

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАНЦУРАК ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 1: 351.777: 504.06 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕКОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ СУСПІЛЬНИХ
ЗМІН

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

03 – гуманітарні науки

033 – філософія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Канцура

Науковий керівник: **Акопян Валерій Григорович**, доктор філософських наук, професор

Київ – Переяслав – 2020

АНОТАЦІЯ

Канцурак В.В. Екологічна парадигма українського державотворення: політична стратегія суспільних змін. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» (033 – філософія). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2020; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав, 2020.

У дисертації здійснено філософську концептуалізацію феномену екологічної політики в умовах сучасних трансформаційних процесів. Всебічно аналізується феномен екологічної політики як об'єкт державної політики. Виявлено, що формування національної екологічної політики потребує концептуально-теоретичного дискурсивного охоплення світоглядно-філософської, політологічної, соціально-економічної, екологічно-правової проблематики, а також детального аналізу демократизаційних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві. В країнах розвиненої демократії на сьогодні вже вироблені ключові принципи, установки, короткострокові та стратегічні цілі екологічної політики, а також основні засоби і засади їх досягнення. І Україні ж, незважаючи на те, що з перших років незалежності екологічна проблематика ставилася дуже гостро, вона поступово була витіснена на периферію політичного дискурсу. Актуальність нашого дослідження полягає саме в тому, що тільки із нового визначення категорії «екологічна політика» можуть розпочатися дійсно позитивні процеси в цій сфері. Поки ж екологічна складова в українській політиці є другорядною та вирішується за залишковим принципом, кризовий стан довіклля, що вже набув в нашій країні катастрофічного характеру, буде лише поглиблюватися, а якість життя наших громадян постійно погіршуватися.

Проаналізовано в загальному вигляді основні показники та суперечності екологічної ситуації в Україні в останні десятиліття розвитку, констатовано фактичну відсутність цілісної, цілеспрямованої, системної екологічної політики. Фундаментальною суперечністю тут можна визначити відсутність в українському соціумі глибокого феноменологічного переконання у необхідності нагальних та невідкладних змін в екологічній політиці держави. На світоглядно-ціннісному рівні українці не ставлять екологічну проблематику на перше місце. На державно-управлінському рівні також не існує зацікавленості у формування цілісної та відповідальної екологічної політики. Приймаються розпорошені законодавчі акти, ратифікуються міжнародні документи, встановлюються малообґрунтовані норми, робляться декларативні політичні заяви, але ніхто не може взяти на себе відповідальність щодо встановлення та використання чітких принципів екологічної політики, що вже декілька десятиліть, принаймні з початку 90-х років минулого століття, застосовуються в розвинених державах світу. Відсутність чітко сформульованого державно-політичного екологічного порядку денного в свою чергу нівелює ті зусилля, які здійснюються спеціалізованими громадськими організаціями. Таким чином, екологічна складова в структурі української політики не перетворюється на пріоритетну, залишаючись на периферії загальнодержавної та соціально-громадянської зацікавленості.

Висвітлено загальні концептуальні підходи до опрацювання екологічної політичної стратегії України, показано, що протягом років незалежності в нашій країні активно створювалися різноманітні концепції, закони, рекомендації та пропозиції громадських організацій. В той же час, активна декларативно-рекомендаційна діяльність не результувалася у формування цілісної та системної екологічної політики. Цьому є ціла низка причин. В законодавчій сфері приймалися закони, що були мало пов'язані між собою та неефективними з моніторингово-контролюючої точки зору. Державні концепції мали надмірно узагальнений та абстрактний характер, а громадські організації не діяли достатньо ефективно через існування багатьох

адміністративних перепон. Така ситуація тим більше актуалізує наше дослідження, присвячене детальному аналізу проблематики, пов'язаної із необхідністю розробити, впровадити та системно реалізовувати цілісну та цілеспрямовану національну екологічну політику, в рамках якої були б збалансовані зусилля всіх зацікавлених суб'єктів: держави, громадян, громадських організацій, виробників та споживачів.

Проведено компаративний аналіз екологічних програм провідних країн світу у їх значенні для України, виділено декілька напрямів, в яких має здійснити справжній прорив наша національна екологічна політика. Насамперед, має відбутися спрямування значних зусиль на підвищення екологічної грамотності, культури і свідомості населення. Саме громадяни в провідних демократичних країнах є найпотужнішим джерелом активності, спрямованої на захист власних прав на чисте довкілля та раціональне використання природних ресурсів. Окрім того, має постійно здійснюватися розширення управлінських механізмів за рахунок передачі значної кількості повноважень громадським організаціям. Позитивним прикладом тут може стати практика країн ЄС, де національні законодавства поступово зближувалися із загальноєвропейськими нормативами, а взаємодія держави, громадськості і наддержавних європейських структур дозволяє досягати значних позитивних результатів. Наш аналіз показав, що для України можна активно використовувати, наприклад, досвід Польщі, як країни, яка перебувала в соціалістичному таборі, а потім проводила економічні та політичні реформи із врахування екологічного чинника. В Україні, на жаль, більшість реформ проходить без врахування цієї складової, або ж з відсуванням екологічної проблематики на другорядні позиції. Таку ситуацію необхідно терміново змінювати. Тому, як це можна робити, і присвячене наше дослідження, в чому й полягає його теоретико-методологічна та науково-практична актуальність.

Здійснено аналіз чинного законодавства України у природоохоронній сфері. Відмічено, що вона має достатньо розгалужену структуру, яка

охоплює як конституційне регулювання прав і обов'язків громадян, так і секторальні законодавчі акти. Більшість з них, щоправда, було прийняті ще у 90-х роках минулого століття. За останнє десятиліття розвиток екологічного законодавства значно загальмувався і обмежувався, в основному, ратифікацією міжнародних конвенцій. У 2010 році було прийнято потужний законодавчий акт, який затвердив Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Його значимість полягає у тому, що ключовою юридичною категорією в ньому стала саме «екологічна політика». В той же час, можна стверджувати, що цей закон, не сформулювавши конкретних механізмів реалізації і контролю, став черговою декларацією державного рівня. Спеціалісти в екологічному праві постійно наголошують про необхідність кодифікації екологічного законодавства та приведення його у відповідність до європейських норм та стандартів. Однак корумпованість української політичної, економічної, промислової еліти не припускає прийняття законодавчих актів, які тією чи іншою мірою могли б припинити зловживання в певній сфері, зокрема в сфері природоохорони та ресурсокористування.

Доведено, що в Україні екологічна безвідповідальність є однією з найболючіших проблем, що вразили наше суспільство. Безвідповідальність царює на всіх рівнях: політичному, чиновницькому, виробничому, муніципальному тощо. Однак найстрашніше те, що і громадяни у своїй загальній масі мають дуже низький рівень екологічної культури і свідомості. Це означає, що в країні ще тривалий час перед політиками не буде поставлено завдання по створенню ефективної екологічної політики європейського зразка. Наше суспільство потребує потужного екологічно-просвітницького руху, щоб хоча б наступні покоління змогли почати виправляти ті помилки, які робляться зараз. Поки що ж в питаннях природоохорони та ресурсовикористання продовжує домінувати корупційна складова.

Визначено поняття та основні складники екологічної культури суспільства та особистості. Доведено багатовимірність даного феномену, що поєднує в

собі феноменологічно-аксіологічні, індивідуально-особистісні, щоденно-побутові, соціально-функціональні, економічно-споживацькі, політично-громадські та державно-управлінські елементи. По самій своїй суті екологічна культура спрямована на декілька сутнісних пріоритетів, що полягають в ощадливому ставленні до навколишнього природного середовища і ресурсної бази, у прагненні до збереження здоров'я, якості життя, генофонду індивідів і соціумів, у можливості забезпечити сталий соціально-економічний розвиток громади, регіону, країни, людства. Таким чином, в дослідженні доведено сутнісно-формальну інтегративність категорії і феномену екологічної культури. Сьогодні вона являє собою єднальний фактор, що пов'язує індивідів із соціумом, виборців із політичними партіями, громадян із державою тощо. І це лише політико-інтегративний вимір екологічної культури. В психолого-педагогічному розумінні феномену важливо підкреслити поєднання в ньому інформаційно-пізнавальної, діяльнісно-практичної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-психологічної, естетико-смакової складових. Все це необхідно враховувати при вибудовуванні нової інноваційно-гуманістичної системи державно-громадського виховання і просвітництва в Україні. Поки що мусимо визнавати значну відсталість наших громадян в плані особистісної і суспільної екологічної культури від відповідних показників, притаманних громадянам розвинених західних країн.

Обґрунтовано формування екологічної культури в якості державного та суспільно-громадського політичного завдання, визначено ключові напрями його виконання в сучасних українських соціально-політичних реаліях. Насамперед доведено необхідність активізації державно-управлінських та реформаційних зусиль в освітній сфері, на основі яких навчання і виховання стануть дійсно екологічно орієнтованими. Саме екологічна проблематика може стати інтегральним чинником перетворення навчально-виховних стратегій на цілісні та безперервні комплекси. Підкреслено також велику роль, яку відіграє в розвинених країнах неформальна екологічна освіта і виховання. В Україні цей інструмент використовується недостатньо потужно. Зрештою,

встановлено безпосередній зв'язок між рівнем екологічної культури населення та рівнем громадянської свідомості, освіченості та ініціативності. Тільки справжні громадяни, що знають як і вміють відстоювати власні права, спроможні до захисту права кожної людини на чисте довкілля, необхідне для забезпечення гідного рівня життя і здоров'я. Таким чином, формування екологічної культури високого європейського рівня є надзвичайно складним для України завданням, яке можливо виконати тільки в тісній співпраці та за потужної активності держави і громадянського суспільства.

Проаналізувало роль середньої і вищої освіти у формуванні екологічної культури особистості і суспільства. Доведено необхідність активізації процесів реформування та модернізації вітчизняної освітньої системи в цілому. Сьогодні екологічний компонент в освіті є занадто фрагментованим і обмеженим. Найчастіше він формально представлений окремим курсом чи дисципліною. На нашу ж думку, освіта має ставати екологістичною та екологоцентричною, тобто проблематика захисту довкілля, збереження ресурсів для наступних поколінь, досягнення високого рівня якості життя має стати іманентним чинником інтеграції освітніх програм у змістовному і формальному вимірах. Сьогодні перед системою освіти постає актуальне завдання, що полягає в необхідності виховувати екологоорієнтовану особистість, критична кількість яких в майбутньому зможуть змінити ту катастрофічну ситуацію, що склалася в Україні з точки зору екологічної безпеки. Тільки тоді в цьому плані відбудеться прогрес, коли люди навчаться захищати власні права на основі високої громадянсько-екологічної культури соціуму. Виховання таких громадянських чеснот, як екологічна відповідальність та ініціативність, значною мірою є завданням саме національної системи освіти.

Ключові слова: екологічна політика, соціокультурні трансформації, суспільство, державотворення, екологічна культура.

ABSTRACT

Kantsurak V. The Ecological Paradigm of Ukrainian State-Building: A Political Strategy for Social Change. – Manuscript. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philosophy (Doctor of Philosophy) in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and of History (033 – Philosophy). – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2020; Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University – Pereiaslav, 2020.

Philosophical conceptualization of the phenomenon of environmental policy in the context of contemporary transformation processes is presented in the thesis. The phenomenon of environmental policy as an object of public policy has been comprehensively analyzed. It has been revealed that formation of national environmental policy requires conceptually-theoretical discursive coverage of world-philosophical, political, social and economic, environmental and legal issues, as well as a detailed analysis of democratization transformations taking place in Ukrainian society. The key principles, settings, short-term and strategic goals of environmental policy as well as basic tools and principles for achieving them have already been elaborated in developed democracies. And despite the fact that since the first years of independence of Ukraine environmental issues have been very acute, they were gradually forced out to the periphery of political discourse. The relevance of our research lies in the fact that only with a new definition of "environmental policy" category truly positive processes in this field can begin. While the environmental component of Ukrainian politics occupies secondary priorities and is resolved on a residual principle, the environmental crisis that has already become catastrophic in our country will only deepen, and the life quality of our citizens will continue to deteriorate.

The main indicators and contradictions of the ecological situation in Ukraine in the last decades of development have been generally analyzed. We claim that there is no holistic, purposeful and systematic environmental policy in Ukraine. Absence of a deep phenomenological conviction in the Ukrainian society of a need for urgent

and immediate changes in the state's environmental policy proves to be a fundamental contradiction. At the world-value level, Ukrainians do not put environmental issues as the top priority ones. At the governmental level, there is also no interest in formation of a coherent and responsible environmental policy. Incoherent legislation is being adopted, international instruments are being ratified, unjustified norms are being set, declarative political statements are being made, but no one can take responsibility for establishing and applying clear environmental policy principles that have been applied for decades in developed countries of the world, namely since the early 1990s. Absence of a clearly formulated state-political environmental agenda, in turn, offsets the efforts undertaken by specialized public organizations. Thus, the environmental component in the structure of Ukrainian politics does not become a priority, remaining at the periphery of national, social and civic interests.

The general conceptual approaches to the elaboration of Ukraine's environmental policy strategy have been highlighted. It has been demonstrated, that various concepts, laws, recommendations and proposals have been actively created and developed by public organizations in our country. At the same time, active declarative and advisory activity has not resulted in forming a coherent and systematic environmental policy. There are some reasons for this. Unrelated and ineffective from a monitoring and control perspective laws have been adopted in the sphere of legislation. Government concepts were overly generalized and abstract, and NGOs did not operate sufficiently effectively because of many administrative obstacles. This situation makes our study even more topical, as it gives a detailed analysis of issues related to the need to develop, introduce and systematically implement a coherent and purposeful national environmental policy, which would balance the efforts of all interested parties: the state, citizens, public organizations, manufacturers and consumers.

We have conducted a comparative analysis of the environmental programs of the leading countries of the world in their significance for Ukraine and defined several directions in which our national environmental policy should make a real

breakthrough. First of all, significant efforts should be made to increase environmental literacy, culture and public awareness. It is the citizens of the leading democratic countries who are the most powerful source of activity aimed at protecting their rights to a clean environment and the rational use of natural resources. In addition, management mechanisms should be constantly expanded by delegating a significant amount of authority to NGOs. A positive example here would be the practice of EU countries, where national legislation gradually approximated with the European standards, and interaction of the state, the public and the supranational European structures allows them to achieve significant positive results. Our analysis has shown that experience of Poland as a country that was in a socialist camp and then pursued economic and political reforms taking into account the environmental factor can be actively used as an example for Ukraine. In Ukraine, unfortunately, most of the reforms are being carried out without consideration of this component, or with shifting environmental issues to secondary positions. This situation needs to be changed as soon as possible. Therefore, our research aims to find the way of changing this situation, which makes up its theoretical, methodological, scientific and practical relevance.

The current legislation of Ukraine in the field of environmental protection is analyzed. It is noted that it has a sufficiently branched structure that covers both the constitutional regulation of citizens' rights and responsibilities, as well as sectoral legislative acts. Most of them, however, were adopted in the 90's of the last century. Over the last decade, the development of environmental legislation has been significantly impeded and limited, in the main, by ratification of international conventions.

In 2010, a powerful piece of legislation was adopted that approved the Fundamental Principles (Strategy) of Ukraine's State Environmental Policy for the period up to 2020. Its importance lies in the fact that “environmental policy” became a key legal category in it. At the same time, it can be argued that this law, without formulating specific mechanisms of implementation and control, became another state-level declaration. Environmental law professionals are constantly

emphasizing the need to codify environmental legislation and bring it into line with European norms and standards. However, the corruption of the Ukrainian political, economic, industrial elite does not imply adoption of legislation that could, to one degree or another, put an end to abuse in a certain area, in particular in the field of environmental protection and resource use.

It has been proven that in Ukraine environmental responsibility is one of the most pressing problems that has plagued our society. Irresponsibility reigns at all levels: political, bureaucratic, industrial, municipal, etc. However, the most frightening thing is that the citizens in their majority have a very low level of ecological culture and consciousness. This means that for quite some time the politicians will not be entrusted with the task to create an effective environmental policy of the European model in the country. Our society needs a strong environmental education movement so that at least the next generations can correct the mistakes that are being made now. For the time being, corruption is continuing to dominate in the areas of environmental protection and resource use.

Concepts and main components of society and personality ecological culture are defined. The multidimensionality of this phenomenon, which combines phenomenological and axiological, individual and personal, daily and household, social and functional, economic and consumer, political and public, state and administrative elements is proved. By its very nature, ecological culture is focused on several essential priorities, namely economical attitude to the environment and resource base, striving for preservation of health, quality of life, gene pool of individuals and societies, in order to ensure sustainable social and economic development of the community, region, country and humanity.

Thus, the study has proved the ontological and formal integrity of the category and phenomenon of ecological culture. Today, it is a single factor that binds individuals with society, voters with political parties, citizens with the state, and so on. And this is just a political and integrative dimension of environmental culture. In the psychological and pedagogical understanding of the phenomenon it is important to emphasize the combination of information and cognitive, activity and practical,

value and motivational, emotional and psychological, aesthetic and taste components. All this must be taken into account when building a new innovative and humanistic system of state and public upbringing and education in Ukraine. Meantime, we must acknowledge the considerable backwardness of our citizens in terms of personal and social ecological culture as compared to the corresponding indicators that are characteristic of the citizens of developed western countries.

Formation of ecological culture as a state, social and public political task has been substantiated and the key directions of its implementation in modern Ukrainian social and political realities have been determined. First of all, the necessity of intensifying public administration and reform efforts in the educational sphere, on the basis of which education and training will become truly environmentally oriented, has been proved. Environmental issues can be an integral factor in the transformation of educational strategies into holistic and continuous complexes. The great role of non-formal environmental education and upbringing in developed countries has also been emphasized. In Ukraine, this tool is not used extensively. Finally, there is a direct link between the level of environmental culture of the population and the level of civic awareness, education and initiative. Only real citizens, who know how and are able to assert their own rights, are capable of protecting every human right to a clean environment, necessary to ensure a decent standard of living and health. Thus, formation of a European-level environmental culture is an extremely difficult task for Ukraine, which can only be accomplished in close cooperation and with the strong involvement of the state and civil society.

The role of secondary and higher education in shaping the environmental culture of an individual and the society has been analyzed. The necessity of intensifying the processes of reforming and modernizing the national education system as a whole has been proved. Currently, the environmental component in education is too fragmented and limited. Most often it is formally presented as a separate course or discipline. In our opinion, education should become eco-centric and environmentally-friendly, i.e. environmental protection, preserving resources for future generations, and achieving a high standard of life quality should become an

immanent factor in integrating educational programs in meaningful and formal dimensions.

Today, the education system is facing an urgent task, which is the need to educate eco-oriented personalities, who will be able to change the catastrophic situation in Ukraine in terms of environmental safety in the future. Only then will progress be made when people learn to defend their rights on the basis of a high-level social and environmental culture of the society. Upbringing of civic virtues, such as environmental responsibility and initiative, is largely the task of the national education system.

Keywords: environmental policy, socio-cultural transformations, society, state-building, ecological culture.

Список публікацій здобувача

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Канцурак В. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної складової в структурі української політики (сучасний філософський дискурс). *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 124 (9). С. 194 – 198.

2. Канцурак В. Екологічна ситуація держави: парадокси теорії і практики. *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 126 (11). С.336 – 339.

3. Канцурак В.В. Екологічна палітра сучасного українського державотворення. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2018. Вип. 4 (3-4). С .26 – 35.

4. Канцурак В.В. Формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства та особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Філософія*. 2019. Вип. 52 (II). С.51-65.

Статті у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

5. Канцурак В. Ключові питання екологічної стратегії України. *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 127. С. 213-219.

Інші публікації:

6. Канцурак В.В. Машков О.А. Бондар О.І. Науково-технічне супроводження аерокосмічних технологій для екологічного моніторингу та прогнозування стану природного середовища. *Матеріали XIV Міжнародної науково-технічної конференції «Проблеми екологічної безпеки»*. Кременчук: КрНУ, 2016. С. 21.

7. Канцурак В., Томахін М., Іваненко І., Колмаз Ю., Фишко Н., Сторожук А. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні. *Землепорядний вісник*, 2012, №3, С. 23-29.

8. Канцурак В.В. Нащадкам маємо залишити рідкісні види флори і фауни. *Урядовий кур'єр*. 04.11.2011, <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/viktor-kancurak-nashadkam-mayemo-zalishiti-ridkisl>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	266
Висновки до першого розділу.....	63
Список використаних джерел до першого розділу.....	677
РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГІЧНА ПАЛІТРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	733
Висновки до другого розділу	103
Список використаних джерел до другого розділу	106
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ	112
Висновки до третього розділу.....	143
Список використаних джерел до третього розділу	147
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ.....	153
Висновки до четвертого розділу.....	191
Список використаних джерел до четвертого розділу.....	195
ВИСНОВКИ.....	200

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ще півстоліття тому екологія виступала як одна з природничих наук. Вона концентрувалася на взаємовідносинах різних організмів, видів, популяцій, екосистем різного масштабу тощо. Будучи досить вузькою галуззю, екологія була цікавою для обмеженого кола фахівців, які займалися проблемами збереження середовища існування живих організмів. Однак, поступово екологія вийшла за межі біології і навіть природничих наук. Екологічні питання стали прикладом синтезу природничого і гуманіраного знання. Філософи та історики, політологи та фахівці з державного управління, економісти та соціологи – фахівці різних сфер почали займатися проблемою взаємозв'язку людини, суспільства і природи. Екологічна проблема стала глобальною й охопила найрізноманітніші сфери взаємодії людини та природи. Якщо ще кілька десятиліть тому екологія вважалася прерогативою національних політик, то наразі статус екологічних проблем вийшов за межі окремих держав і став інтернаціональним. Через це до екології зріс інтерес не лише вузьких фахівців, але й політиків, масмедіа, бізнесу і широких верств населення.

Ще одним аспектом актуальності екологічної проблематики і набуття нею глобального характеру стала відсутність досвіду раціонального використання можливостей природного середовища. Це призводить до того, що спроби поліпшити екологічну ситуацію можуть погіршити первинну проблему. Яскравим прикладом є боротьба з так званими «шкідниками», коли знищивши один вид, порушується екологічний баланс, що веде до лавиноподібного накопичення проблем.

Поступово екологічні проблеми накопичувалися і вийшли далеко за межі регіонів із важкою промисловістю. Вони отримали планетарний масштаб. Серед них традиційно називають: зміни клімату, парниковий ефект, озонові

діри, масштабне забруднення Світового океану, знищення лісів, вимирання багатьох видів тварин, які сукупно не лише суттєво змінюють середовище існування людини, але й актуалізують есхатологічну перспективу людства.

Глобальний масштаб екологічних проблем активізував глобальні зусилля і з їх вирішенням. До природоохоронного руху залучаються не лише біологи, екологи, активісти «зелених» організацій, але й все більш широкі маси населення. І це зрозуміло, адже у ХХ столітті безпрецедентно зросла кількість міського населення, що віддалило пересічного обивателя від природи, а це в свою чергу активізувало зворотній процес – бажання, нехай і не надовго, повернутися в лоно природи. Прикладом чого є зелений туризм у всіх його різновидах. Однак, місць для такого туризму залишилось все менше, а бажання спілкуватися з природою є невід’ємним від сутності людини. Це вплинуло на зростання кількості людей, які свідомо ставляться до збереження біорізноманіття, відновлення природних ландшафтів. Масовий екологічний рух спричинив появу «зелених партій», які мають доволі потужний вплив у багатьох країнах західного світу. Це, у свою чергу, змушує великі корпорації та уряди прислуховуватися до захисників природи, не ігнорувати актуальні та потенційні загрози теперішньому та майбутньому існуванню людства.

Не виняток і Україна, яка за оцінками багатьох дослідників є територією екологічного лиха. З 1991 року і до сьогодні екологічна тематика перебуває «у тіні» інших соціально-економічних проблем. На порядку денному урядової політики проблеми екології ніколи не були пріоритетними. У 2019 році Міністерство охорони навколишнього природного середовища України було ліквідоване, до нього приєднано Міністерство енергетики та вугільної промисловості України та утворено нове Міністерство енергетики та захисту довкілля України. Кардинальні кроки з реформування сфери державного управління мають супроводжуватись науково-експертним обґрунтуванням. Тому, дослідження екологічної політики України в умовах сучасних соціокультурних трансформацій є надзвичайно актуальним науковим і практичним завданням.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Соціально-філософське, світоглядно-теоретичне, концептуально-політологічне підґрунтя нашого дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків, науковців минулого і теперішнього століття: В. Андрущенко, Г. Бачинський, В. Вернадський, Д. Габор, Б. Гаврилишин, Е. Гертнер, М. Гончаренко, А. Гор, А. Горелова, Ж. Дорст, Д. Зеркалов, Е. Ласло, Д. Медоуз, А. Печчеї, І. Пригожин, М. Реймерс, Я. Тімберген, А. Урсул, Г. Філіпчук, Дж.Форестер, В. Хесле, Г. Хефлінг та багатьох інших.

Досліджуючи державотворчі та соціально-політичні виміри цієї проблематики, важливо звернути увагу і на теоретично-концептуальні пошуки вітчизняних науковців у галузі державного управління: Г. Бачинського, І. Бистрякова, В. Борисова, В. Василько, С. Васюти, Д. Ветвицького, О. Галацана, Г. Доброва, М. Кисельова, О. Колонова, О. Лазора, І. Ляшка, О. Масюка, Н. Маєвської, В. Міщенко, О. Проніної, Т. Проценко, О. Тимошенко, В. Трачука, М. Хвесика, С. Харічкова та багатьох інших.

Важливим аспектом вивчення екологічних проблем в рамках політичного дискурсу державотворення є дослідження нормативно-законодавчого базису у працях Г. Аксеньонка, В. Андрейцева, В. Бакуменка, М. Брінчука, А. Гетьмана, М. Єрофєєва, Л. Коваля, А. Колодія, В. Костицького, С. Кравченко, Н. Красіліча, В. Красілова, В. Лозо, О. Мордвінова, В. Мунтяна, Н. Нестеренко, О. Лазора, В. Погорілка, Б. Розовського, М. Хилька, В. Шаповала, О. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших.

Плідними для нашого дослідження є також дослідження взаємозв'язку між державною екологічною політикою та розвитком економіки, які представлені у роботах С. Брю, В. Богдановича, О. Веклича, В. Вестменої, І. Гавела, П. Гамана, К. Гунтера, А. Данилова, О. Кашенко, К. Макконелла, Д. Медоуза, І. Яремчика та інших.

Огляд цілісного науково-теоретичного дискурсу, орієнтованого на екологічну проблематику, показує, що будь-які дослідження тут обов'язково є мультидискурсивними, адже вони пересікаються із філософськими,

політологічними, соціологічними, економічними розвідками. Саме тому вивчення екологічної складової в структурі української політики є на сьогодні актуальним завданням, що постійно поповнюється додатковою проблематикою, пов'язаною із кризовим станом нашої країни.

Не зважаючи на те, що екологічна проблема є предметом наукового інтересу багатьох дослідників, дослідження екологічної політики України в умовах сучасних соціокультурних трансформацій з позицій соціальної філософії далеко не вичерпані. Актуальними й малодослідженими є теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики України, питання екологічної політики у контексті сучасного українського державотворення, виклики екологічної безпеки як основи політичної стратегії держави, механізми формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства та особистості та багато інших дискусійних питань. Суперечність між актуальністю дослідження вказаних проблем та відсутністю системного їх розгляду у науковій та філософській літературі обумовили наше звернення до цієї теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота пов'язана із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти» (номер державної реєстрації 0117U004972).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 29 жовтня 2015 року).

Мета дисертаційного дослідження – концептуалізувати філософські засади екологічної політики України в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики України;
- обґрунтувати концептуальну можливість створення Екологічного кодексу України;
- запропонувати принципи формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства;
- конкретизувати та методологічно обґрунтувати розуміння багатовимірності феномену екологічної політики в Україні;
- окреслити модель удосконалення екологічноспрямованої освітньої політики;
- проаналізувати екологічну палітру сучасного українського державотворення;
- дослідити екологічну безпеку як основу політичної стратегії держави.

Об'єктом дослідження є феномен екологічної політики.

Предметом – філософські засади та принципи української екологічної політики в умовах взаємної трансформації суспільства, культури і природи.

Методологія дослідження. Методологія дослідження особливостей української екологічної політики в умовах взаємної трансформації суспільства, культури і природи визначається потребою всебічного філософського аналізу теми та ґрунтується на використанні системного підходу у соціальному пізнанні. На цій основі у роботі застосовані загальнофілософські та загальнонаукові принципи та методи пізнання, які дозволили якісно розкрити особливості екологічної політики. З цією метою використані принципи науковості, об'єктивності, єдності теорії і практики, єдності історичного і логічного та інші. У дисертації використовуються також як підпорядковані системному підходу методи у відповідності із специфікою виконання окремих завдань дослідження: для визначення теоретико-методологічних засад дослідження екологічної політики України – діалектичний, системного аналізу, філософської концептуалізації; для аналізу екологічної палітри сучасного українського державотворення – аналізу і

синтезу, класифікації, компаративний; для дослідження екологічної безпеки як основи політичної стратегії держави – структурно-функціональний, для формулювання принципів формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства – інтерпретації і узагальнення, а також для обґрунтування моделі удосконалення екологічноспрямованої освітньої політики – ідеалізації та абстрагування, моделювання; що у сукупності забезпечило усебічне дослідження філософських засад екологічної політики.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому з урахуванням досягнень сучасної соціальної філософії проаналізовано філософські засади та принципи української екологічної політики в умовах взаємної трансформації суспільства, культури і природи.

Вперше:

- у філософському та науковому дискурсі досліджено у їхньому системному взаємозв'язку екологічну безпеку як основу політичної стратегії держави та гуманістичні цілі та природоохоронні принципи, якими має керуватися уряд щодо довкілля, та показано, яким чином вони відображають системну необхідність охорони навколишнього середовища, включаючи різні види загроз. Цей новий дискурс екологізму можна охарактеризувати як еколого-антропоцентричний. Концепція еколого-антропоцентризму базується на визнанні першості світу природи і розгляді людини як невід'ємної її частини, яка має можливості, а отже і завдання впливати на збереження природи як цілого.

- запропоновано і філософськи концептуально обґрунтовано створення Екологічного кодексу України, який узгодить і упорядкує усі екологічно значущі нормативно-правові документи в Україні і забезпечить правове поле для повного та чіткого інформування українського суспільства про сучасний стан довкілля, а також створить політико-правові передумови для широкого злучення громадянського суспільства України до належної екологічної роботи поруч із державними інституціями. За результатами аналізу чинного законодавства та програми екобезпечного розвитку України в їх реальних

суперечностях та недоліках, підкреслено значний рівень задержавлення та бюрократизованості як самих законодавчих норм і принципів, так і процедур їх реалізації. Доведено необхідність відмови від пострадянської тенденції етатизму та патерналізму у цій сфері. Обґрунтовано необхідність сконцентрувати законодавчі, управлінські, регулюючі зусилля державних органів на цілій низці принципів і дій, що вже мають позитивну практику використання в країнах із ефективною екобезпековою політикою;

Уточнено:

- запропоновано принципи формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства. Зокрема, показано, як ця перспектива може допомогти людям зрозуміти способи взаємодії один з одним та з природою через їх повсякденне життя та соціальну поведінку, та зрозуміти, як політичні процеси, які впливають на їхнє життя, впливають на їхні стосунки з природою. Варто встановити певні «правила» гри для усіх суб'єктів і створити систему моніторингу їх виконання. Визначено ключові напрями його виконання в сучасних українських соціально-політичних реаліях. Доведено, що найважливішим фактором є політичне та соціальне середовище країни, оскільки в українському суспільстві бракує політичної участі;

- теоретико-методологічні засади дослідження екологічної політики України, показано, що досліджувана в дисертації проблема носить мультидисциплінарний характер, який включає соціальні, економічні політичні тощо аспекти. Доведено багатовимірність феномену екологічної політики, що поєднує в собі феноменологічно-аксіологічні, індивідуально-особистісні, щоденно-побутові, соціально-функціональні, економічно-споживацькі, політично-громадські та державно-управлінські елементи;

- модель удосконалення екологічноспрямованої освітньої політики, зокрема показано, що для вирішення екологічної кризи потрібен національний консенсус щодо припинення забруднення навколишнього середовища. Проаналізувавши роль ЗНЗ і ЗВО у формуванні екологічної культури особистості і суспільства, доведено необхідність активізації процесів

реформування та модернізації вітчизняної освітньої системи в цілому. Довівши важливість екологічного самовиховання особистості, обґрунтовано необхідність всебічного сприяння держави даному процесу через такі засоби, як освіта, культура, мистецтво, творчість, спорт тощо.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження екологічної палітри сучасного українського державотворення, зокрема показано шляхи створення науково-обґрунтованої основи розуміння того, як політичний простір для творення успішного майбутнього нації можна знайти в її сьогоденні. Доведено, що Україна, на відміну від більшості інших пострадянських країн, не змогла побудувати достатньо життєздатний політичний простір, в якому може розвиватися потужна екологічна політика. Проілюстровано високу кризовість стану забруднення природно-ресурсного комплексу нашої країни;

- розуміння екологічної безпеки як все більше пов'язаної передусім з природоощадною парадигмою ставлення людини до природи у політичному та державотворчому вимірі розвитку нашої країни. Якщо раніше людина значною мірою залежала у своїй екологічній безпеці від стихійних сил природи, то нині вже діяльність самої людини руйнує екологічний баланс природного самовідтворення і екологічна безпека передбачає все більшою мірою самообмеження і раціоналізацію у поведінці самої людини як виду.

Теоретичне та практичне значення дослідження визначається тим, що в ньому вперше у філософському та науковому дискурсі досліджено ціннісну природу екологічної політики в умовах взаємної трансформації суспільства, культури і природи. Проаналізовано питання про те, як розвивається світ і як змінюється українське суспільство у відповідь на глобальні та локальні екологічні виклики. Доведено, що світ майбутнього буде не тільки складнішим, але й набагато небезпечнішим, ніж світ минулого. Він буде наповнений проблемами, з якими раніше не цивілізація не стикалася. Хоча проблема зміни клімату не нова, але її масштаб на початку XXI століття безпрецедентний. Проблема може бути вирішена через розвиток

відновлюваних джерел енергії та ліквідації парникових газів. Зараз виклик полягає в тому, як ці рішення необхідно здійснити в умовах світу, який перебуває в стислі економічної та екологічної кризи. У контексті цих проблем було обгрунтоване поняття «екологізм», яке тісно пов'язане з поняттям «соціальне середовище». У роботі також представлена концепція соціальної екології, яка базується на принципах «екологічної економіки».

Матеріали цього дисертаційного дослідження можуть бути використані для удосконалення стратегічних документів у сфері екологічної політики держави, а також у навчальному процесі з соціальної філософії, культурології, політичних наук, етики. На їх основі може бути розроблений спеціальний лекційний курс для студентів усіх спеціальностей.

Апробація дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження вивірялись в процесі практичної роботи автора у Державній екологічній інспекції України; обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, доповідались у процесі участі автора у низці науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, а саме: III Міжнародна науково-практична конференція «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (м. Київ, 2014 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Освітня політика держави; філософія, методологія, практика» (м. Київ, 2014 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія, суспільство, освіта: виклики сучасності» (м. Київ, 2015 р.); II Міжнародна наукова конференція «Імплементация сучасних технологій навчання у навчальний процес» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція Міжнародна науково-практична конференція «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Львів, 2016 р.); XIV Міжнародна науково-технічна конференція «Проблеми екологічної безпеки» (м. Кременчук, 2016) та інші.

Основні положення дисертації відображено у 8 публікаціях з яких – 5 фахові публікації, одна з яких у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз, а також 3 у інших виданнях.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, списків використаних джерел до розділів (загалом 210 позицій) та загальних висновків. Загальний обсяг дисертації – 203 сторінок, основна частина дисертації – 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Взаємодія людини і довкілля має два взаємопов'язаних аспекти: вплив природи на людину і вплив людини на природу. Перший аспект довгий час залишався єдиним у розумінні процесів, які відбуваються в людському організмі під впливом різних чинників: температурного режиму, зневоднення, різноманітних випромінювань, вібрацій, шумів, тощо. Цей аспект можна назвати фізіологічним, оскільки він вивчає вплив природних явищ на процеси та їх динаміку всередині людського організму. Таким чином тема екології людини розуміється як фізіологія людини. Незначним бічним аспектом цього напрямку є так звана «екологічна психологія», яка вивчає зміну психіки і психічних процесів людини в різних природних середовищах.

Сьогодні проблеми пов'язані із екологією все більш активно переміщуються на передній план соціогуманітарних та природодослідницьких програм та пошуків. І це зрозуміло. За оцінками експертів, гострота екологічної небезпеки досягла такого рівня, бездіяльне ігнорування якого може призвести не тільки до руйнацій чи розпаду, але й остаточного знищення середовища існування людини розумної як біологічного виду. Перспектива екологічного колапсу Планети стає цілком реальною. Загрозливою вона є й в Україні. Потреба термінового виправлення ситуації стає біль ніж очевидною.

Важливо відзначити, що окремі роботи присвячені екологічній тематиці існували давно, зокрема ще з кінця XIX століття, коли загострилася проблема впливості на здоров'я людини умов гірничорудних і промислових регіонів. Йдеться насамперед про аналіз здоров'я шахтарів, металургів та інших представників важких професій. У цьому контексті варто зазначити, що дослідження мали однобічний характер, зокрема досліджувалися шкідливі

впливи важких умов праці на людину і практично не досліджувалося вплив самої людини на довкілля. Цей підхід був методологічно недосконалим, оскільки не враховував того факту, що люди тривалий час мешкали у важких природних умовах від півночі до півдня, і це не шкодило їх здоров'ю, а проблеми почалися, коли людина почала втручатися у природні ландшафти, нещадно експлуатуючи природні ресурси. Далі варто зупинитися на цьому більш детально.

Екологічна проблематика є сьогодні наскрізним імперативом, що пронизує всі сфери інтелектуальної і практичної життєдіяльності людства. Потреба в новому поколінні екологічних лідерів зростає з кожним роком. Найбільші світові наукові та освітні установи все більше піддаються тиску урядів та промисловості, вони прагнуть до більш етичного та стійкого підходу до екологічних досліджень.

Традиційно народи, які проживали в екстремальних умовах довкілля (народи півночі, високогірні народи, жителі пустель) з особливою повагою ставилися до природи, особливо бережно плекали тваринний і рослинний світ. Таким чином саме людина порушила природний баланс, взявши на себе роль володаря світу. Саме промислова революція заклала основи нерівності між видами, спричиняючи фундаментальні зміни в біосфері.

У той час, коли політичний ландшафт не такий привітний для екологічної активності, багато науково-технічних установ, а також фондів виявилися все більш причетними до екологічних питань. Теоретичний екологічний дискурс охоплює як філософську рефлексію, орієнтовану на виявлення в людині феноменологічного потенціалу усвідомлення необхідності ощадливого ставлення до довкілля, так і науково-спеціальну складову, в рамках якої дослідники різних спрямувань вираховують ту шкоду, що несуть природі антропогенні фактори, а також технологічні можливості її мінімізації. Проблематика поліпшення екологічного стану, що є кризовим в усіх частинах планети (подекуди менше, а подекуди й катастрофічно), є сьогодні одним з принципових питань, від якого реально залежить майбутнє виживання

людства в цілому. «Чисте повітря і вода, наявність належного харчування і життєзабезпечувальних природних ресурсів, зокрема матеріальних і енергетичних, є першою й основною умовою збереження життя. Нині європейська спільнота підійшла до тієї межі їх використання, за якою настають руйнація, вичерпання, розпад. Природа вже не може самовідтворюватися. Вона потребує допомоги з боку людини – обмеження виробничого втручання, використання природних ресурсів, економічного ставлення до наявних природних стихій (вода, ліси, ґрунти, моря, атмосфера тощо). Екологічна безпека якраз формується як така розумна й зважена парадигма ставлення людини до природи, яка забезпечує життєдіяльність людини й одночасно підтримує життєздатність Природи, самовідтворення її внутрішнього потенціалу й зовнішньої, створеної людиною інфраструктури – соціальності та культури» [5, с. 580]. Тому теоретично-методологічною метою нашого дослідження є аналіз можливостей реалізації природоощадної парадигми ставлення людини до природи у політичному та державотворчому вимірі розвитку нашої країни.

Дійсно, в Україні сьогодні накопичився цілий комплекс екологічних проблем, що в сукупності можна оцінювати як справді катастрофічну ситуацію. Найбільш серйозним є крах екологічної інфраструктури, включаючи охорону та збереження навколишнього середовища, що є єдиним найважливішим фактором, що визначає довгострокову стійкість будь-якої країни чи регіону та життєдіяльність людей. Тут постає закономірне питання про те, чи достатньо робить держава для вирішення таких проблем, чи забезпечує вона право громадян України на чисте довкілля і, нарешті, чи формує вона політичне, законодавче, громадянське середовище для подальшого вирішення природоохоронної проблематики.

З нашої точки зору, дослідження екологічної складової в українській політиці має багато вимірів, ключовими з яких є соціально-філософський, політологічний, економічний, державотворчий та державо-управлінський, законодавчо-нормативний, соціально-екологічний. Нас особливо цікавить

соціально-філософський вимір політичної системи України, а також відносини між суспільством та державою. Це основні питання, які допоможуть нам зрозуміти природу сучасної української політичної ситуації, природу українського політичного суспільства та відносини між соціальними секторами, політичними партіями, громадянським суспільством та державою в екологічній сфері.

В сучасній науковій літературі багато зарубіжних та вітчизняних фахівців присвячують свої пошук екологічній проблематиці в рамках перерахованих напрямів. Аналізуючи їх дослідження, ми ставимо мету детальніше зупинитися саме на політичному вимірі екологічної проблематики в Україні, на глибинному вивченні екологічної функції держави. Адже відомо, що «екологічна функція держави – це основний напрям її внутрішньої та зовнішньої діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки населення й інших об'єктів, екологічного правопорядку, який здійснюється з метою забезпечення сприятливих умов існування населення та збереження навколишнього природного середовища. Екологічна функція держави включає чотири елементи: охорону навколишнього природного середовища, раціональне природокористування, забезпечення екологічної безпеки й екологічний правопорядок» [31, с. 18]. Чи здійснює сучасна українська держава ці чотири ключові функції? Чи забезпечує реалізацію раціональної та ефективної екологічної політики? На жаль, позитивно відповісти на ці питання сьогодні неможливо. Слабкість та кризовий стан української державності, що яскраво проявляється в політичній, економічній, соціальній сферах, притаманні в тій самій мірі і екологічній складовій її діяльності. Саме тому, на нашу думку, сьогодні надзвичайно актуалізується концептуально-теоретична проблематика формування та впровадження нової за принциповими характеристиками екологічної політики української держави та національного громадянського соціуму.

Першим кроком для цього є вироблення концепції «дружніх до природи» технологій. Це ґрунтувалося на аналізі впливу на навколишнє середовище сучасних технологій, які, як відомо, значно шкодять навколишньому середовищу. Ця концепція має бути розроблена шляхом поглибленого вивчення розвитку технологій, які представлені на ринку. Маємо врахувати екологічні наслідки не лише самих технологій, а також їх соціальні та економічні наслідки. Головним завданням є розуміння для чого ми розвиваємо «екологічну економіку», яка була розроблена аналогічно традиційній економічній моделі, але яка також враховує екологічні наслідки технологічного розвитку та їх вплив на суспільство та довкілля.

Тут варто зауважити, що не лише наша держава проводить доволі безвідповідальну та згубну екологічну політику. Загалом у світі багато суб'єктів влади на внутрішньодержавному, регіональному, глобально-міжнародному рівні сприяють погіршенню стану довкілля. Тому, незважаючи на те, що вже більше ніж півстоліття науковці всього світу попереджають про катастрофічне погіршення стану природного середовища та підвищення ризику вичерпання життєвоважливих ресурсів, але політики, промисловці, прості громадяни продовжують безвідповідально відноситися до довкілля. Ми погоджуємося, що «безпрецедентний антропогенний пресинг на довкілля в Україні і в багатьох інших країнах аж ніяк не зменшується, незважаючи на численні спроби людської спільноти зробити його більш зваженим і толерантним. Водночас у світі за останні двадцять років відбуваються принципові зміни у сфері політики. Прагматизм і екстенсивне природокористування поступово змінюються на принципи гармонізації взаємин людини і довкілля, пошуки стратегії стійкого розвитку суспільства і біосфери. Екологія стає сферою політичних інтересів і рішень, а політика дедалі більше враховує екологічні чинники. Саме політичні й соціально-економічні фактори мають стати визначальними чинниками зниження негативного антропогенного впливу на природне середовище в Україні. Політико-правовий механізм розбудови екологічної безпеки країни полягає, з

одного боку, у взаємодії різних гілок влади, а з іншого – в активності самого громадянського суспільства. Порушення основних засад екологічної політики в площині цієї взаємодії часто-густо призводить до суттєвої деформації у досягненні мети» [17, с. 6 – 7]. Дійсно, практика багатьох розвинених країн світу доводить, що політичне регулювання будь-якої сфери суспільної життєдіяльності є ефективною і корисною лише тоді, коли із державними інституціями тісно взаємодіє громадянське суспільство, здійснюючи як контролюючі так і партнерські функції. На жаль, в Україні сьогодні все ще не вироблені реально діючі механізми взаємодопомоги держави і громадянського суспільства у справі зменшення антропогенного тиску, збереження здорового довкілля, захисту рослинного, а також тваринного світу, раціонального використання ресурсної бази нашої держави.

Загалом, необхідно констатувати, що за майже три десятиліття розвитку незалежної України в нашій країні не сформовано якусь зрозумілу, прозору та системно-цілісну державно-масштабну екологічну політику. Хоча, існує низка законодавчих актів, сформовані певні інститути та громадські органи, але відсутнє головне – цілісність взаємодії держави, суспільства, виробників, громадян щодо досягнення загальної мети, яка, на нашу думку, може полягати у гармонізації природи, економіки та суспільства як на території і акваторії України, так і за її межами. Насправді ж, «під державною екологічною політикою розуміють сукупність міжнародних, державних та регіональних правових актів, інструкцій і стандартів, що доводять загальні юридичні вимоги до кожного конкретного суб'єкта, забезпечують його зацікавленість у виконанні та втіленні в життя цих вимог. Лише якщо всі ці складники відповідають один одному за змістом і темпами розвитку, тобто складають єдину систему охорони навколишнього природного середовища, то можна розраховувати на успіх» [15, с. 11]. Варто із прикрістю констатувати, що незважаючи на те, що з 1991 року в Україні вже прийнято ряд законів та інших нормативних актів, що регулюють різні сфери природокористування, але станом на 2018 рік так і не вироблено цілісної та всеохоплюючої

екополітичної парадигми, завдяки якій всі суб'єкти, від яких тією чи іншою мірою залежить захист довкілля в нашій країні, могли б прозоро і ефективно діяти, реалізуючи на практиці світоглядно-політичну парадигму ощадливого природокористування.

Загалом варто відмітити, що одним з ключових теоретико-методологічних завдань нашого дисертаційного дослідження є пошук загальних принципів, які б дозволили систематизувати національну екологічну політику, вибудувати її цілісну структуру, надати їй системно-функціонального характеру. Саме в цьому, на нашу думку, й полягає фундаментальна сутність дієвої та раціонально організованої державної екологічної політики.

Як зазначає Д. Зеркалов: «державна екологічна політика – це законодавчо виражена політична воля, екологічні цілі та шляхи їх досягнення. Інтеграція екологічної політики полягає в інтеграції з іншими напрямками економічної та соціальної державної політики, міжгалузевій та міжсередовищній інтеграції екологічної політики. Успіх екологічного управління залежить не стільки від специфічних організаційних чи інституційних особливостей, притаманних тій чи іншій країні, скільки від таких факторів, як твердий намір громадськості переслідувати цілі охорони довкілля, віддзеркалення цього наміру в політичній волі представників влади, передбачуваність і спроможність уряду діяти відповідно до цієї волі. Основою ефективного екологічного управління є та ступінь важливості, яку надають громадськість та її представники екологічним проблемам» [18, с. 204]. Саме тому в нашому дослідженні особлива увага буде приділятися проблемам взаємодії держави і громадянського суспільства щодо вирішення загальних та конкретних природоохоронних проблем. Для України як пострадянської держави проблематика становлення дієвого громадянського суспільства є надзвичайно гострою. В екологічному дискурсі вона також постає як найпроблематичніше поле науково-теоретичних досліджень, пов'язаних із різноманітними аспектаціями державотворчих процесів. В яких же теоретико-методологічних формах і змістовних комплексах існує сьогодні соціально-екологічний та

екологічно-політичний науковий дискурс в українській соціальній філософії, політології, правознавстві?

Фундаментом дискурсивного вивчення такої складної проблематики, як вирішення екологічних проблем в рамках політично-державотворчих процесів, є соціальна філософія, політологія, соціальна екологія, секторальні правознавчі студії. Цей теоретико-методологічний комплекс охоплює значну кількість джерел та наукового матеріалу. Соціально-філософське, світоглядно-теоретичне, концептуально-політологічне підґрунтя нашого дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків, науковців минулого і теперішнього століття: В. Андрущенка, Г. Бачинського, В. Вернадського, Д. Габора, Б. Гаврилишина, Е. Гертнера, М. Гончаренко, А. Гора, А. Горєлової, Л. Губерського, І. Добронравової, Ж. Дорста, Д. Зеркалова, М. Кисельова, Б. Коммонера, В. Крисаченка, Е. Ласло, Д. Медоуза, М. Месаровича, М. Михальченка, М. Мойсеєва, Е. Одума, А. Печчеї, І. Пригожина, М. Реймерса, З. Самчука, Л. Сидоренко, Я. Тімбергена, В. Толстоухова, А. Урсула, Г. Філіпчука, Дж. Форестера, В. Хесле, Г. Хефлінга, М. Хилька та багатьох інших. Філософсько-теоретичний базис щодо екологічної проблематики за останнє півстоліття є достатньо розробленим і потужним. Багато філософів і політологів звертається до вивчення природоохоронних проблем, адже останні є чи не найважливішим світоглядним виміром, від якого залежить майбутнє виживання людства. Однак абстрактні феноменологічно-аксіологічні розвідки важко використати у формуванні екологічної політики в конкретній державі з її специфічною політичною системою, особливо коли йдеться про системи посттоталітарного трансформаційного типу. Саме тому актуальність нашого дослідження, в якому відбувається накладання загально-світоглядної екологічної проблематики на конкретні особливості українських державотворчих процесів останніх десятиліть, є достатньо високою.

Досліджуючи державотворчі та соціально-політичні виміри тієї чи іншої проблематики, важливо звернути увагу і на теоретично-концептуальні пошуки

вітчизняних науковців у галузі державного управління. Становлення української державності в останні десятиліття відбувається із багатьма проблемами, зумовленими посттоталітарною природою нашого суспільства. Не оминають ці проблеми й сфери екології та природокористування. Вивченням питань державного управління у природоохоронній сфері, формування державної політики, «дружньої» до довкілля в контексті українського державотворення, займаються такі вітчизняні науковці, як Г. Бачинський, І. Бистряков, В. Борисова, В. Василько, С. Васюта, Д. Ветвицький, О. Галацан, Т. Грушева, Г. Дзян, Г. Добров, М. Кисельов, О. Коленов, О. Лазор, І. Ляшко, О. Масюк, Н. Маєвська, В. Міщенко, О. Проніна, Т. Проценко, В. Сиченко, О. Стегній, О. Тимошенко, В. Трачук, М. Хвесик, С. Харічков, М. Шафоростова та інші. Використовуючи концептуально-теоретичний здобуток цих дослідників, в дисертаційній роботі відбувається особлива актуалізація дослідження екологічної складової в структурі української політики, здійснюється глибокий аналіз державотворчих процесів в аспекті перетворення природоохоронної проблематики на магістральну дискурсивну лінію формування та розвитку національного політичного порядку денного в короткостроковій та стратегічній перспективі.

Важливим аспектом вивчення екологічних проблем в рамках політичного дискурсу державотворення є дослідження нормативно-законодавчого базису, на основі якого відбувається природоохоронна діяльність державних та місцевих органів влади, громадян та громадських організацій. Дослідженню цих аспектів присвячено праці Г. Аксеньонка, В. Андрейцева, В. Бакуменка, М. Брінчука, А. Гетьмана, М. Єрофєєва, Л. Ковалю, А. Колодія, В. Костицького, С. Кравченко, Н. Красіліча, В. Красілова, В. Лозо, О. Мордвінова, В. Мунтяна, Н. Нестеренко, О. Лазора, В. Погорілка, Б. Розовського, М. Хилька, В. Шаповала, О. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших. В дисертації відбувається спроба обґрунтувати необхідність вдосконалення національного екологічного законодавства у напрямку його систематизації на

основі законотворчої кодифікації. До речі, на важливості такого кроку наголошує більшість українських експертів у галузі екологічного права.

Ряд вчених досліджували взаємозв'язок між державною екологічною політикою та ефективним і сталим розвитком економічних систем різних країн. Ці болючі проблеми піднімалися С. Брю, В. Богдановичем, О. Веклич, В. Вернадським, В. Вестменою, І. Гавелом, П. Гаманом, К. Гунтером, А. Даниловим, О. Кашенко, К. Макконеллом, Д. Медоузом, І. Яремчиком та багатьма іншими дослідниками.

Ключовим завданням нашого дослідження, на відміну від усіх інших, є визначення стратегічних цілей національної екологічної політики, а також механізмів її формування, впорядкування і систематизації. Незважаючи на те, що в Україні кризовий стан екосистем, природоохоронні питання ставилися достатньо гостро, але вони так і не знайшли того місця і не отримали того статусу, які мають мати в системі стратегічних пріоритетів сучасної держави.

У наш час досить важко зрозуміти усі причини, чому склалася така ситуація. Зрозуміло, що в нашій країні, яка є великою державою в регіоні, політична увага до екології та екологічних питань була майже відсутня. Ця ситуація є дуже серйозною, оскільки це один з головних факторів відсутності інтересу та відсутності серйозного обговорення проблеми довкілля.

Як справедливо зазначає В. Андрейцев, «метою державної екологічної політики є реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, регіонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних та громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища» [1, с. 18]. На нашу думку, весь цей комплекс має бути гармонійною і невід'ємною, центральною і орієнтироформуючою серцевиною державної політики в Україні. Ми ж маємо констатувати, що природоохоронна проблематика поступово витіснена на периферію українського політичного

поля, а екологічні проблеми висвітлюються, фінансуються та вирішуються за залишковим принципом.

Саме в такій ситуації надзвичайної актуальності, з нашої точки зору, набуває концептуально-теоретичне визначення категорії «екологічна політика» з огляду її важливості та фундаментального значення для формування сучасної держави. Особливо гостро таке значення відчувається в Україні, що перебуває на етапі кризового, трансформаційного, посттоталітарного державотворчого становлення. Як підкреслюють українські дослідники В. Матвійчук, Ю. Чугаєнко, О. Савенков, «екологічну політику можна визначити як організаційну та регулятивно-контрольну діяльність суспільства і держави, спрямовану на охорону, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів, оздоровлення довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування та охорони природи, забезпечення норм екологічної безпеки. Неефективна екологічна політика або ж її відсутність є коренем усіх екологічних проблем, може спричиняти екологічні катастрофи різного масштабу, порушення екологічної рівноваги, що загрожує існуванню цивілізації» [30, с. 12].

Дійсно, сьогодні екологічні катастрофи та просте погіршення стану довкілля в тому чи іншому регіоні найчастіше є наслідками неефективної та недолугої екологічної політики. Тому формування чіткого політично-екологічного порядку денного сьогодні є в нашій державі єдиним шляхом до вирішення чи хоча б пом'якшення тієї кризової, якщо не катастрофічної, ситуації щодо стану довкілля.

Екологічна політика демократичного характеру завжди орієнтується на забезпечення високого рівня якості життя людини. В Україні ж відсутнє навіть усвідомлення на рівні державних інститутів і службовців, а також на рівні громадянського суспільства важливості систематизації та стратегічного визначення екологічної політики. В розвинених же демократичних державах вже давно розроблені ключові принципи сучасної екологічної політики.

За визначеннями Н. Малиш, «складовими елементами екологічної політики в демократичному суспільстві необхідно вважати належну та ефективну систему державного управління у сфері охорони, невиснажливого використання та відтворення природних ресурсів; належний державний та громадський нагляд за дотриманням чинного природоохоронного законодавства та міжнародних природоохоронних зобов'язань країни; належну інформаційну політику щодо навколишнього природного середовища; належний рівень екологічної експертизи екологічно небезпечних проєктів; належну систему прийняття державних рішень з питань, що стосуються довкілля, яка б передбачала обов'язкове залучення громадськості; належну систему відповідальності влади, конкретних посадових та громадян за порушення принципів збалансованого розвитку, норм та положень природоохоронного законодавства; належну освітню та просвітницьку діяльність» [29, с. 4]. Для того щоб в Україні хоча б почали втілюватися ці принципи, маємо спочатку сформуванати світоглядне, громадянсько-свідомісне, соціально-політичне підґрунтя для їх оформлення та фіксації. Саме концептуально-теоретичному обґрунтуванню таких принципів та світоглядно-політичних орієнтирів присвячено наше дослідження, концептуально-теоретична актуальність якого посилюється з огляду на те, що відсутність стратегічно орієнтованої екологічної політики з кожним роком поглиблює екологічну кризу, в якій знаходиться наша країна.

А така криза, за оцінками спеціалістів, вже набула характеру справжньої катастрофи. Як показує С. Майстро: «Україна належить до одних з найзабрудненіших й екологічно проблемних країн. За оцінками Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index), які здійснює Йельській університет (США), Україна займає 87-е місце серед 163 країн світу. Рівень навантаження на оточуюче природне середовище в Україні в 4-5 разів перевищує аналогічні показники інших країн. За рівнем раціонального використання і якості водних ресурсів Україна, за даними ЮНЕСКО, займає 95-е місце з 122 країн світу. Стан земельних ресурсів в Україні близький до

критичного: на всій території країни спостерігаються процеси деградації земель. Наймасштабнішими є ерозія (близько 57,5% земель) та забруднення (близько 20% території), а щорічні втрати гумусу складають 0,65 т/га» [28].

Така катастрофічна ситуація багато в чому є наслідком недолугої, несистематизованої та безвідповідальної екологічної політики, яка ведеться нашою державою. Дуже часто вторинність екологічної складової в загальній структурі української політики пояснюється економічними негараздами і труднощами. Але постійне погіршення якості життя громадян через підвищення рівня забруднення довкілля тільки сприяє поглибленню економічної кризи, що в черговий раз підкреслює некомпетентність українського державного керівництва та всього «управлінського класу».

За оцінками дослідників в нашій країні природні ресурси використовуються не просто недолугим, але злочинним, витратним, безглуздим чином. Так, «порівняно з країнами Європи Україна на 1 дол. ВВП викидає у 24 рази більше сірчаного ангідриду, у 8 разів – окислів азоту, у 23 рази – аміаку. При цьому в Україні забруднення води на 1 дол. ВВП є більшим в 11 разів. У нас втрати робочого часу від екологічно зумовленої захворюваності становлять у середньому на 1 працівника 48 годин на рік» [36, с. 78]. Ці дані переконливо демонструють відставання нашої країни від цивілізованого світу в питанні екологічної культури.

О. Колонов вдало систематизував проблеми пов'язані із різними компонентами довкілля, виділивши одинадцять кластерів: «1) постійне зростання забруднення повітря спричиненого викидами мобільних джерел (транспортними засобами); 2) скорочення запасів питної води; 3) надзвичайно високий рівень розораності території країни та значне поширення ерозійних явищ; 4) забруднення сільськогосподарських ґрунтів пестицидами; 5) низький рівень лісистості, що ставить під загрозу стабільність багатьох екосистем на території країни та спричиняє втрату біорізноманіття; 6) низькі темпи та масштаби рекультивації земель, порушених внаслідок видобування корисних копалин; 7) зношеність основних виробничих фондів на об'єктах економіки та

господарювання, більшість з яких працює на критичній межі технологічної безпеки; 8) невирішеність питань сортування та переробки побутових відходів, розширення старих і побудови нових полігонів для побутового сміття; 9) низький рівень упровадження нових ефективних методів утилізації виробничих відходів; 10) недосконалість законодавства з питань охорони довкілля; 11) декларативний характер заходів, спрямованих на підтримку біобезпеки в країні і уникнення небажаних впливів на здоров'я людей. Отже, ґрунтуючись на аналізі вищенаведеної інформації відносно стану охорони довкілля в Україні, слід зазначити, що результативність державної екологічної політики України в сучасних умовах є низькою» [26, с. 71 – 72].

Тут варто згадати відомого українського дослідника М. Хилька, який зазначає, що «складна екологічна ситуація в Україні значною мірою зумовлена тим, що в нашій державі недостатня увага приділяється питанням екологізації державної політики, суспільної свідомості та моралі, культури та освіти, що передбачає формування принципово нових цінностей, пріоритетів та світоглядних орієнтирів соціально-економічного розвитку, націленого на раціональне використання природних ресурсів і збереження та гармонійне відтворення усіх екосистем» [43, с. 7].

Ю. Ковалевська вдало систематизувала пріоритети державної екологічної політики у контексті національної безпеки: «створення збалансованої системи природокористування на основі впровадження економічних механізмів ощадливого споживання природних ресурсів, зменшення шкідливих викидів та застосування екологічно безпечних ресурсо- і енергозберігаючих технологій; забезпечення ефективного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, запобігання та ліквідації наслідків техногенних катастроф, підвищення рівня ядерної та радіаційної безпеки; докорінне реформування та модернізація основних фондів житлово-комунального господарства як підґрунтя створення безпечного середовища життєдіяльності населення» [23, с. 8]. Однак визначені авторкою пріоритети залишаються «на папері», поки не знайдуть свою реалізацію в практичній площині.

У цьому контексті Д. Ветвицький вважає, що «проблеми реалізації принципів державної екологічної політики в Україні пов'язані з недосконалістю законодавчих та нормативно-правових актів, відсутністю необхідних обсягів фінансування, неузгодженістю дій органів влади та суб'єктів господарювання, безвідповідальною, руйнівною для природи діяльністю підприємств, а головне – з необґрунтованістю, розмитістю, нечіткістю стратегічних рекомендацій і планів дій щодо формування заходів, спрямованих на їх розв'язання» [12, с. 109]. Дійсно маємо підтвердити, що в Україні існує ситуація, коли принципи зафіксовані, але їх майже ніхто не виконує.

В своїй іншій роботі Д. Ветвицький переконливо зазначає: «Україні сьогодні необхідне підвищення прозорості діяльності органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та діяльності інших органів влади, що впливає на довкілля, шляхом систематичного інформування про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища через засоби масової інформації, Інтернет та офіційні видання. Необхідним є забезпечення постійної участі громадськості в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, та здійсненні державної екологічної політики України на всіх рівнях» [13, с. 11]. Ми солідаризуємось із такими висновками автора зважаючи на очевидний значний розрив між декларованою стурбованістю станом довкілля і реальною бездіяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування.

Аналіз джерельної бази показує, що основна проблема криється у відсутності екологічної свідомості більшості громадян та органів влади. Як влучно про це пише О. Васюта: «необхідність здійснення державної екологічної політики повинна усвідомлюватись і прийматись усіма, від кого залежить її виконання. Цьому сприяє розвиток системи моніторингу, а також забезпечення не лише всеохоплюючої, а й доступної екологічної інформації. Дані щодо забруднення навколишнього середовища мають бути відомі кожному. Усвідомлення необхідності змін у сфері екології не обов'язково

повинне диктуватись моральними принципами, воно може включатись у розрахунок на отримання певної користі: або матеріальних благ, або репутації в діловому світі тощо. У будь-якому разі кожна людина має бути зацікавленою у здійсненні реальних і позитивних екологічних перетворень» [11, с. 203].

Розглянувши в загальному вигляді основні показники та суперечності екологічної політики нашої держави протягом останніх десятиліть незалежного розвитку, доцільно, з нашої точки зору, звернутися і до аналізу ключових концептуальних підходів до опрацювання екологічної політичної стратегії в Україні, тобто концепцій, законів, висновків та пропозицій громадських організацій. В цьому контексті особливо важливо підкреслити, що реалізація обраної екополітичної стратегії має повністю знаходитися в зоні відповідальності держави. «Досвід економічно розвинутих країн показує, що недостатньо мати в розпорядженні держави всебічно обґрунтовану й широкого діапазону екологічну політику. Більш важливо, щоб держава взяла на себе всю відповідальність за здійснення цієї політики. При цьому в основу державного регулювання має бути покладений принцип неперервності і комплексності управління даним процесом, за яким єдиним шляхом подолання кризових та незворотних явищ в природі може бути надання суспільній екологічній політиці загалом та уже прийнятим її окремим законодавчим актам статусу першорядного значення, розробка інших актів, законів, організація роботи щодо їх виконання» [10, с. 28 – 29]. Українська держава поки не має достатньої сили для такої комплексної реалізації екологоцентричної політичної парадигми. Пострадянські державні інституції, пронизані корупцією, непотизмом та безкомпетентністю не спроможні не тільки створити раціоналізоване законодавче поле екологічного врядування, але й реалізовувати та впроваджувати ті закони й кодекси, що вже прийняті в якості вноормуючого законодавства щодо питань захисту довкілля і ощадливого використання природних ресурсів.

Небезпека такої ситуації полягає в тому, що відсутність чітко орієнтованої екологічної політики накладається на безглузде й згубне управління

загальнополітичним та економічним розвитком держави. Так, Україна не тільки не реформує деформовану систему, що залишилася їй у спадок після Радянського союзу, але й знижує якість управління через явне зниження якості людського капіталу в державно-управлінській сфері. Натомість сьогодні існують чіткі стратегічні орієнтири, що вже давно сформульовані в екологічній складовій структури політичних систем розвинених держав.

Як зазначає О. Проніна: «головною метою стратегії природокористування повинне бути створення оптимальних умов для ефективного використання природних ресурсів (збалансованого з потребами населення) і забезпечення необхідного рівня відновлення та охорони природно-ресурсного потенціалу. Повинна бути забезпечена взаємодія цих завдань з довгостроковими цілями економічних перетворень з метою формування громадянського суспільства. Необхідне також забезпечення балансу інтересів центру і регіонів з отриманням максимально можливих політичних, економічних та соціальних вигод, вироблення ефективних методів та засобів захисту національних інтересів з точки зору державної геополітичної, економічної безпеки та забезпечення конкурентоспроможності в господарській, фінансовій, науковій, соціальній і військово-стратегічній сферах» [33, с. 9]. Українському керівництву, політикам, законодавцям, громадянським активістам і простим громадянам необхідно глибоко усвідомити, що сьогодні екологічна складова має бути одним з фундаментальних елементів національного політичного поля та регіонально-адміністративного управління. Без такого усвідомлення навіть прийняття безлічі законодавчих актів природоохоронного характеру не дасть відчутних результатів.

В загальному плані варто відмітити, що в Україні з перших років незалежності активно приймалися природоохоронні закони й інші акти. Аналіз Конституції України, Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про природно-заповідний фонд України» (1992), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про екологічну експертизу» (1995), «Про охорону земель» (2003), «Про державний контроль

за використанням та охороною земель» (2003), «Про екологічний аудит» (2004). «Про екологічну мережу України» (2004) та інших проводиться в наступних розділах нашого дослідження. На сьогодні фундаментальним документом є «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року», прийняті в якості закону у 2010 році. В цілому ж, слід підкреслити, що створення великої кількості законодавчих актів поки що не призвело до формування дійсно цілісного та системного екологічного законодавства. Навіть визначаючи стратегічні засади екологічної політики, не формулюються конкретні цілі, що передбачають кодифікацію цього правового сегменту. На сьогодні залишається тільки сподіватися, що в найближчі роки розпорошені законодавчі акти будуть об'єднані всеохоплюючим екологічним кодексом, в якому визначені цілі та пріоритети екологічної політики будуть підкріплюватися конкретними нормами та чіткими вказівками щодо їх досягнення і виконання.

У формуванні такого кодексу значну позитивну роль можуть відіграти міжнародні договірно-правові зобов'язання нашої держави. Так, С. Романко зазначає «Міжнародне екологічне співробітництво України здійснюється в рамках укладених відповідних міжнародних договорів – міждержавних, міжурядових і міжвідомчих, регульованих нормами міжнародного права. Враховуючи, що у сучасному світі на фоні глобальної екологічної кризи надзвичайно активно відбувається інтеграція господарських, технологічних та інформаційних структур, які все більше стають транснаціональними, міжнародне екологічне співробітництво набуває надзвичайно важливого значення. Тому на сьогодні існує нагальна потреба розробки сучасної стратегії зовнішньої екологічної політики України, яка б відповідала реаліям сьогодення, забезпечувала національні інтереси і сприяла б реалізації цілей збалансованого розвитку» [35, с. 237].

У цьому контексті доцільно використовувати саме стратегічні формулювання та парадигмальні принципи, що зафіксовані в міжнародно-правових домовленостях, учасником яких є наша держава. З одного боку, це

забезпечить певний компетентнісний вимір обраних для країни екологічних орієнтирів, а з іншого – буде автоматично синхронізувати наше вітчизняне законодавство із європейськими та світовими нормами та вимогами, що висуваються сьогодні до дотримання природоохоронних правил і стандартів.

Іншим важливим чинником є більш широке використання потенціалу громадських об'єднати екологічного спрямування у розробці як нормативно-правової бази, так і у реалізації конкретних програм дій. Громадські організації мають стати активними суб'єктами вироблення екологічної політики на рівні громади села, міста, регіону і цілої країни.

Як зазначає В. Шевчук, «існуючі громадські об'єднання за формою участі в державному екологічному управлінні можна поділити на три категорії, а саме: 1) які являють собою пряму форму участі громадськості в державному екологічному управлінні. Вони переважно зайняті політикою охорони навколишнього середовища, яка проводиться урядом та намагаються впливати на офіційну політику за допомогою різноманітних засобів і, якщо це потрібно, змінювати її; 2) впливають на політичний процес прийняття рішень і офіційну політику непрямым шляхом. Вони прагнуть впливати на свідомість громадськості, змінювати її менталітет стосовно довкілля (інформаційна та освітня діяльність); 3) які власним прикладом (здоровий спосіб життя) намагаються переконати інших, змінити загальний менталітет» [39, с. 311 – 312].

Законом України про охорону навколишнього природного середовища (Частина четверта статті 16 в редакції Закону № 5456-VI від 16.10.2012) передбачено, що «громадські організації можуть брати участь в управлінні галуззю охорони навколишнього природного середовища, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України» [34]. Однак, на практиці громадська експертиза і контроль є значно обмеженими, адже громадські організації мають дотримуватися ще цілої низки законодавчих актів, дія яких розповсюджується на всі, а не лише екологічні громадські ініціативи.

Як зазначає Е. Ашикова, «головними завданнями громадських екологічних об'єднань є здійснення громадського контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, практична природоохоронна робота з розв'язання екологічних проблем, поширення екологічної інформації, здійснення освітньої і виховної роботи з метою формування екологічної свідомості населення. Важливим сполучною ланкою між єднанням і стабільністю та обґрунтованою доцільністю втілення природозберігаючих ідей є спільна діяльність органів державної влади та громадськості. Необхідною умовою такої співпраці є доступ громадськості до екологічної інформації, що забезпечує її повноцінну участь у процесі реалізації державної екологічної політики» [6, с. 133].

Аналіз показує, що на сьогодні повний доступ та зняття зайвих бар'єрів, що перешкоджають повноцінній реалізації громадськими об'єднаннями та організаціями власних функцій, поки що залишається перспективним завданням. На думку переважної більшості науковців, підвищення долі участі громадськості в національній екологічній політиці є одним з пріоритетів держави, що має бути зафіксовано на законодавчому рівні.

Як свідчить досвід розвинених країн, у визначенні концептуальних засад екологічної політики одну з ключових ролей мають відігравати спеціалізовані громадські організації. При цьому вони мають не лише інформувати громадськість про ті чи інші проблеми, але й активно співпрацювати із державно-владними структурами щодо пошуку шляхів і конкретних механізмів їх вирішення. «Із метою співпраці урядових і неурядових природоохоронних організацій при Міністерстві екології та природних ресурсів України було створено громадську раду, до складу якої ввійшли представники зареєстрованих Мінюстом України громадських екологічних організацій національного рівня. Громадська рада бере участь у розробці багатьох питань, пов'язаних з екологічною експертизою значних проєктованих та діючих об'єктів (зокрема Ташлицької ГАЕС), у процесі прийняття рішень при розв'язанні проблем збереження довкілля та

відтворення природних ресурсів. За участю громадських організацій і центральних відомств проводилися різні загальнонаціональні акції, спрямовані на привернення уваги населення до екологічних проблем, пропаганду ідей захисту і збереження природи, відповідне виховання підростаючого покоління, у тому числі «Зелена весна», День довкілля тощо» [24, с. 74].

З одного боку, така діяльність і співпраця дійсно може розглядатися в якості досягнення в справі взаємодії держави і громадянського суспільства в сфері природозахисту. Однак ефективність такої взаємодії поки що залишається мінімальною. Як зазначає Л. Ковпак, «діяльність громадських організацій, спрямована на захист навколишнього природного середовища та мінімізацію наслідків Чорнобильської катастрофи, стала вагомим складовою суспільно-політичного життя України, а також одним із потужних чинників активізації руху до суверенізації та здобуття нашою державою незалежності в 1991 р. Утім, на сучасному етапі кількість екологічних негараздів і проблем на ниві захисту довкілля не зменшується. Серед вад розвитку екологічного руху в Україні у цілому слід зазначити, що діяльність більшості природоохоронних організацій характеризується недостатньою ефективністю та результативністю. Екологічний рух відчуває потребу у висококваліфікованих експертах, фахівцях. Гострою для українських зелених залишається проблема фінансування» [24, с. 77].

Іншими словами, неефективність діяльності екологічних громадських організацій багато в чому зумовлюється саме відсутністю цілеспрямованої державної екологічної політики, в рамках якої і мають бути сформовані принципи діяльності всіх зацікавлено-ініціативних суб'єктів. Саме проблематика активізації екополітичної діяльності спеціалізованих громадських об'єднань і асоціацій робить наше дослідження надзвичайно актуальним та проблемно орієнтованим з огляду на ту ситуацію, що склалася в українській політиці в сфері захисту навколишнього середовища та раціонального використання національної природно-ресурсної бази.

Враховуючи ж те, що екологічна проблематика на сьогодні є всепроникною та актуальною для всіх верств населення нашої країни, важливо, щоб навколо неї об'єднувалися різні зацікавлені групи та асоціації. Тим більше, що в розвинених країнах практика такого об'єднання громадсько-ініціативних зусиль засвідчила свою ефективність і дієвість. «Політичних змін на місцевому та загальнодержавному рівні можна добиватися, створюючи коаліції груп, що представляють різні інтереси. Організаціям, що займаються окремими проблемами, слід співпрацювати в більш широких програмах, які включають в себе їх спільні інтереси. Наприклад, в США профспілки і групи захисників навколишнього середовища часто займали кардинально протилежні позиції, але вони співпрацювали в боротьбі за закони про отруйні хімікати та гігієну праці, а також за те, щоб працівники брали участь в рішеннях на корпоративному та державному рівні. Більшість прибічників природоохоронного руху, руху на захист миру та жіночого руху підтримують один одного. Організації, що виступають за громадянські права та за оновлення міст, розділяють зацікавленість природоохоронних рухів до покращення міського середовища. Багато релігійних організацій формують робочі групи, щоб вивчити окремі варіанти політики і співробітничати з іншими групами, що виступають за справедливість, мир та сталий розвиток» [9, с. 365 – 366].

Глобальний екологічний рух розвинув сильний глобальний політичний голос. В умовах зміни клімату він наполягав на сильних національних та міжнародних угодах щодо скорочення викидів парникових газів, які сприяють глобальному потеплінню. Громадськість стає все більш політично усвідомленою необхідністю охорони навколишнього середовища, особливо, коли економічна активність падає і більше світової економічної сили переноситься на невідновлювані джерела. Як показує щорічний звіт Світового банку про сталий розвиток, більшість населення світу займається глобальною торгівлею. Зростаюча частка цієї торгівлі включає товари зі значним впливом на навколишнє середовище. Для подолання загрози втрати та деградації

середовища проживання Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) підтримує зусилля країн щодо сприяння сталому використанню природних ресурсів, допомагаючи країнам зміцнювати свій потенціал.

Таким чином, підсумовуючи загальноконцептуальні підходи до опрацювання екологічної політичної стратегії в Україні, маємо підкреслити, що в створенні загальної парадигми національної екополітики мають активну участь брати як державні відповідальні органи, так і громадськість, яка має змогу використовувати всі засоби впливу, об'єднуючись в ініціативні групи, асоціації, спеціалізовані експертні організації.

В нашому дослідженні ми постійно використовуємо відсилання до позитивного досвіду розвинених країн світу в сфері формування та реалізації дієвої екологічної політики національного та міжнародного масштабу. Для цього здійснимо детальний компаративний аналіз екологічних програм провідних країн світу у їх значенні для України. В цілому, важливо підкреслити, що в цивілізованому світі вже вироблені доволі ефективні механізми розбудови екополітичних стратегій, до яких прагне більшість розвинених та економічно потужних держав. Так, «...у розвинених країнах механізми формування екологічної політики за останні роки дуже наблизилися один до одного і зараз між ними майже не існує суттєвої різниці. В цих країнах не на словах, а на ділі надається велике значення проблемам довкілля, існує добре організований широко популярний і політично впливовий «зелений рух», програми всіх значних політичних партій відображують стурбованість екологічними проблемами. Тут створення екологічної політики є процесом відкритим до участі всіх верств населення, до цієї роботи залучаються широкі кола науковців і фахівців. Наукові і технічні знання, на яких ґрунтується екологічна політика, широко розповсюджуються засобами масової інформації, що сприяє взаємодії між процесом створення екологічної політики і громадською думкою, в результаті якої можна досягти соціального консенсусу» [18, с. 204]. Цього реально не вистачає в Україні. Держава і громадські організації не докладають достатніх зусиль для того,

щоб перетворити значну кількість громадян на справжніх, реально діючих суб'єктів природоохорони, екологічного захисту, ошадливого ставлення до ресурсів. Важливий висновок, який зроблений на політичному рівні в розвинених країнах, полягає у тому, що екологічна культура громадян є однією з ключових фундаментальних основ провадження ефективної екологічної політики.

Більше того, держава в провідних світових країнах все більше повноважень в сфері природоохорони делегує саме громадянам, довіряючи громадським організаціям здійснювати моніторингові та контролюючі дії. Звісно, такі повноваження чітко фіксуються в концептуальних документах, що визначають національну екологічну політику, а також закріплюються на законодавчому рівні. «В останні роки в управлінні процесами природокористування за кордоном позначилося чимало нових акцентів, пов'язаних не тільки з розробками більш досконалих методів управління окремими сферами природокористування, але й із зміною самих підходів до державного управління. Визначилася чітка тенденція щодо підтримки ідеї обмеження прямого державного управління сферою природокористування і поступового переходу до ширшого використання ринкових методів управління, що дозволяє розширити участь громадян і підприємств в охороні навколишнього середовища. Значно розширився інструментарій екологічної політики держави, який можна віднести до екологічних методів державного управління. За оцінкою деяких учених, тільки в європейських країнах застосовується понад 200 різних інструментів управління» [14, с. 8 – 9]. В українських державотворчих та державно-управлінських реаліях поки що складно сподіватися на реалізацію значної кількості ефективних природоохоронних механізмів управління. В той же час, позитивний досвід розвинених країн має вивчатися, а поступова синхронізація із загальноєвропейськими екологічними нормами сприятиме розширенню реальних можливостей природоохорони, що використовуватимуться в національній екологічній політиці України.

З нашої точки зору, особливу увагу українським політикам і громадським активістам слід звернути на європейську практику формування національної та загальноєвропейської екологічної політики. Це зумовлено тм, що найяскравішим прикладом ефективної екологічної політики можна назвати саме Європейський Союз. Починаючи з 60-х років минулого століття, суб'єкти політики різних рівнів, проявляючи високу політичну волю, впроваджували різноманітні принципи, норми, правила, регламентаційні новації, що іноді сприймалися достатньо вороже з боку великих бізнес-корпорацій. Як зазначають Кристоф Нілл та Данкан Ліфферін, «не маючи жодних імперативних повноважень, різні політичні актори зрештою сформували на достатньо розумних принципах потужну європейську природозахисну політику, що має власну стратегію, зону формального впливу, компетентних акторів, нормативні засади та процедури» [46, р. 13]. Значної ефективності європейська екологічна політика набула завдяки тому, що в синхронізованому форматі відбувалася розробка і впровадження національних і загальноєвропейських стандартів. Для України, що прагне доєднатися до єдиної європейської сім'ї народів і держав, буде доцільним, з нашої точки зору, використовувати досвід окремих європейських країн (особливо з колишнього соціалістичного табору) у справі впровадження екологічних стандартів і норм загальноєвропейського характеру.

Це доволі складне завдання, адже в ЄС на сьогодні прийнято доволі деталізовані та суворі екологічні, природозахисні, ресурсообмежуючі нормативи. В сучасному світі саме ЄС вважається локомотивом впровадження найжорсткіших норм і правил щодо обмеження тієї шкоди, яка наноситься природі через антропогенні впливи. «Лідером в рішенні екологічної проблеми стає Європейський Союз – інтеграційне утворення розвинених держав Європи. До теперішнього часу в ЄС прийнято понад 300 нормативних актів, спрямованих на розв'язання екологічних проблем на рівні усього Співтовариства. Екологія є справою Союзу і держав-членів, економічних операторів і громадян. Європейський підхід до формування правових основ

екологічної політики має превентивний характер і орієнтований не тільки на розв'язання вже існуючих екологічних проблем, але, перш за все, на запобігання новим. Екологічні пріоритети закладено практично в усі компоненти і напрями діяльності ЄС; крім правових заходів екологічної політики, законодавчі приписи по збереженню довкілля реалізуються в регіональній, науково-технічній, аграрній, транспортній і торговій політиці ЄС. В екологічних програмах Співтовариства в 1990-ті роки почала простежуватися орієнтація на спільне рішення комплексних і перспективних завдань взаємодії людини і навколишнього середовища. Тому правові основи екологічної стратегії ЄС можуть служити для інших країн орієнтиром і інструментом розв'язання глобальних проблем» [27, с. 3]. Як зазначає український дослідник екологічної проблематики В. Лозо, українським політикам і законодавцям слід приділити особливу увагу імплементації європейських екологічних стандартів в наше національне законодавство. Особливою доцільністю, з нашої точки зору, володіє практика створення і використання програм за прикладом ЄС «Залучення значного юридичного матеріалу ЄС дозволяє вийти на дослідження актуальних питань вдосконалення і трансформації правової охорони довкілля в Україні. По-перше, в охороні довкілля доцільно негайно перейти до розробки Екологічних програм України на базі діючої практики ЕС з урахуванням історичних і регіональних особливостей нашої держави. На цій основі пропонуються варіанти політичної орієнтації галузевого законодавства ЄС з притаманними йому напрямками правового регулювання в рамках загальної екологічної стратегії, вираженої в Програмах» [27, с. 23]. З нашої точки зору, стратегічне планування екологічної політики на основі Програм, що будуть прийматися на певний термін щодо вирішення конкретних питань, може стати ефективним засобом, адже конкретні результати виконання таких програм можна буде проконтролювати на рівні державних органів і зацікавлених громадських об'єднань.

Відомі дослідники Ендрю Джордан та Данкан Ліферінк у роботі «Environmental Policy in Europe» аналізують, яким чином постійний розвиток Європейського Союзу трансформує політику загалом та екологічну політику в країнах-членах, а можливо, і в ще більшій кількості потенційних членів. Ця книга пропонує детальне дослідження європеїзації національної екологічної політики в десяти західноєвропейських країнах з 1970 року. Поєднуючи сучасні теорії із свіжим емпіричним матеріалом про багато проявів європеїзації, робота проливає світло на динаміку, яка перетворює національну екологічну політику. Книга також пропонує оригінальну оцінку того, наскільки європеїзація породила більшу конвергенцію екологічної політики у Західній Європі [25].

У цьому дослідженні для нас особливо плідними є механізм, як саме процес європейської інтеграції був задуманий, і як проект європейської інтеграції реально втілювався, зокрема у сфері охорони довкілля. І чи можна розглядати сучасну екологічну політику як частину поточного проекту європеїзації. Варто проаналізувати низку практичних питань для політиків, які розмірковують про майбутнє охорони навколишнього природного середовища в Європі і Україні, оскільки наша країна обрала саме європейський вектор розвитку. Тому систематичний огляд екологічної політики в ЄС пропонує унікальну можливість отримати більш повне розуміння динаміки її розвитку як процесу, який є одночасно мультидисциплінарним та цілісним.

У іншому ґрунтовному дослідженні «British Environmental Policy and Europe. Politics and Policy in Transition» Філіп Лоу та Стівен Уорд аналізують ефективність реагування екологічних груп та організацій Великобританії на виклики європейської інтеграції. Ці питання особливо загострилися у зв'язку із непростим виходом Великобританії з ЄС. Досліджуючи відносну європейську орієнтацію британської екологічної політики та вплив «брексіту» на європейську екологічну політику, книга вивчає питання екологічної дипломатії, інституціональної динаміки та політичні дискусії, що стосуються конкретних проблем, таких як: забруднення, використання земель, транспорт,

збереження довкілля. Дослідження завершується аргументацією того, що британці вже не можуть покладатися на вплив європейської екологічної політики, оскільки британські занепокоєння все частіше суперечать політиці Європейського Союзу в цілому [50].

Це дослідження є корисним для нашої роботи оглядом британської екологічної політики та екологічними проблемами в Європі. Книга пропонує новий погляд на екологічну політику, зокрема, на те, як подолати проблеми конвергенції європейської екологічної політики та роль Європейської екологічної ради та її вплив на екологічну політику в цілому. Дослідження допоможе нам у розробці більш інтегрованої європейсько-орієнтованої екологічної політики в Україні, заснованої на досвіді екологічної політики у Великобританії, а також інших європейських країнах.

Томас Хербер у роботі «The Origins of Energy and Environmental Policy in Europe» вивчає розвиток європейської екологічної свідомості через послідовні кроки європейської інтеграції в сучасну енергетичну політику. Він стверджує, що у 1960–70-х роках світ повільно починає розуміти, що деградація навколишнього середовища є постійною і глобальною загрозою. За таких явищ, як кислотний дощ, стало зрозуміло, що забруднення не зупиняється на національних кордонах. Як вказує автор, нафтова криза 1973 року стала поворотним пунктом інтеграційного процесу як енергетичної, так і екологічної політики. В той час екологічна політика оформилася через такі загальні дії, як економія енергії. Єврокомісія включила як енергетичну, так і екологічну політику до політичного порядку денного ЄС та побудувала для них інституційну основу [43].

У нашій роботі це дослідження може бути використане для розуміння історичного контексту проблеми. Оскільки у книзі простежено розвиток європейської екологічної свідомості шляхом порівняння різних регіонів, а також порівняння політичного та правового середовища в різних країнах ЄС у 1960–70-і роки, то це дає нам ґрунтовну основу для розуміння процесу європейської інтеграції та її впливу на екологічну свідомість. У книзі робиться висновок, що

євроінтеграція в екологічній політиці була головним досягненням євроінтеграція загалом. Це було відповіддю на екологічні проблеми та призвело до зміни ставлення, яке сприяло формуванню екологічної культури та екологічної свідомості в Європі.

Джейн Робертс у дослідженні «Environmental Policy» аналізує можливості та обмеження, які екологічних систем та економічного розвитку. Авторка припускає, що екологічна політика є потенційним способом модифікувати роботу людських систем таким чином, щоб вони функціонували в межах екологічних обмежень. У цій роботі використовуються ключові соціально-наукові концепції (політичні, соціальні та економічні) для пояснення передумов формування та реалізації екологічної політики. Також предметом аналізу є глобальні екологічні проблеми, роль людини у їх створенні, концепція «сталого розвитку». Авторка розглядає розробку, реалізацію та оцінку екологічної політики у трьох конкретних контекстах: фірмі (корпорації), національній державі та на міжнародному рівні. У роботі також розглядається місце економіки, науки та технологій в екологічній політиці [49].

Для нашого дисертаційного дослідження можемо зробити висновок, що екологічні проблеми викликані не просто людиною або її виробничою діяльністю, вони викликані взаємодією між людьми та їх довкіллям і розвиваються протягом тисячі років. Важливо також пам'ятати, що екологічні проблеми, роль людини у їх створенні та сталий розвиток – це не одне і те ж. Деякі екологічні проблеми можуть бути спричинені не діями людини, а цілком із природними причинами. Проте більшість екологічних проблем мають специфічний людський вимір, і тому роль людини у їх вирішенні не можна переоцінити.

Ніл Хоук в роботі «Environmental Policy. Implementation and Enforcement» аналізує перетин між формуванням екологічної політики та її кінцевим впровадженням та виконанням через закон. Він досліджує цю тему, приділяючи особливу увагу тим змінним, які визначають природу та значення

права як механізму імплементації екологічної політики. Серед цих змін – форма та характер законів ЄС та Великобританії, а також правова культура, що сприяє чіткій схемі реагування на директиви. Він поінформовано дивиться на реальність впровадження та виконання екологічних принципів через посилення на цілі політики, а також на межі та доцільність закону [44].

Це дослідження плідне для нас, адже дає змогу зрозуміти політичні виклики, з якими стикаються фахівці з охорони навколишнього середовища та глибше пізнати процес розробки політики. Ця інформація дозволяє окреслити варіанти політики для вирішення сучасних українських проблем та надати рамку аналізу, що стосується поточної екологічної політики. У перспективі така політика призведе до створення нового постіндустріального суспільства, яке є «багатоступеневим» суспільством з різною виробничою діяльністю. Ця фаза буде суспільством, в якому виробництво вже не ґрунтується на експлуатації природи, а на створенні продуктів, що задовольняють потреби людини без шкоди довкіллю.

У роботі «Foundations of Environmental Economics» ґрунтовно та детально висвітлені теоретичні та емпіричні аспекти екологічної економіки та їх зв'язків із екологічною політикою. Автори дослідження виступають за використання інструментарію економіки як потужного засобу пошуку вирішення екологічних проблем шляхом вирішення конфлікту між суспільними витратами на забруднення, з одного боку, та фінансовими витратами на скорочення викидів, з іншого. У книзі представлені основні економічні теоретичні підходи до вирішення екологічних проблем та оцінки грошової цінності екологічної якості. Проаналізовані найбільш відповідні інструменти екологічної політики та проблеми, пов'язані з їх ефективним застосуванням у реальному світі [41].

Ми можемо зробити висновок, що ця теорія «екологічної економіки» не повинна розглядатися як альтернатива традиційному погляду на екологічні проблеми. Натомість вона представляє перспективу, яка допоможе нам зробити більш якісні прогнози про те, як екологічні проблеми вплинуть на

реальну економіку протягом наступних кількох десятиліть. Традиційний погляд на екологічні проблеми полягає в тому, щоб зосередити увагу насамперед на фінансовій, соціальній та екологічній цінності якості навколишнього середовища та соціальній цінності товарів, які створюються за рахунок екологічної якості. При цьому не враховується той факт, що якість навколишнього середовища є продуктом системи в цілому і не може бути зведена до витрат на виробництво одного ресурсу, такого, наприклад, як викопне паливо. Новий погляд на екологічну проблему інший, він базується на вартості якості навколишнього середовища як продукту, що додає вартості усій економіці.

У роботі «Theoretical and Empirical Analysis in Environmental Economics» з різних боків досліджуються потенційні способи вирішення деяких актуальних екологічних проблем у розвинених країнах теоретично чи емпірично. Книга показує нову ефективну економічну та екологічну політику щодо екологічних проблем та чинників, коли коригуюча стара політика може бути невдалою. Важливість цієї праці пов'язана з ґрунтовним аналізом основних проблем людей чи урядів розвинених країн, перехід від економічного зростання до стабільності життя та збереження навколишнього середовища в міру розвитку суспільства. Екологічні проблеми, які розглядаються у цій праці, включають лісове довкілля, зменшення забруднення повітря, впровадження поновлюваних джерел енергії та технології паливних елементів, зростання агломерацій та урбанізація, а також вимірювання екологічної стійкості [51].

Для нашої роботи евристичним є досвід розробки стратегії зменшення забруднення повітря, який в цьому випадку стосується запровадження пристроїв контролю викидів, таких як каталітичні перетворювачі та пристрої захоплення та зберігання вуглецю. Стратегія зменшення забруднення повітря також полягає у використанні енергоефективних приладів та енергозберігаючих транспортних засобів. Важливим чинником реалізації стратегії є місцева політика щодо зменшення забруднення, яка спрямована на

зменшення викидів ртуті та інших токсичних важких металів під час видобутку та використання природних ресурсів.

Ще одним прикладом ведення потужної та ефективної екологічної політики є Сполучені Штати Америки. Їх практику в Україні застосувати досить складно, адже за економічною потужністю нашу державу неможливо порівнювати із США. Але вивчення досвіду цієї федеративної держави важливе з огляду на диверсифікацію різнорівневих механізмів управління та реалізації екополітики. В США природозахисна політика має безліч вимірів. Насамперед вона включає гармонізовану взаємодію федеральних гілок влади (Конгресу, Президента, центральних судових органів). Далі програми екологічної політики та захисту довкілля розробляються урядами штатів та реалізуються на місцевому рівні. Але ключовим суб'єктом американської екологічної політики залишаються громадські організації, неурядові фонди, активістські ініціативи. Саме завдяки їхній діяльності зрештою приймаються офіційні нормативи та правила щодо контролю за їх дотриманням [45, р. 487].

Грунтовна робота «The Environmental Policy Paradox» пропонує ознайомлення з процесом вироблення екологічної політики у Сполучених Штатах щодо повітря, води, землекористування, сільського господарства, енергетики та утилізації відходів, знайомлячи читачів із глобальними та міжнародними екологічними питаннями. Робота аналізує, чому деякі екологічні ідеї формують політику, а інші – ні, вона пояснює, що навіть коли визначені найкращі коротко- та довгострокові рішення екологічних проблем, завдання впровадження цих рішень часто залишається не відмененим або завершено занадто пізно. Читачам пропонується вичерпна історія екологічного руху, що поєднується з найсучаснішим описом актуальної екологічної політики [52].

Маємо зауважити, що дня нашого дослідження евристичним є висновок, щодо тенденцій розвитку екологічних рухів у світі. Так, в останні роки екологічний рух зіткнувся зі значними проблемами. Світовий економічний спад та все більша стурбованість щодо зміни клімату чинять посилений тиск

на уряди для зменшення викидів парникових газів та інших екологічних наслідків. Уряд США відреагував на прийняття нових положень екологічної політики, а нова адміністрація в США вказала, що продовжить зосереджуватися на екологічних питаннях. Також був підвищений інтерес до скорочення викидів вуглецю. Проте екологічний рух ніколи не був уніфікованим рухом та мав різні погляди між лівими та правими силами.

У книзі «Environmental Policy and Politics» американського автора Майкла Крафта аналізуються такі глобальні загрози, як зміни клімату, зростання населення та втрата біорізноманіття, а також національні та місцеві проблеми забруднення навколишнього середовища, використання енергії та використання та збереження природних ресурсів з точки зору США. Це допомагає читачам зрозуміти сучасну екологічну політику та її наслідки, включаючи необхідність всебічного та комплексного підходу до вирішення проблем. Робота містить найновішу інформацію про екологічні виклики та відповіді американського уряду на них. Книга охоплює ключові політичні та політичні рішення на початок 2017 року, включаючи обрання нового президента, бюджетні рішення, основні законодавчі ініціативи та дії конгресу. Глави порівнюють рішення щодо основних екологічних, енергетичних та природних ресурсів між адміністраціями президентів Джорджа Буша, Барака Обами та Дональда Трампа [48].

У цьому контексті актуалізується питання впливу політичної кон'юнктури, зокрема зміна особи Президента, на екологічну політику держави. У будь-якому разі, теоретично і практично довкілля та політичні амбіції нерозривно пов'язані. Як результат, навколишнє середовище та економіка не можуть розглядатися окремо. Крім того, деградація навколишнього середовища має прямий вплив на економічне зростання. З цієї причини екологічна політика повинна бути розроблена для збалансування цих двох сфер. Загальною темою, яка виникає при обговоренні впливу політичної кон'юнктури на екологічну політику уряду, є те, що вона не є «тривіальним» елементом економічної політики. Натомість ми вважаємо, що це важливий елемент, оскільки може

вплинути на благополуччя людей. Наприклад, вплив політичного середовища відображається на зниженні економічних темпів зростання в певних регіонах через збільшення невизначеності та низький рівень інвестицій. І навпаки, в інших регіонах забезпечується більш сильна економіка та більш високий рівень доходу за рахунок врахування екологічного компонента.

Відомий дослідник Девід Уоллес у книзі «Environmental Policy and Industrial Innovation. Strategies in Europe, the USA and Japan», яка була вперше опублікована в 1995 році, вивчає еволюцію екологічної політики в 6 країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Через численні приклади автор протиставляє та аналізує широкий спектр політичних та регуляторних стилів та їх наслідки для інновацій. Два конкретні галузеві дослідження, які є в цій роботі, дають транснаціональну перспективу спільного розвитку технологій та екологічної політики. У книзі робиться висновок про те, що інновації можна успішно використати, встановивши надійні, довгострокові екологічні цілі та гарантуючи, що регуляторні інструменти ґрунтуються на гнучкості, діалозі та довірі. Також досліджуються зв'язки між екологічною політикою та промисловими інноваціями. Автор шукає уроків для розробників політики, для промисловців та для всіх, хто хоче зрозуміти, як зменшити вплив людей на навколишнє середовище з найменшим обмеженням для економічного зростання та якості життя. Автор вважає, що необхідний підхід, який охоплює складність як інновацій, так і політичної кон'юнктури, формулювання та здійснення екологічної політики [53].

У цьому контексті ми можемо додати, що дискусія з питань екологічної політики повинна стосуватися того факту, що технології набувають все більшого значення в навколишньому середовищі. Екологічна політика не може зосереджуватися виключно на пом'якшенні наслідків, але також повинна визнати, що технологічні інновації можуть і вже надають екологічні рішення у вигляді технологій, корисних для здоров'я людини та усього довкілля.

З нашої точки зору, для України сьогодні якраз найактуальнішою проблемою екологічної політики є залучення якомога більшої кількості

соціальних, політичних, громадських, економічно-виробничих, освітніх суб'єктів до активної екополітичної діяльності. А вже наступним кроком мають стати активні дії цих суб'єктів у безпосередній діяльності щодо захисту довкілля, моніторинговій експертизі, контролі за кількісними показниками використання природних ресурсів тощо.

Зрештою, особливу увагу, на нашу думку, слід звернути на досвід постсоціалістичних країн Європи, що досягли у справі формування і реалізації екологічної політики значних результатів. Зокрема, варто звернутися до польського досвіду, адже ця країна є безпосереднім сусідом нашої держави і може дати плідний матеріал у справі дослідження проблеми подолання наслідків і спадку неефективного державного управління за часів існування соціалістичного табору. Польська програма економічного відродження після декількох десятиліть перебування в соціалістичному таборі спочатку не передбачала звернення значної уваги на екологічну проблематику. Однак дуже швидко цей недолік було виправлено, а в національній екологічній програмі було затверджено наступні принципи: «1. Економічний розвиток має враховувати обмеження, що зумовлюються специфікою національного оточуючого середовища. 2. Екологічні проблеми мають бути невід'ємною частиною будь-якої економічної діяльності. 3. Використання природних ресурсів в контексті їх збереження для наступних поколінь. 4. Національне державотворення має враховувати природоресурсний потенціал країни. 5. Соціальний та економічний розвиток має базуватися на помірних, заощадливих засадах» [40, с. 70].

На жаль, в Україні досі не проведено безпосереднього взаємозв'язку між ефективністю економіки, рівнем життя населення та екологічною ситуацією в країні. А як показує досвід Польщі, це чи не найперша умова виходу з економічної кризи. Тільки заощадливе ставлення до оточуючого середовища та природно-ресурсної бази дозволяє в найкоротші терміни провести економічні та адміністративно-політичні реформи, що виводять країну на рівень європейських показників якості життя основної маси населення.

В контексті нашого дослідження дуже важливо вказати на те, що в розвинених країнах екологічні показники розглядаються не окремо, а взаємопов'язано із безліччю інших параметрів суспільної а індивідуальної життєдіяльності (ефективність виробництва, простір міського життя, якість життя, якість соціального і людського капіталу тощо). Важливо також відмітити, що в екологічних програмах провідних країн світу обов'язково враховуються такі категорії, як «якість життя» та «людський капітал». Їх врахування дозволяє розробляти ефективні політичні, освітні, виховні, консультативні заходи, що формують таку свідомість власників, професіоналів, громадян, в структурі якої важливе місце займає усвідомлення того, що чисте довкілля є базовою умовою високої якості життя. Бо ж відомо, що «...якість життя залежить як від природних, так і від соціальних факторів. Соціальний капітал має розвиватися в напрямку створення формальних та неформальних структур та механізмів, за допомогою яких суспільство продукує благополуччя для індивідуумів та громад» [49, с. 131].

Українські громадяни самі мають усвідомити, що їх якість життя безпосередньо залежить від чистоти довкілля, а право на чисте довкілля закріплено в Конституції та інших законодавчих актах. Тому громадяни, виборці, платники податків мають повне право вимагати від керівників різного рівня забезпечення гідних умов проживання в тій чи іншій місцевості. Українці мають почати вимагати від своїх політиків формування чіткої і прозорої екологічної політики, яка зрештою має породити законодавчу базу сучасного європейського рівня, а також вибудовування багаторівневої системи виконавчих і громадських органів, що цю базу втілюватимуть та слідкуватимуть за її дотриманням.

Поки що ж в нашому суспільстві не склалося актуального порядку денного, на основі якого громадяни готові були б вимагати від влади дотримання власних прав на чисте довкілля і певний рівень екології. Вважається, що екологічна проблематика не є первинною за часів, коли в країні лютує постійна економічна, політична, а сьогодні і воєнна криза. Але

екологія безпосередньо пов'язана з будь-якими проявами соціального функціонування. Сьогодні існує можливість хоча б здійснювати систематичні кроки щодо імплементації у вітчизняне законодавства європейських екологічних норм. Не має сумніву, що «...для використання міжнародного досвіду в Україні необхідно розробити і впровадити в дію вітчизняні стандарти, які являють собою автентичні тексти міжнародних стандартів ISO серії 14000, серед яких мають бути стандарти з управління довкіллям (екологічного менеджменту); з екологічного аудиту і екологічного страхування; щодо використання екологічних знаків і маркувань тощо. Узагальнення існуючого досвіду формування та реалізації державної екологічної політики з урахуванням особливостей окремих країн, що досягли позитивних результатів, дозволяє виявити найраціональніші підходи та механізми для використання в українській практиці. Це особливо актуально на сьогодні, коли в країні відбуваються пошуки оптимальної моделі соціально-економічного розвитку» [25, с. 163]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що для України сьогодні є доволі актуальною проблематика залучення досвіду провідних країн світу у формуванні програм, на основі яких формується їх екологічна політика. Більше того, з нашої точки зору, немає необхідності докладати надмірних зусиль для пошуку власного «особливого шляху». В Європі, до якої Україна належить як культурно, так і географічно, на сьогодні функціонує одна з найефективніших в світі систем захисту довкілля. Українській владі, законодавцям, громадським організаціям необхідно лише оптимальним чином адаптувати до українських реалій європейський досвід, що стане ще одним потужним кроком на шляху нашої країни до європейської сім'ї держав і народів.

Розбудова в сучасному посттоталітарному, кризовому, трансформаційному українському суспільстві справжньої екологічної політики, що системно досягала б поставлених цілей, є надзвичайно складним завданням. Вивчення основних складнощів і суперечностей є особливо на часі, що й робить наше дослідження надзвичайно актуальним. Так, «...перехід України до

формування новітньої національної екологічної політики є складним і довготривалим. Це багатоетапний процес досягнення збалансованості між соціально-економічним прогресом і потребами збереження навколишнього природного середовища, пов'язаний з проблемами довгострокового розвитку країни, послідовним практичним запровадженням принципів сталого розвитку, питаннями зміни структури споживання, збереження, невиснажливого використання і відтворення природних ресурсів, екологічної безпеки і регіональної політики, а також зовнішньополітичними аспектами» [38, с. 157].

Отже, розглянувши ключові дискурсивно-концептуальні та теоретико-методологічні засади дослідження екологічної складової в структурі української політики, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків щодо основних показників і суперечностей екологічної ситуації в нашій країні, а також щодо того, які концептуальні підходи, реальні дії і досвід іноземних держав може бути використаний для формування в нашій державі ефективної екологічної політики сучасного характеру.

Висновки до першого розділу

По-перше, здійснивши аналітичний огляд досліджень екологічної складової в українській політиці, визначено, що досліджувана в дисертації проблема носить мультидисциплінарний характер. Формування національної екологічної політики потребує концептуально-теоретичного дискурсивного охоплення світоглядно-філософської, політологічної, соціально-економічної, екологічно-правової проблематики, а також детального аналізу демократизаційних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві. В країнах розвиненої демократії на сьогодні вже вироблені ключові принципи, установки, короткострокові та стратегічні цілі екологічної політики, а також основні засоби і засади їх досягнення. І Україні ж, незважаючи на те, що з перших років незалежності екологічна проблематика ставилася дуже гостро, вона поступово була витіснена на периферію

політичного дискурсу. Актуальність нашого дослідження полягає саме в тому, що тільки із нового визначення категорії «екологічна політика» можуть розпочатися дійсно позитивні процеси в цій сфері. Поки ж екологічна складова в українській політиці є другорядною та вирішується за залишковим принципом, кризовий стан довкілля, що вже набув в нашій країні катастрофічного характеру, буде лише поглиблюватися, а якість життя наших громадян постійно погіршуватися.

По-друге, оглянувши в загальному вигляді основні показники та суперечності екологічної ситуації в Україні в останні десятиліття розвитку, констатовано фактичну відсутність цілісної, цілеспрямованої, системної екологічної політики. Фундаментальною суперечністю тут можна визначити відсутність в українському соціумі глибокого феноменологічного переконання у необхідності нагальних та невідкладних змін в екологічній політиці держави. На світоглядно-ціннісному рівні українці не ставлять екологічну проблематику на перше місце. На державно-управлінському рівні також не існує зацікавленості у формування цілісної та відповідальної екологічної політики. Приймаються розпорошені законодавчі акти, ратифікуються міжнародні документи, встановлюються малообґрунтовані норми, робляться декларативні політичні заяви, але ніхто не може взяти на себе відповідальність щодо встановлення та використання чітких принципів екологічної політики, що вже декілька десятиліть, принаймні з початку 90-х років минулого століття, застосовуються в розвинених державах світу. Відсутність чітко сформульованого державно-політичного екологічного порядку денного в свою чергу нівелює ті зусилля, які здійснюються спеціалізованими громадськими організаціями. Таким чином, екологічна складова в структурі української політики не перетворюється на пріоритетну, залишаючись на периферії загальнодержавної та соціально-громадянської зацікавленості.

По-третє, висвітливши загальні концептуальні підходи до опрацювання екологічної політичної стратегії України, показано, що протягом років незалежності в нашій країні активно створювалися різноманітні концепції,

закони, рекомендації та пропозиції громадських організацій. В той же час, активна декларативно-рекомендаційна діяльність не результувалася у формування цілісної та системної екологічної політики. Цьому є ціла низка причин. В законодавчій сфері приймалися закони, що були мало пов'язані між собою та неефективними з моніторингово-контролюючої точки зору. Державні концепції мали надмірно узагальнений та абстрактний характер, а громадські організації не діяли достатньо ефективно через існування багатьох адміністративних перепон. Така ситуація тим більше актуалізує наше дослідження, присвячене детальному аналізу проблематики, пов'язаної із необхідністю розробити, впровадити та системно реалізовувати цілісну та цілеспрямовану національну екологічну політику, в рамках якої були б збалансовані зусилля всіх зацікавлених суб'єктів: держави, громадян, громадських організацій, виробників та споживачів.

По-четверте, провівши компаративний аналіз екологічних програм провідних країн світу у їх значенні для України, виділено декілька напрямів, в яких має здійснити справжній прорив наша національна екологічна політика. Насамперед, має відбутися спрямування значних зусиль на підвищення екологічної грамотності, культури і свідомості населення. Саме громадяни в провідних демократичних країнах є найпотужнішим джерелом активності, спрямованої на захист власних прав на чисте довкілля та раціональне використання природних ресурсів. Окрім того, має постійно здійснюватися розширення управлінських механізмів за рахунок передачі значної кількості повноважень громадським організаціям. Позитивним прикладом тут може стати практика країн ЄС, де національні законодавства поступово зближувалися із загальноєвропейськими нормативами, а взаємодія держави, громадськості і наддержавних європейських структур дозволяє досягати значних позитивних результатів. Наш аналіз показав, що для України можна активно використовувати, наприклад, досвід Польщі, як країни, яка перебувала в соціалістичному таборі, а потім проводила економічні та політичні реформи із врахування екологічного чинника. В Україні, на жаль,

більшість реформ проходить без врахування цієї складової, або ж з відсуванням екологічної проблематики на другорядні позиції. Таку ситуацію необхідно терміново змінювати. Тому, як це можна робити, і присвячене наше дослідження, в чому й полягає його теоретико-методологічна та науково-практична актуальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Андрейцев В. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2011, 373 с.
2. Андрос О.Є. Екологістські рухи в сучасному політичному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2010. 19 с.
3. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ: НІСД, 2016. 684 с.
4. Андрущенко В.П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення. *Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю*. Київ: Знання України, 2004. С. 253–258.
5. Андрущенко В.П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. К.: Знання України, 2011. 1099 с.
6. Ашикова Е. Громадська участь у реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Публічне управління: теорія і практика. Збірник наукових праць*. Харків: Видавництво «ДокНаукДержУпр», 2013, Випуск 4 (16). С. 132 – 138.
7. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. № 3. С. 36–50.
8. Бабкіна О. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. №5. С. 5–10.
9. Барбур І. Етика в век технологи. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. 382 с.

10. Васюта О.А. Проблеми екологічної політики України в контексті глобального розвитку: автореф. дис... д. політичн. наук. Київ, 2002. 64 с.

11. Васюта О. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку. Тернопіль: Гал-Друк, 2001. 600 с.

12. Ветвицький Д.О. Напрями та пріоритети розвитку державної екологічної політики України в умовах глобалізації. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. К.: АМУ, 2013. Випуск 1. С. 108-121.

13. Ветвицький Д.О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління. Київ, 2010, 22 с.

14. Гаман П.І. Державна політика екологобезпечного розвитку економіки в трансформаційний період: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління. Харків, 2005, 19 с.

15. Глуха В.В. Теоретичні засади розвитку державної екологічної політики України. *Держава та регіони*. Серія: «Державне управління». 2016. № 1. С. 11-15.

16. Іванюта С.П. Екологічні і техногенні загрози у зоні військового конфлікту на сході України. *Стратегічна панорама*. 2014. № 1. С. 53–60.

17. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти). Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

18. Зеркалов Д.В. Проблеми екології сталого розвитку. Київ: Основа, 2013. 430 с.

19. Карягін Ю. О. Українське суспільство: сучасність і політичні цінності: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2016. 228 с.

20. Каттон У.Р. Конец техноутопии. Исследование экологических причин коллапса западной цивилизации. Киев: Экоправо-Киев, 2006. 255 с.

21. Кирик В.Л., Кирилюк Ф.М., Хилько М.І. Екологізм як ідеологія постмодерну. *Ідеологія в сучасному світі*. Науково-практична конференція

(Київ, 19–20 жовтня 2011 р.): [матеріали доповідей та виступів]. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. С. 28–31. [223 с.].

22. Клаус В. Экологизм и другие вызовы современности. *Речь президента Чешской Республики Вацлава Клауса в Институте Катона 9 марта 2007 г.* URL: <http://www.klaus.cz/clanky/2481>. (дата звернення: 01.04.2019)

23. Ковалевська Ю.С. Державне управління процесами забезпечення екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління. Донецьк, 2009. 22 с.

24. Ковпак Л.В. Екологічні проблеми в діяльності українських громадських організацій. *Український історичний журнал*. 2013, № 4. С. 63-77.

25. Коленов О. Особливості формування та реалізації державної екологічної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць*. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014, Випуск 1 (20). С. 155-164.

26. Коленов О.М. Сучасний стан охорони довкілля в Україні та результативність державної екологічної політики. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць*. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013, № 2 (44). С. 67 -73.

27. Лозо В.І. Правові основи екологічної політики Європейського Союзу: автореф. дис. ... д. юридич. наук. Харків, 2010. 24 с.

28. Майстро С.В., Коленов О.М. Проблеми та протиріччя державної екологічної політики на регіональному рівні. *Державне будівництво*. Електронне наукове фахове видання, 2014, № 1, http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_1_9

29. Малиш Н.А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. *Вісник Національної академії управління при Президенті України*. 2009, Випуск 1, С. 3-7.

30. Матвійчук В.К., Чугаєнко Ю.О., Савенков О.І. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством. Київ: Національна академія управління, 2013. 198 с.

31. Нестеренко Н.М. Адміністративно-правові засади реалізації екологічної функції держави: автореф. дис. ... канд.. юридичн. наук. Київ, 2011. 25 с.

32. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Затверджено Законом України від 21.12. 2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

33. Проніна О.В. Державна політика охорони навколишнього середовища в Україні: автореф. дис. ... канд.. наук з державн. управління. Миколаїв, 2011. 22 с.

34. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

35. Романко С.М. Глобальна екологічна політика: співпраця України та Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. Випуск 31. С. 237-242.

36. Хвесик М.А., Степаненко А.В. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи її подолання. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 74-86.

37. Хилько М. Екологізація політики. Київ: ВАДЕКС, 2014. 344 с.

38. Черета І.С. Екологічна криза в Україні та шляхи її подолання. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 18. Економіка і право: Збірник наукових праць. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Випуск 27. С. 152-159.

39. Шевчук В.Я. Екологічне управління: Підручник / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.

40. Andersson M. Change and Continuity in Poland's Environmental Policy. Stockholm: Springer-Science, 2013. 234 p.

41. Buchholz, W., Rübhelke, D. Foundations of Environmental Economics. Springer Texts in Business and Economics, 2019, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-16268-9.pdf>

42. Jordan A. J., Liefferink D. Environmental policy in Europe: the Europeanization of national environmental policy. Routledge, 2004, <https://content.taylorfrancis.com/books/download?dac=C2004-0-22041-X&isbn=9780203449004&format=googlePreviewPdf>

43. Hoerber T. C. The origins of energy and environmental policy in Europe: The beginnings of a European environmental conscience. Routledge, 2012, <https://www.taylorfrancis.com/books/9780203083048>

44. Hawke N. Environmental policy: implementation and enforcement. Routledge, 2018, <https://content.taylorfrancis.com/books/download?dac=C2017-0-57321-4&isbn=9781351742252&format=googlePreviewPdf>

45. Kamieniecki S., Kraft M. The Oxford Handbook of U.S. Environmental Policy. New York: OUP USA, 2013. 764 p.

46. Knill C., Liefferink D. The establishment of EU environmental policy. *Environmental Policy in the EU: Actors, Institutions and Processes*. Edited by Andrew Jordan & Camilla Adelle. London: Routledge, 2013, P. 13-31.

47. Knoepfel P. Environmental Policy Analyses: Learning from the Past for the Future. Berlin: Springer-Science & Business Media, 2007. 506 p.

48. Kraft M. E. Environmental policy and politics. Routledge, 2017, <https://www.taylorfrancis.com/books/9781315437057>.

49. Roberts J. Environmental Policy. New York: Routledge, 2010. 272 p. <https://www.taylorfrancis.com/books/9780203842836>

50. Lowe P., Ward S. British Environmental Policy and Europe. – Routledge, 2005, <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780203982891/chapters/10.4324/9780203982891-10>

51. Nakayama K., Miyata Y. Theoretical and Empirical Analysis in Environmental Economics. Springer, 2019,

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-981-13-2363-8.pdf>

52. Smith Z. A. The environmental policy paradox. Routledge, 2017,

<https://www.taylorfrancis.com/books/9781315623641>

53. Wallace D. Environmental policy and industrial innovation: Strategies in Europe, the USA and Japan. Routledge, 2017,

<https://www.taylorfrancis.com/books/9781315145358>

РОЗДІЛ 2.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

За висновками експертів, Україна знаходиться в епіцентрі екологічного лиха. Для виходу з неї вона потребує нової екологічної політики. Зрозуміло, формуванню останньої мають передувати солідні теоретичні дослідження та практико-екологічні узагальнення. Зупинимось на цьому більш детально. Насамперед, мусимо констатувати, що за два з половиною десятиліття розвитку незалежної української держави у нас так і не сформовано чітку, прозору та цілеспрямовану екологічну політику. Державні діячі, експертна спільнота, громадськість не могли не торкатися екологічної проблематики, адже після розпаду СРСР Україна перебувала в дійсно катастрофічному з точки зору забруднення природного середовища стані. В той же час, моніторинг ситуації, прийняття окремих законодавчих актів, використання екологічних питань у передвиборчих баталіях так і не призвели до формування та розвитку екологічної політики в її сучасному цивілізованому розумінні. На жаль, в рамках державотворчих процесів природоохоронні та ресурсозберігаючі питання перебували і продовжують перебувати не просто на другому, але чи не на останньому плані серед проблем, з якими зустрічається молода українська держава. З нашої точки зору, це не виправдано. Так, економічні негаразди, складне державотворче становлення, корупція, зовнішня агресія – є дійсно надзвичайно потужними викликами, що постають сьогодні перед Україною. Але якщо не приділяти достатню увагу збереженню довкілля, то наступні покоління зустрінуться з такими проблемами, через які дійсно може бути поставлене під питання виживання українського народу взагалі. Тому в рамках сучасного державотворення нагальне формування ефективної екологічної політики має стати одним з

пріоритетів у діяльності всіх зацікавлених суб'єктів: політиків, державних управлінців, науково-експертної спільноти, громадянського суспільства, ініціативних груп і громадських організацій.

Якщо Україна дійсно розраховує на успішне майбуття в сім'ї європейських держав, власні державотворчі орієнтири необхідно кардинальним чином змінювати. Питання природоохорони в Європі вже декілька десятиліть є одним з найбільш визначальним при формуванні політики як на рівні окремих держав, так і на рівні загальноєвропейської спільноти. Розвинені держави, налагоджуючи максимально широку взаємодію з громадськими організаціями, беруть на себе відповідальність за забезпечення екологічного складника якості життя населення. В Україні поки що навіть не склалося усвідомлення такої необхідності.

Як зазначає В. Волинець «Сучасні реалії розвитку Української держави змушують не лише переглядати та модернізувати усталені для держави функції (в частині їх правового, матеріального, технічного, інформаційного забезпечення), а й здійснювати активну діяльність у цілому ряді нових напрямів, які набувають дедалі більшої ваги як на рівні забезпечення нормального розвитку суспільства, так і в сфері державної політики (як у внутрішньому, так і в зовнішньому контексті). Одним із таких напрямів діяльності є, поза всяким сумнівом, екологічна політика держави, що включає в себе багато елементів та підгалузей і нерозривно пов'язана з реалізацією екологічної функції держави» [9, с. 4].

На жаль, екологічна палітра сучасного українського державотворення є занадто обмеженою та дисфункціональною. Без формування потужного екологічного порядку денного в сфері загальнонаціональної політики в найближче десятиліття ситуація зі станом природного середовища та чистотою життєвоважливих ресурсів стане просто катастрофічною. Зупинимося на аналізі основних показників екологічної ситуації, що склалась в Україні в останні десятиліття (грунти, повітря, водні ресурси, наслідки Чорнобильської аварії, викиди залишків виробництва тощо) більш детально.

Сьогодні в світі існує багато перевірених і достатньо ефективних методик оцінювання основних показників екологічної ситуації на тій чи іншій території. З точки зору експертів, найоптимальнішим критерієм оцінки є комплексне врахування трьох фундаментальних показників: рівня якості життя (здоров'я, народжуваність, тривалість життя, доступність чистих життєвонеобхідних ресурсів) населення, ефективності природоохоронного управління (чи покращується, чи погіршується ситуація під впливом прийнятих законів, діяльності адміністрацій різного рівня), об'єктивних показників погіршення чи покращення стану навколишнього середовища на конкретній території.

Як зазначає М. Хвесик: «Для об'єктивної оцінки ефективності впровадження екологічної політики можна використати кілька критеріїв. По-перше, це показники стану здоров'я населення – тривалість життя, співвідношення між народжуваністю та смертністю, динаміка вікового та статевого розподілу населення по країні взагалі та по регіонах зокрема. По-друге, це показники рівня розвитку та дієвості системи управління навколишнім середовищем, перш за все – системи невиснажливого (збалансованого) природокористування. По-третє, це показники стану навколишнього середовища, образно кажучи, показники стану здоров'я довкілля – рівень забруднення повітряного басейну, водних об'єктів, земельних ресурсів, масштабність рекреаційних зон та заповідних територій, багатство біорізноманіття» [54, с. 14]. Зрозуміло, що всі ці показники є взаємообумовленими, а отже мають аналізуватися та використовуватися тільки в комплексний спосіб. Нескладний аналіз показує, що «критерії цієї тріади є тісно взаємопов'язаними: на здоров'я людини впливає якість навколишнього середовища, при цьому як показники здоров'я населення, так і показники здоров'я довкілля залежать від рівня розвитку системи управління навколишнім середовищем. На сьогодні, за деякими виключеннями, ці показники залишалися невтішними. Незважаючи на те, що за останні роки антропогенний тиск на довкілля суттєво зменшився, а забруднення

повітряного та водного середовища знизилося, ці позитивні зрушення зумовлені переважно тривалою економічною кризою, значним спадом виробництва» [2, с. 87].

Цілеспрямованих же дій, що вилаштовувались би у системну екологічну політику поки що не здійснюється. І в цьому ми вбачаємо велику проблему. Вона полягає одразу в декількох вимірах. По-перше, Україна втрачає людський капітал, не створюючи для людей гідних умов життя. По-друге, не відбувається переорієнтація на більш ефективний, сучасний, інноваційний виробничий базис. По-третє, безвідповідально витрачаються природні ресурси. По-четверте, у наступних поколіннях відбирається чисте довкілля, а в більшості екологічних програм країн Європи особливо підкреслюється, що головною ціллю політичної діяльності є саме забезпечення збереження природних ресурсів та чистого довкілля для майбутніх поколінь.

При цьому необхідно відзначити ще один вагомий фактор, що ставить нашу країну в достатньо складне становище. Навіть в розвинених країнах світу формування екологічної політики відбувалося надзвичайно складно, адже вона передбачала значні обмеження для таких потужних гравців ринку, як великі виробничі корпорації. Тільки прийняті жорсткі і неухильні політичні рішення та їх цілеспрямоване втілення дозволили в багатьох країнах впровадити дієві еколого-політичні принципи і нормативи. «Досвід економічно розвинутих країн підтверджує, що здійснювати екологічну політику в державі досить важко навіть за умов ефективної економіки, тому складнішою є вирішення цієї проблеми в Україні – державі, що перебуває в трансформаційному періоді та вимушена вирішувати одночасно безліч завдань, а екологічна криза як потенційно можлива екологічна небезпека стала дійсністю. Існують певні співвідношення між комфортністю життя людей та споживанням природних ресурсів. В економічно розвинутих країнах на сьогодні поєднуються висока комфортність життя і раціональне споживання ресурсів. У країнах третього світу ці показники надзвичайно низькі. В Україні поєднується невисока комфортність життя і значне споживання природних

ресурсів» [40, с. 8]. Враховуючи це, українська громадськість має створити достатньо потужний тиск на політичний клас, результатом якого має стати прийняття, формулювання та ефективна реалізація дієвої, сучасної, цивілізованої та цілеспрямованої екологічної політики європейського характеру.

Нинішнє та майбутні покоління українців повинні бути захищені від ризиків, які загрожують вплинути на всіх інших живих істот на землі, і особливо від небезпеки забруднення. Українська екологічна політика повинна бути спрямована на зменшення та викорінення цих ризиків, зокрема на зменшення забруднення повітря та води, та на їх контроль відповідно до положень міжнародних конвенцій. Питанням збереження довкілля присвячено ряд міжнародних документів, окремо варто згадати Конвенцію про охорону дикої фауни та флори і природних середовищ існування в Європі, яка набула чинності ще у 1982 році.

Нажаль, Україна не повністю бере участь у виконанні зобов'язань, викладених у міжнародних угодах, включаючи зобов'язання посилити зусилля щодо зменшення ризиків забруднення для здоров'я людини та навколишнього середовища. Крім того, наша держава не докладає помітних зусиль для досягнення ефективного зменшення забруднення повітря та води. У зв'язку з цим Україна має впровадити положення, що містяться в документах Програми ООН з навколишнього середовища і створити ефективні національні програми захисту та управління забрудненнями, запровадити технічних нагляд за промисловими та іншими потенційно небезпечними джерелами забруднень та постійно здійснювати комплексну систему моніторингу та контролю за довкіллям. Уряд та Верховна рада мають спільно створити сучасну національну правову базу, яка забезпечує правовий захист довкілля.

Будучи пострадянською державою з усіма витікаючими з цього наслідками, Україна з перших років не прагнула до формування цілісної та принципово орієнтованої екологічної політики. Політична реакція була фрагментована, тобто орієнтована на окремі сектори, де в той чи інший період

виникали дійсно загрозливі наслідки подальшого використання екстенсивного та ресурсозатратного радянського промислового та урбаністичного спадку. Так, «...щодо України, то після розпаду Радянського Союзу вона успадкувала важку екологічну спадщину, ставши однією з найбільш екологічно забруднених країн світу. Вінцем екологічних бід була Чорнобильська катастрофа, наслідки її будуть відчуватися ще століття, переростаючи у низку соціально-економічних, медико-біологічних, психологічних, морально-етичних, світоглядних та культурних проблем» [38, с. 5]. Всі ці проблеми мали б враховуватися у вибудовуваній державою екологічній політиці, що була б пов'язана з усіма проявами життєдіяльності українського суспільства. Але такого вибудовування не відбулося. Екополітичний порядок денний був швидко відсунутий на другий план державотворчих процесів. Це враховуючи те, що у України був чудовий шанс просунути назустріч Європі із використанням саме екологічної проблематики, адже в першій половині 90-х років весь світ був сконцентрований на ситуації щодо Чорнобильської АЕС. Але наші державотворці вирішили, що екологічна проблематика є не на часі і екологічна політика обмежилася прийняттям розпорошених законодавчих актів різної якості.

На сьогодні майже нічого не зроблено на державотворчому рівні, щоб хоч якось раціоналізувати природо- та ресурсокористування на національному рівні. Треба відзначити, що при сформованій структурі економіки держави щорічно використовується близько 1,5 млрд. т природних ресурсів, у розрахунку на душу населення це складає 30 т. Такий великий обсяг використання природних ресурсів, часто досить недбалого, свідчить про екстенсивне їх використання і призводить до порушення (забруднення) навколишнього середовища в цілому. Щорічні втрати України від нераціонального природокористування становлять 20 % її національного доходу [29, с. 7 – 11]. Не відбувається позитивних зрушень і в інших сферах природозахисту. Так, ми змушені констатувати, що рівень забруднення атмосферного повітря у нас в 2 – 3 рази вищий, ніж у Європі. Викиди

шкідливих речовин у атмосферу сягають до 18 %, скидання стічних вод у поверхневі водойми – 12 %. Частка втрат від забруднення навколишнього середовища в загальному обсязі національного доходу оцінюється у 5,6 % [46, с. 9]. Це надзвичайно великі показники, які, на жаль, залишаються виключно статистикою та предметом наукового аналізу, але не призводять до реальної політичної реакції з боку тієї чи іншої значимої політичної сили в нашій країні. Продовжуючи цю сумну статистику, підкреслимо, що щорічно в Україні накопичується близько 700 млн. т відходів, зокрема токсичних – понад 100 млн. т. Загальний їх об'єм досягає 25 млрд. м³, з них – 35 млн. м³ побутових відходів. На одну людину припадає 400 т відходів. Загальна площа земель, які використовуються для нагромадження відходів (відвали, терикони, шлаконакопичувачі, різні сміттєзвалища тощо), становить понад 160 тис. га [51, с. 14]. Такі показники є просто неприпустимими у розвинених країнах світу. Не виправляючи ситуацію, що склалася, Україна ризикує назавжди втратити можливість вивести свою промисловість, сільське господарство і економіку в цілому на рівень хоча б другого ешелону європейських держав. Реальне зниження антропогенного тиску на навколишнє середовище залежить не лише від впровадження новітніх інноваційних технологій в усіх сферах народного господарства, але й від впровадження і реалізації сучасної і цілеспрямованої екологічної політики. У даний час за техногенним навантаженням на природне середовище Україна у 4 – 5 разів перевищує аналогічний показник розвинених держав світу. За Індексом екологічної стійкості Всесвітній економічний форум у Давосі поставив Україну на 137 місце зі 142 країн [43]. Маючи такі основні показники екологічної ситуації, що склалася в Україні в останні десятиліття, можна вважати справді злочинною незацікавленість вітчизняних політиків та державних діячів у формуванні цілісної і цілеспрямованої екологічної політики, орієнтованої на сталий та природооохоронний розвиток.

Достатньо показовою в політичному та політико-культурному вимірі стала чорнобильська катастрофа. Українські політики, державні діячі, чиновники

достатньо активно використовували цю тему в декларативних та політичних цілях, але й досі не сформовано реально ефективну державно-політичну програму щодо ліквідації наслідків цієї аварії і запобігання у майбутньому подібних інцидентів на об'єктах атомної енергетики, яких на території України залишилося від СРСР достатньо багато. «Серед гуманітарних наслідків Чорнобильської катастрофи, які доводиться долати Україні – відступ окремих членів суспільства на всіх його щаблях від морально-етичних норм людського буття. Політики, які, спекулюючи чорнобильськими проблемами, заробляли собі авторитет, чиновники всіх рівнів і органів влади та виробничники, які використовували шпарини в законодавстві та господарський безлад перших років державної незалежності для фінансових зловживань, лжеліквідатори та лжеінваліди Чорнобиля, матеріально-технічні та фінансові зловживання в Зоні відчуження – такий далеко неповний перелік людей і явищ, які дискредитують Україну» [1, с. 30]. Якби на державному рівні було прийнято цілісну та прозору екологічно-політичну програму дій, то багатьох зловживань на чорнобильській тематиці можна було б уникнути. Натомість, замість вирішення конкретних проблем в нашій державі дуже часто відбувається їх декларативно-спекулятивне обговорення та не здійснюються дійсно необхідні та актуальні практичні кроки.

При цьому важливо усвідомлювати, що екологічні показники тих чи інших територій визначають не лише стан довкілля чи якість життя населення, але й конкретні показники і потенціал економічного розвитку. Сучасна багатовимірна економіка одним з ключових факторів свого розвитку має саме показники екологічного стану довкілля. «Показники екологічного стану держави та окремих її територій мають враховуватись при оцінках соціально-економічного стану та окремі з них мають в обов'язковому порядку застосовуватись в якості цільових індикаторів в стратегічних документах соціально-економічного розвитку (зокрема, це стосується показників ресурсоемності, енергоемності, раціонального використання природних ресурсів, рівня антропогенного навантаження на екосистеми, забруднення

грунтів, атмосфери, водних ресурсів, накопичення відходів тощо)» [41, с. 34]. Саме тому ми наголошуємо, що відсування екологічної проблематики на другорядні ролі, а також відсутність цілісної та цілеспрямованої екологічної політики шкодить насамперед розвитку реального українського державотворення в усіх його вимірах: політичному, економічному, соціальному, промислового тощо.

Таким чином, існує нагальна необхідність того, щоб екологічна палітра сучасного українського державотворення набувала більш конкретних та чітко орієнтованих обрисів. Іншими словами, необхідно сформулювати цілеспрямовану екополітичну програму та виписати в ній чітку структуру її дієво-практичної імплементації. Тим більше, що для формування такої програми чи політично та державотворчо орієнтованої екологічної стратегії існує достатньо фундаментальне інформаційне підґрунтя щодо науково-експертного вивчення основних показників екологічної ситуації, що склалася в Україні в останні десятиліття. «Українські державні установи, неурядові організації та міжнародні організації робили ряд спроб по оцінці стану навколишнього середовища України та визначенню найважливіших екологічних проблем. Якщо використовувати в якості критерію збиток здоров'ю людини та екосистем, то можна стверджувати, що найбільш гострими екологічними проблемами України є: 1) забруднення повітря в містах у зв'язку з викидами від автотранспорту, опалювальних систем, об'єктів енергетики та промислових підприємств; 2) низька якість питної води, яка все більше погіршується та забруднення водних ресурсів; 3) втрата біорізноманіття та природних середовищ існування, деградація цінних наземних і водних екосистем, збільшення втрати лісів в наслідок пожеж і навал шкідників, що викликають великі економічні і соціальні збитки; 4) збільшення ризику екологічних катастроф та надзвичайних екологічних ситуацій в результаті руйнування державної інфраструктури та незадовільного утримання звалищ небезпечних відходів у вогнищах високої концентрації промисловості та населення» [33, с. 2 – 3]. Всі ці проблеми знаходяться у зоні

безпосередньої політичної відповідальності держави. Їх вирішення, звісно, потребує значних ресурсних та фінансових витрат. Але для того щоб хоча б почати виправляти ситуації, а не поглиблювати кризові явища, на державному рівні має бути прийнята загальна політична екологічна програма. Поки що ж наші державні діячі не наслідуються проявити політичну волю для її прийняття і реального впровадження. Через це ми фактично відбираємо у наступних поколінь право на гідне життя в екологічно чистому та багатому на ресурси навколишньому просторі.

Відсутність екологічної політики держави значною мірою зумовлюється і нецивілізованістю національного економічного поля. Багато суб'єктів української економіки, використовуючи слабкість і корупційність державного управління, досягають власного збагачення за рахунок нанесення значної шкоди оточуючому середовищу та нераціональному використанню природних ресурсів. «У цьому контексті коректно і доцільно деякі загрози економічної безпеки розглядати і як екологічні або еколого-економічні. До таких загроз можна віднести такі фактори, як: 1) криміналізація економіки; 2) низька правова дисципліна; 3) масове приховування доходів; 4) злидні і бідність населення, зростання безробіття; 5) ослаблення науково-технічного потенціалу країни тощо» [30, с. 46]. Ми наводимо цю низку факторів для того, щоб проілюструвати, що не лише екологічна, але й економічна і інші сфери незалежного українського державотворення далекі від ідеалу. Наша держава є слабкою в усіх вимірах, що й призводить до того, що екологічна проблематика у державотворчому процесі відсувається на задній план.

Загалом, який би вимір державотворчості в Україні останніх двох десятиліть ми не взяли, виявиться, що в ньому нараховується значна кількість факторів, що тим чи іншим чином негативно впливає на екологічний порядок денний національної політики. Застаріла та ресурсоемна промисловість, корумпований державно-чиновницький апарат, невміння громадян відстоювати власні права на чисте довкілля – все це, а також багато інших факторів призводить до того, що безліч кардинальних екологічних питань, які

вимагають нагального вирішення, виявляються не на часі для політиків і державних діячів. «При певних умовах масштаб і стійкість дії цих факторів можуть призвести до погіршення екологічної ситуації. Досягнення головної мети процесу забезпечення безпеки, а саме поліпшення стану навколишнього природного середовища і ослаблення впливу факторів забруднення навколишнього середовища на здоров'я населення, здійснюється шляхом вдосконалення системи державного управління охороною навколишнього середовища та природокористуванням за наступними напрямками: 1) реструктуризація промислового виробництва, виведення з експлуатації застарілих виробництв і устаткування, впровадження екологічно чистих технологій і виробництв; 2) розвиток нормативно-правової бази та економічного механізму охорони навколишнього середовища і природокористування; 3) вдосконалення системи екологічного моніторингу, розширення інформаційного забезпечення; 4) вдосконалення системи екологічного виховання та освіти; 5) розширення участі громадськості у вирішенні проблем безпеки з використанням вітчизняного досвіду та підходів, які використовують у зарубіжних країнах» [3, с. 124]. Як бачимо, сфери, що охоплюються екологічною політикою є достатньо різноманітними: від економічно-виробничих аспектів життєдіяльності країни до освітньо-ідеологічних вимірів. Саме тому для інтеграції найрізноманітніших аспектацій, в яких може виявлятися екологічна проблематика, і необхідно формувати чітку, прозору, зрозумілу і цілеспрямовану екологічну політику держави.

Ми глибоко переконані, що на шляху поліпшення екологічної ситуації в нашій країні перший крок має бути зроблений саме державою, при чому на найвищому рівні. Має бути прийнято загальнодержавну програму, що включила б в себе інтегрований екологічний порядок денний, в якому б були поєднані всі можливі аспекти діяльнісного, активного і компетентного захисту природного середовища і ресурсної бази, що може здійснюватися в рамках взаємодії всіх зацікавлених суб'єктів: держави, громадських організацій,

регіональних спільнот тощо. «У забезпеченні еколого-економічної безпеки суспільства головна роль відводиться державі. Для забезпечення безпеки необхідно добитися того, щоб економічна система держави перебувала в стані, здатному розвиватися в стійкому розширеному масштабі, була здатна задовольняти реальні економічні потреби суспільства на рівні не нижче критичної межі, забезпечувати економічну незалежність держави, протистояти існуючим і раптово виникають небезпекам і загрозам» [34, с. 29]. Поки що ж українська держава не готова й не бере на себе всю відповідальність щодо впровадження і здійснення системної та цілеспрямованої екологічної політики. Екологічна палітра сучасного українського державотворення залишається доволі безбарвною, що особливо загрозливо із врахуванням тих кризових показників екологічної ситуації, що склалась в Україні в останні десятиліття.

Аналізуючи екологічну палітру сучасного державотворення, важливо, з нашої точки зору звернутися до розгляду та системного вивчення головних причин та джерел виникнення екологічних загроз. Для цього першочергово звернемося до визначення такої категорії, як «забруднення», адже саме вона дозволяє виявити те відхилення від норми, яке відбувається при втручанні антропогенних факторів у стан навколишнього природного середовища. «Забруднення» може бути визначене як пряме чи непряме втручання людської активності (речовинної, вібраційної, теплової, звукової) у стан повітря, води, землі, що призводить до нанесення шкоди людському здоров'ю, якості навколишнього середовища, природним взаємозв'язкам, а також нормальним формам взаємодії людини, суспільства і природи» [56, р. 3]. Як ми розуміємо, таке забруднення відбувається навіть через звичайну господарську чи просто життєву активність будь-якої людини чи сім'ї. Якщо ж брати рівень забруднення та негативного впливу, що чиниться на природу з боку індустріального соціуму, то шкода від антропогенного тиску зростає по експоненті. Саме тому в будь-якому сучасному суспільстві, країні, державі недостатніми є тільки норми і правила взаємодії соціуму і природи.

Необхідною є цілісна, системна, цілеспрямована, максимально раціоналізована і зважена екологічна політика.

Варто розуміти, що негативний вплив на природу з боку людини є глобальним. Саме тому світові країни-лідери протягом останніх декількох десятиліть докладають максимум зусиль для того, щоб сформувати глобальний порядок денний екологічної політики. На жаль, це далеко не завжди вдається, через що в різних регіонах відбувається різне за інтенсивністю забруднення навколишнього середовища. «На сьогодні неконтрольний технологічний та промисловий прогрес, зумовлений надмірними амбіціями людини, призвів до виникнення мультиспрямованих екологічних викликів, що тією чи іншою мірою чинять негативний вплив на людську і соціальну життєдіяльність. Окрім того, експерти стверджують, що сьогодні майже всі живі істоти на планеті знаходяться під певним негативним впливом через антропогенне забруднення повітря, води, ґрунтів» [57, р. 6]. Україна, в свою чергу, є одним із найбільш забруднених з екологічної точки зору регіонів світу. Щоб позбутися такого статусу, необхідно докласти значну кількість зусиль, першочерговим імпульсом яких має стати політична воля державних діячів до формування системної і жорсткої екологічної політики. Тим більше, що, знаходячись в Європі, ми маємо яскравий приклад ефективної екологічної політики західних сусідів. Використовувати цей досвід необхідно як на глобальному, так і на локально-регіональному рівні.

Розмірковуючи про найзагальніші причини та джерела виникнення екологічних загроз, необхідно підкреслити, що сьогодні будь-яка людська діяльність на планеті Земля значно впливає на її ландшафт, геологічні характеристики, біорізноманіття, стан атмосфери тощо. Людина перетворилася на глобальний чинник загальнопланетарних змін, при чому зміни, зумовлені антропогенним фактором, у більшості своїй є для природи негативними. «В сучасних умовах екологічна криза є взаємопов'язаною з демографічною, економічною, соціальною, політичною, духовною кризами, які також не можуть бути замкненими на окремих регіонах. Глобалізація

екокризи зумовлюється з одного боку, посиленням горизонтальних зв'язків (географічних), з іншого – підкріплена посиленням зв'язків вертикальних, тобто взаємодією різної векторності людської діяльності: між матеріальною і духовною сферами життя, а також між суспільством і довкіллям» [13, с. 10]. Різні показники забруднення в різних регіонах і країнах лише свідчать про те, наскільки відповідально і зважено ставляться в тій чи іншій держави до формування і реалізації екологічної політики. На жаль, екологічна палітра сучасного українського державотворення є не прогресивною, а такою, що лише реагує на величезні проблеми, які мають як історичний характер (залишилися у спадок від СРСР), так і породжуються новими суб'єктами державної, економічної, соціальної активності.

Україна все ще належить до переліку країн, в яких видобуток і використання природних ресурсів відбувається фактично неконтрольованим образом. Саме в цьому полягає найбільша небезпека, що загострюється на глобальному рівні. Сьогодні все ще існує велика кількість держав і режимів, що не сформували чіткої і відповідальної екополітики в сфері природокористування. «Нерегульоване споживання природних ресурсів зумовлює нарощування антропогенного навантаження на ландшафти. Потенційні можливості природних екосистем практично вичерпані, що спричиняє впровадження екологічно збалансованої системи використання природних ресурсів» [50, с. 106]. Для створення дійсно ефективної системи контролю за використанням природних ресурсів на державному рівні має бути прийнята загальнонаціональна програма екологічного розвитку, на реалізацію якої має бути орієнтоване і відповідне законодавство. Саме систематизація екополітичної інформації дає змогу розвиненим державам з високим рівнем ефективності формувати природозахисний порядок денний. «Першопричиною 90 % екологічних негараздів у світі є неадекватна, неякісна в екологічному розумінні інформація, якою послуговувалося і послуговується суспільство. Лише 10% усіх екологічних катастроф зумовлені дією стихійних природних явищ» [11, с. 8]. Отже, найгірше, що може зробити наша держава, це й надалі

ігнорувати жорсткі екологічні виклики, які вже сьогодні загрожують благополуччю населення України, а також незворотно відображаються на здоров'ї, генетичному фонді, якості життя, ресурсному забезпеченні майбутніх поколінь українців.

Дуже часто від урядовців та чиновників можна почути виправдання, що відсилають до застарілості та екстенсивності тієї промислової системи, що досталася Україні у спадок від Радянського Союзу. Це справді так. Радянська промисловість була надзвичайно ресурсо-, енерго-, природоємною. Водночас незалежна українська держава зробила надзвичайно мало, щоб реально модернізувати національну промисловість, вивести її на цивілізовані інноваційні рейки. Техногенне навантаження на природне середовище в нашій країні все ще залишається катастрофічним, що й можна визначити як головну причину і джерело виникнення екологічних загроз в різних регіонах нашої країни. «Диспропорції в розміщенні продуктивних сил протягом тривалого часу за умов командно-адміністративної системи призвели до того, що рівень техногенного навантаження на природне середовище в Україні донині перевищує аналогічний показник розвинутих держав у 4-5 разів. У промисловому секторі значна доля належить хімічним, металургійним та гірничодобувним підприємствам. Використання у багатьох випадках застарілих технологій та обладнання, вкрай висока концентрація потенційно небезпечних об'єктів в окремих регіонах, велике спрацювання технічних фондів підприємств зумовлюють значну ймовірність виникнення великих аварій і катастроф з непередбачуваними для довкілля наслідками. Економіка України щорічно втрачає до 10% валового внутрішнього продукту (ВВП) у вигляді зменшення продуктивності основних фондів, нераціонального використання природних і людських ресурсів. Ресурсоемність кінцевого національного продукту в середньому втричі перевищує світовий рівень» [18, с. 27]. Якщо не почати формувати сучасну екологічну політику вже сьогодні, Україна з великою долею ймовірності залишиться в якості аутсайдера сучасного інноваційно-технологічного процесу. В будь-якій розвиненій країні

світу в будь-яку технологію чи нове виробництва обов'язково закладається екологічна складова, яка відповідним чином затверджується на загальнодержавному чи громадському рівні. В національній же екополітиці мають бути чітко відображені природозахисні пріоритети і орієнтири, на які спрямовує особливу увагу український соціум, прагнучи захистити природне середовище і ресурси для їх повноцінного використання наступними поколіннями.

Зрештою, важливо підкреслити, що вагомою та значимою причиною екологічних загроз є низький рівень екологічної і політичної культури в суспільстві. Громадяни України продовжують достатньо споживацьки ставитися до природних благ, не вимагаючи і від чиновників, і від політиків якихось реальних заходів щодо збереження довкілля. Якщо певні економічні та політичні права люди готові відстоювати навіть у протестній формі, то усвідомити, що за чисте довкілля боротися також необхідно якомога активніше, наші громадяни поки що не спромоглися. «Виявлення культурної мотивації соціальних змін дає підстави припустити, що соціум, у якому ідентичність індивідів шукає опору в корпоративних зв'язках, де панують неформальні, тіньові політичні відносини, де інституціоналізація відбувається поза і крім участі громадян, не може в даний час стати простором для оформлення і реалізації екологічних інтересів. У такому суспільстві будь-які екологічні ініціативи або приречені на провал, або змушені підкорятися пануючій системі корпоративних політичних відносин, тобто «бути бажаними владі». Іншими словами, процеси складання нових основ політичної культури йдуть в іншому темпі й інших умовах історичного часу, інтегрують могутній традиціоналістський компонент, що слабо співвідноситься з цінностями демократії в ліберально-західному розумінні. Тому орієнтація на ліберально-ринкову модель прийняття політичних рішень у сфері екології, яка заснована на формуванні гіпервідповідальності суспільства за якість навколишнього середовища, не функціональна в українських умовах» [53, с. 9 – 10]. Враховуючи це можна відзначити, екологічна палітра сучасного українського

державотворення сповнена тими ж негараздами, що й інші сфери життєдіяльності нашого національного суспільства. Українці більше схиляються до корупційного вирішення конкретних питань, ніж до всезагальної відповідальності перед наступними поколіннями за чистоту довкілля і збереження ресурсів. Саме через це формування цивілізованої екологічної політики сьогодні просто відсутнє в порядку денному поточних державотворчих процесів в Україні.

Підсумовуючи аналіз головних причин та джерел виникнення екологічних загроз саме на території України, підкреслимо, що такі загрози не лише у декілька разів збільшені в нашій країні у порівнянні із європейськими сусідами, але ще й не знаходять відповідної реакції на державно-політичному та державно-управлінському рівнях. Більше того, навіть громадянське суспільство не готове на культурно-феноменологічному рівні вимагати від можновладців дотримання прав громадян на чисте довкілля та збереження ресурсної бази для наступних поколінь. «Незважаючи на розуміння глобальної та європейської стратегії в екологічній сфері, в Україні існують проблеми, які потребують нагального вирішення: 1) недостатня увага основних політичних сил до екологічних проблем; 2) не повною мірою реалізований потенціал громадськості у формуванні екологічної політики; 3) недооцінка екологічної складової у стратегіях соціально-економічного розвитку країни; 4) неналежне виконання зобов'язань, взятих Україною у зв'язку з підписанням міжнародних угод у природоохоронній сфері та недостатній рівень виконавчої дисципліни; 5) недостатнє розмежування регулюючих функцій і господарської діяльності у межах Мінприроди; 6) недостатнє інформування експертів та громадськості з екологічних питань; 7) відсутність системного моніторингу стану навколишнього природного середовища на основі сучасних технологій; 8) значною мірою втрата поверхневих вод як джерела питно-господарського водопостачання, підтоплення більшості промислово-міських агломерацій, забруднення атмосферного повітря, деградація сільськогосподарських земель; 9) екологічні проблеми з небезпечними відходами, знятими з експлуатації

гірничо-видобувними підприємствами; 10) проблеми з адаптацією економіки України до глобальних змін клімату; 11) недостатня гармонізація національної системи звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з екологічних та економічних показників до стандартів ЄС та ООН» [52, с. 102]. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що в Україні накопичився настільки граничний комплекс проблем, що можуть призвести до реальної екологічної катастрофи, що сьогодні нагальною необхідністю є формування принципово нової за якістю та цілеспрямованістю державної екологічної політики. В той же час, український політичний клас не готовий звертатися ще й до цієї надскладної проблематики, постійно посиляючись на те, що існують набагато актуальніші завдання, від виконання яких безпосередньо залежить успіх незалежного українського державотворення. З нашої точки зору, це помилкова позиція, адже збереження чистого довкілля та природних ресурсів є однією з ключових зон відповідальності, яку держава несе перед власними громадянами і наступними поколіннями.

Отже, визнаючи необхідність формування принципово нової екологічної політики, звернемося до розгляду та концептуально-теоретичного аналізу вже існуючого в нашій державі чинного законодавства у сфері екології, а також стану його виконання чи можливого порушення. Ця проблематика є достатньо суперечливою. З одного боку, в нашій державі прийнято достатньо велика кількість екологічно орієнтованих законодавчих актів, що дозволяє робити оптимістичні та позитивні висновки, за якими «за роки незалежності сформувалася нормативно-правова база регулювання екологічної політики, яка містить закони та нормативні документи, що чітко регламентують процес формування та здійснення екологічної політики України. Саме на основі дотримання законодавства України з охорони навколишнього природного середовища можна продовжувати шлях українського суспільства до становлення та забезпечення сталого та екологічно безпечного розвитку нашої держави» [21, с. 13]. З іншого боку, багато експертів підкреслюють несистемність екологічного законодавства України, яке зумовлене саме

відсутністю цілісної програми, на який би вилаштувалася б цілісна і цілеспрямована державна екологічна політика, орієнтована на сталий розвиток.

Розв'язуючи це протиріччя, насамперед підкреслимо, що екологічне законодавство, прийняте нашою державою, дійсно носить багаторівневий характер. Існує як конституційне регулювання прав громадян на чисте довкілля та обов'язків ощадливого природокористування, так і ціла низка законів, що регулюють діяльність різних суб'єктів використання природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища. Отже, «система екологічного законодавства України у сфері охорони довкілля включає: конституційне регулювання екологічних відносин; еколого-правове регулювання ефективного природокористування, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки; регулювання екологічних правовідносин еколого-правовими нормами різних галузей законодавства у сфері здійснення широкого кола діяльності; підзаконні акти міністерств і відомств; локальні підзаконні акти органів місцевого самоуправління, що встановлюють норми природокористування на відповідних територіях; міжнародно-правове регулювання з наданням пріоритету міжнародним еколого-правовим нормам; регулювання екологічних правовідносин нормами забезпечувальних галузей законодавства, які визначають підстави та особливості притягнення осіб, які скоїли злочин, до дисциплінарної, майнової та кримінальної відповідальності» [39, с. 9]. Таким чином, можна стверджувати, що екологічна палітра сучасного українського державотворення може в своєму подальшому розвитку та урізноманітненні спиратися на цілу низку законодавчих актів, найважливішим з яких є Конституція України. Так, в 66 та 92 статтях Конституції України чітко визначається зобов'язання будь-якого громадянина оберігати природу та право на чисте довкілля [37]. Конституційна внормованість екологічних прав і обов'язків дозволяє окремим громадянам та їх вільним асоціаціям активно захищати власні права, вимагаючи від держави проведення активної

екологічної політики, спрямованої на сталий розвиток нашої країни та кожного її регіону зокрема.

Ще одним фундаментом екологічної політики в незалежній Україні став прийнятий на самій зорі незалежності у 1991 році Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якому достатньо розлого визначалися цілі природоохоронного законодавства, а також ключові пріоритети діяльності в цій сфері держави. Так, в статті 1 цього документу визначається: «Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [47]. Цей закон став дійсно потужним законодавчим актом, прийнятим на самому початку незалежності, що підкреслює актуальність екологічної проблематики в процесі державотворення. В той же час реалізувати його було надзвичайно складно, адже необхідно було вибудовувати нову систему моніторингу, контролю, реалізації прийнятих рішень. Для цього відверто не вистачало управлінських, фінансових, ресурсних, політично-вольових та громадсько-організаційних можливостей.

Важливе значення цей закон мав і з тієї точки зору, що в ньому чітко визначалася необхідність подальшого секторального розвитку та розгалуження екологічно орієнтованого законодавства. В 2 статті того ж Закону підкреслюється, що «Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством» [47]. І таке

законодавство дійсно активно приймалося: Лісовий кодекс від 21.01.1994 р., Кодекс України про надра від 27.07.1994 р., Водний кодекс від 06.06.1995 р., Земельний кодекс від 25.10.2001 р., а також цілий ряд законів: «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 р., «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р., «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14.01.1998 р., «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р., «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 08.06.2000 р., «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 р., «Про охорону атмосферного повітря» від 21.06.2001р., «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. [44, с. 302]. Як бачимо, основна частина прийнятих законодавчих актів відноситься до 90-х років минулого століття. Тоді ще була відчутна як в експертній спільноті, так і в суспільстві в цілому ціннісно-світоглядна інерція того шоку, який отримали українці від чорнобильської катастрофи. Політики були змушені реагувати на екологічний запит громадськості. Поступово такий запит зійшов нанівець і сьогодні екологічній палітрі українського державотворення приділяється вкрай мало уваги, що може стати дійсно катастрофічним для майбуття як держави, так і майбутніх поколінь українців.

Варто відзначити, що активізація екологічної політики на національному рівні може відбуватися і завдяки впливу зовнішніх суб'єктів. Сьогодні українські активісти і громадські організації сподіваються, що західні партнери створять необхідний тиск на урядові структури з метою актуалізації екологічного порядку денного в рамках сучасного українського державотворення. Поки що ж перерахуємо ті міжнародні конвенції, що вже ратифіковані в нашій державі: Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (1991 р.), Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (1992 р.), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про біологічного різноманіття (1992 р.), Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (1997 р.), Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-

болотних птахів (1998 р.), Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.), Конвенція з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (1992 р.), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою знищення (1973 р.), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.) тощо [44, с. 303]. Щодо виконання вимог цих конвенцій, на жаль, виникає достатньо багато питань. Україні найчастіше не вистачає ресурсів і організаційного потенціалу для забезпечення їх виконання на державному рівні. З нашої точки зору, це також свідчить про слабкість та несистемність тієї екологічної політики, що проводиться нашою державою.

Як показує досвід розвинених держав, надзвичайно важливим у справі розбудови і реалізації ефективної екологічної політики є інформаційна складова. Ситуація із навколишнім середовищем має досконало моніторитися, а будь-які відхилення від норми мають негайно ставати доступними в інформаційному плані для широких кіл громадськості. В цьому аспекті, «доленосною подією для України стало прийняття Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр.» Програма розроблена в контексті вимог щодо подальшого опрацювання, вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту» [42]. Така мережа має вписати Україну в єдиний Європейський простір відслідковування небезпечних змін в природному середовищі, що відбуваються через негативні антропогенні і техногенні чинники. «Зміст ідеї створення національної екологічної мережі полягає в тому, щоб: забезпечити сталий, екологічно збалансований розвиток України; досягти реальної охорони навколишнього природного середовища;

задовольнити сучасні та перспективні економічні, соціальні, екологічні, культурні та інші інтереси суспільства. Екомережа – єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування й відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин і т.д.» [48, с. 3 – 4]. Поки що така мережа в Україні є справою виключно невеликої експертної спільноти, яка не в змозі здійснити необхідний рівень інформаційного та дослідницького охоплення всіх тих екологічних негараздів, що характерні для тих чи інших регіонів нашої країни. Однак саме прийняття такого законодавчого акту в свій час стало помітним кроком у подальшому розвитку та урізноманітненні екологічної палітри сучасного українського державотворення.

Основним же законодавчим документом, від якого безпосередньо залежить сьогоднішнє формування екологічної політики в Україні, є Закон «Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року», прийнятий у 2010 році. Це чи не найперший законодавчий акт в якому ключовою юридичною категорією стала саме «екологічна політика». Зокрема в рамках її створення визначаються ключові засади і цілі сформульованої на рівні закону стратегії: «1) створити ефективну систему інформування населення з питань охорони навколишнього природного середовища та підвищити рівень екологічної свідомості громадян України; 2) поліпшити стан навколишнього природного середовища до рівня, безпечного для життєдіяльності населення, з урахуванням європейських стандартів якості навколишнього природного середовища; 3) постійно зменшувати та поступово ліквідувати залежність між економічним зростанням та погіршенням стану навколишнього природного середовища; 4) припинити втрати біо- та ландшафтного різноманіття і сформувати цілісну та репрезентативну екомережу; 5) створити систему екологічно збалансованого використання природних ресурсів; 6) мінімізувати забруднення ґрунтів небезпечними

пестицидами, агрохімікатами, важкими металами та відходами; 7) забезпечити перехід до системи інтегрованого екологічного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та розвиток природоохоронної складової в галузях економіки; 8) здійснити реформування податкової системи з метою посилення значущості екологічного оподаткування як стимулятора зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, розроблення дієвого економічного механізму природокористування; 9) вдосконалити державну систему моніторингу навколишнього природного середовища та систему інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень» [45]. Чи є такі цілі та завдання виконуваними хоча б у середньостроковій перспективі? Поки що щодо цього існують значні сумніви, які починають формуватися вже при вивченні даного законодавчого акту. З одної сторони, цей закон виглядає достатньо потужним та охоплює значну кількість проблем, пов'язаних із необхідністю формування державної екологічної політики. Але з іншого боку, не зрозуміло на яких суб'єктів покладається відповідальність за виконання поставлених цілей. Схоже, що лише на державні центральні та місцеві органи влади, через що залишається стара проблема неврахування та втрати потужний потенціал громадських організацій та громадськості в цілому. І зрештою не передбачається жодної відповідальності за невиконання цього закону, що перетворює його на змістовну, потужну, всеохопну, але лише декларацію.

І нарешті, аналізуючи чинне законодавство, що може використовуватися в нашій державі для формування екологічної політики, ми змушені повернутися до традиційної проблеми пострадянських країн: наявність законодавства зовсім не означає його виконання. Особливо це стосується такої складної в аспекті моніторингу і контролю сфери, як екологія, природозахист, ресурсозбереження. «Для вирішення екологічних проблем в Україні застосовуються економічні механізми, але впровадження природоохоронних заходів у межах територіальної одиниці у більшості випадків не дає ефективного результату. Як свідчить практика, значні екологічні проблемні

питання частіше є регіонального масштабу і територіальна громада не в змозі вирішити їх самостійно. Регіональні представництва виконавчої влади розглядають питання природоохоронного значення в розрізі економічного складника, тому більшість екологічних проблемних питань лишаються не вирішеними. Удосконалення державної екологічної політики у своїй основі повинно містити конкретні цілі, завдання і напрями розвитку. Розробка стратегічних планів, формування та реалізація проектів екологічного розвитку, впровадження моделі проектно-орієнтованого управління є найбільш оптимальними підходами до переформатування вітчизняної екологічної політики» [55, с. 93 – 94]. Для цього просто необхідно використовувати європейський досвід створення та реалізації національних та регіональних екологічних програм. Однак в сучасній Україні ні держава, ні органи місцевого самоврядування не готові виділяти достатні матеріальні, фінансові, людські та експертні ресурси для створення та впровадження таких програм.

Спеціалісти та експерти в юридичному забезпеченні природоохоронної та ресурсозберігаючої діяльності відзначають, що значним поштовхом у наближенні екологічної політики України до наявних реалій природокористування могло б стати прийняття цілісного Екологічного кодексу. Постійно наголошується на «доцільності одночасного проведення кодифікації екологічного законодавства України та його адаптації до європейських нормативних актів. Це означає, що норми права, що увійдуть до Екологічного кодексу України мають бути приведені у відповідність до вимог ЄС згідно з міжнародними зобов'язаннями України та з вимогами національного законодавства України в цій сфері, оскільки здійснення кодифікації екологічного законодавства передбачає його вдосконалення по суті та оновлення застарілих нормативно-правових норм. Прийняття Екологічного кодексу України у відповідності із вищезазначеними вимогами сприятиме тому, що в подальшому нові закони та підзаконні нормативно-правові акти, які будуть розроблятися на його виконання, будуть апріорі відповідати основним принципам та вимогам європейського екологічного

права у сфері охорони навколишнього природного середовища» [35, с. 218]. В той же час, маємо розуміти, що сьогодні ні у державних діячів, ні у законодавців, ні у інших відповідальних суб'єктів немає достатньої волі для справжньої кодифікації та систематизації екологічного законодавства України. Це зумовлено тим, що впорядкування контролю і моніторингу за рівнем забруднення природи і використання природних ресурсів призведе до значних втрат, які отримуються в рамках корупційних схем, що й досі є фундаментом функціонування української економіки і виробництва.

Це й призводить до всеохоплюючої екологічної безвідповідальності як масового явища, яке проявляється у безвідповідальності чиновника, виробничника, пересічної особистості і, звичайно ж, політика. Така безвідповідальність повністю нівелює будь-які законодавчі акти чи державницькі декларації, підтримуючи лише один фактор – існування всеохоплюючої корумпованості як на загальнодержавному, так і на муніципальному рівнях. «У сфері здійснення екологічної політики в Україні спостерігається явна невідповідність між декларованими принципами і реально існуючими формами і методами прийняття політичних рішень в сфері охорони природи, природокористування, дотримання принципів екологічної безпеки, тому що слабкість і крайній прагматизм влади, нелегітимна конвертація державної влади у власність, формування стійкого альянсу влади і великого бізнесу створюють «ворожий» політичний контекст для виникнення і розвитку будь-яких суспільних ініціатив, у тому числі й екологічних. Ці обставини на сучасному етапі перешкоджають актуалізації екологічних ідей, не дозволяють їм стати предметом відкритих політичних дискусій, відповідно, стримують процеси їхньої інституалізації в політичному просторі. У результаті екологічна проблематика виявляється на периферії масової свідомості» [53, с. 12]. Екологічна культура та свідомість українців, незважаючи на катастрофічний стан навколишнього середовища, так і набула додаткових імпульсів розвитку. А поки соціум, громадянське суспільство та критична кількість громадян не почнуть свідомо вимагати від влади

проведення реальної природоохоронної політики, екологічна безвідповідальність продовжуватиме процвітати в якості всеохоплюючого масового явища.

Навіть в розвинених країнах світу визнають, що на різних рівнях відбувається саботаж екологічних законів та нормативів. Навіть там відчуваються значні проблеми з розвитком екологічної свідомості і культури громадян. Що ж вже говорити про Україну, де цій проблемі свідомо не придається достатнього значення. «Реалії життя показують, що люди все ще недостатньо розуміють неминучість і глибину наступаючої екологічної кризи. Поширена переконаність у тому, що для стабілізації екологічної ситуації достатньо локальних заходів, скажімо, запровадження безвідходних технологій, утилізація сміття тощо. Причому люди, що займаються конкретною організаційною діяльністю в галузі планетарної екології нерідко розглядають її як ординарний бізнес, підпорядкований власним інтересам і прийнятним політичним стандартам» [49, с. 12 – 13]. На жаль, маємо визнати, що політичні зрушення та реформи найчастіше відбуваються після якихось катастрофічних ситуацій. Так, пам'ятаючи про чорнобильську трагедію, українські законодавці активно приймали екологічні закони у 90-х роках, але поступово ця проблематика стала неактуальною, а безвідповідальність в її рамках тільки зростає.

На сьогодні подолання такої ситуації лежить більшою мірою в сфері освіти та культури. Населення, особливо діти і молодь, мають отримувати якнайбільш об'єктивної просвітницької інформації, що мати в майбутньому шанс виправити помилки, що зробили через жадібність і дурість їх батьки. «Те, що людина завдає шкоди необхідному для її виживання довкіллю, свідчить про її дурість, а саме – про недалекоглядну ненаситність і відсутність розуміння екологічних наслідків. Причини цього криються у структурних недоліках ринку: доки прибутками від діяльності, що призводить до забруднення довкілля, користуються окремі індивіди, а завдана шкода залишається всьому суспільству, доки розділені індивідуальна перевага і

колективні збитки, доти це забруднення важко подолати. Захист довкілля не може відбуватися сам по собі, а потребує узаконених домовленостей» [17, с. 384 – 385]. Таким чином, можемо стверджувати, що зростання екологічної свідомості серед громадян значною мірою залежить і від того напрямку, в якому далі рухатиметься державотворчий процес. Тільки в демократичному, ліберальному, ринковому та вільному суспільстві, як показує практика, уможлиблюється утворення та реалізація високого рівня екологічної культури і свідомості громадян.

Перший крок до покращення екологічного стану довкілля – це нові технології, які дозволять виробляти продукцію без шкоди природі. Нам потрібно мати більш стратегічний підхід до розвитку зеленої економіки та зробити нашу продукцію більш екологічною. Необхідне врахування фактичного впливу промисловості на довкілля. Слід зрозуміти, як індустрія та технології впливають на різні елементи природного середовища, зокрема воду, землю та повітря.

Другий крок до поліпшення екологічного стану – це підвищення обізнаності про навколишнє середовище, необхідність досягти кращого розуміння його впливу на здоров'я людини. Хоча наслідки забруднення навколишнього середовища на здоров'я значною мірою невідомі широкій громадськості, але дослідження показують, що вплив забруднюючих речовин на здоров'я людини часто є серйозним і може завдати шкоди здоров'ю та добробуту людей, громад та екосистем. Усвідомлення впливу забруднення повітря та їх потенційного впливу на здоров'я людини має важливе значення для зменшення забруднення навколишнього середовища та покращення здоров'я людини. З цієї причини багато громадських організацій зосередилися на підвищенні обізнаності громадськості про стан навколишнього середовища та його зв'язках із здоров'ям людини, надаючи інформацію про охорону навколишнього середовища та її вплив та підтримуючи зусилля у секторі охорони здоров'я.

Тетій крок до поліпшення екологічного стану України – це припинення поточної політики, яка завдає незворотної шкоди країні. Ми закликаємо українську владу відмовитися від політики приватизації стратегічних підприємств та інших об'єктів державної власності, припинити криміналізацію використання навколишнього середовища в економіці (ситуація з бурштином) та вжити заходів щодо зменшення шкідливого впливу поточної аграрної політики. Ми закликаємо українську владу усунути бюрократичні перешкоди для збереження навколишнього середовища, а також пропагувати та застосовувати належні практики управління в гірничій галузі. Ми також закликаємо українську владу проводити політику щодо захисту прав природи, гарантувати стійке використання земель та природних ресурсів та надавати підтримку ініціативам, які можуть використовувати землю, ресурси та атмосферу для розвитку. Ми закликаємо прийняти національне законодавство, яке встановлює рамки для охорони та підтримання екологічних ресурсів та їх функціонування, створення цілісної екологічної політики, а також ефективного моніторингу та виконання на всіх рівнях.

Четвертим кроком до покращення екологічного стану України є врахування впливу видобутку природних ресурсів на навколишнє середовище. Ефекти від видобутку вугілля є особливо важливими, оскільки він може створити величезні обсяги викидів вуглекислого газу. Крім того, видобуток природного газу є ще одним важливим джерелом забруднення в Україні. Хоча виробництво природного газу в Україні є одним з найбільш енергоємних процесів і створює високі викиди вуглецю, виробництво природного газу також є одним з найбільш швидко зростаючих секторів в країні. Отже, не дивно, що Україна має високі викиди на душу населення в енергетичному секторі.

П'ятим кроком до поліпшення екологічного стану України є вдосконалення державного управління. Україна вже зробила значні кроки, однак українська правова система продовжує страждати від корупції. Вона не була достатньо реформована, щоб відповідати стандартам ЄС. Більше того,

Україна продовжує не застосовувати закони та нормативно-правові акти ефективно та вибірково виконувати закони, випадки безкарності, нажаль, є нормою. Загалом корупція у екологічній сфері залишається важливою проблемою, яка посилюється після фінансової кризи.

Шостим кроком до поліпшення екологічного стану України є зменшення кількості масштабних промислових об'єктів, де викиди є основним джерелом забруднення. Уряд вже запровадив низку заходів, але більшість з них не було здійснено через брак бюджету та ресурсів, і, у багатьох випадках, не існує законодавчої бази екологічного регулювання. За даними Світового банку, уряд виділив лише 10 мільйонів доларів на реалізацію заходів з охорони навколишнього природного середовища, що не включає витрат на моніторинг та виконання цих заходів.

Підсумовуючи наш розгляд та концептуально-теоретичний аналіз екологічної палітри сучасного українського державотворення, можемо погодитися із відомим українським дослідником О. Коленовим, який стверджує, що «сучасна екологічна ситуація в Україні вказує на необхідність переходу до стійкого екологічно збалансованого типу розвитку держави. Екологізація має охопити всі сфери суспільної діяльності та галузі економіки, а головним завданням державної екологічної політики повинна стати механізми державного управління мінімізація антропогенного впливу на довкілля та підвищення відповідальності суб'єктів державної екологічної політики за недотримання існуючих вимог, залучення до формування та реалізації державної екологічної політики України підприємців, громадськості, засобів масової інформації, широких верств населення» [36, с. 85 – 86]. Отже, проаналізувавши основні показники екологічної ситуації, що склалася в Україні в останні десятиліття, визначивши головні причини та джерела виникнення екологічних загроз, а також відслідкувавши динаміку розвитку екологічного законодавства в нашій державі, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків щодо можливостей подальшого розвитку та

урізноманітнення екологічної палітри сучасного українського державотворення.

Висновки до другого розділу

По-перше, дослідивши основні показники екологічної ситуації, що склалась в Україні в останні десятиліття, проілюстровано високу кризовість стану забруднення природно-ресурсного комплексу нашої країни. В надзвичайно занедбаному і забрудненому стані перебувають ґрунти і водні ресурси, повітря і життєве середовище людини в цілому. Не відбувається достатньої боротьби з надлишковими викидами виробництва, загазованістю від автотранспорту, наслідками аварії на Чорнобильській АЕС. Така кризова ситуація, з нашої точки зору, зумовлена в основному тим, що на державному рівні так і не прийнято чіткої, системної, всеохоплюючої та цілеспрямованої екологічної політики. В розвинених країнах такі екополітичні програми є невід'ємною складовою функціонування і розвитку держави. У нас екополітичні проблеми відсуваються на задній план, що виправдовується начебто більш важливими державотворчими завданнями: загальнополітичними, економічними, соціальними тощо. Ні правлячий клас в Україні, ні населення в цілому ще не усвідомили, що екологічна проблематика є сьогодні наскрізною, такою, що пронизує всі сфери суспільної життєдіяльності. Без прийняття і дієвої реалізації системної та цілеспрямованої екологічної політики держави, Україна не матиме шансів перетворитися на розвинену європейську державу, що й зумовлює нагальну необхідність прийняття загальнодержавної екологічної програми політичних дій. Тільки активізація та урізноманітнення екологічної палітри сучасного українського державотворення дозволить розширити європейські перспективи українського соціуму.

По-друге, проаналізувавши головні причини та джерела виникнення екологічних загроз, виявлено те, що вони носять подвійний характер. Частина таких загроз має глобальний антропогенний характер. Людство чинить

значний забруднюючий тиск на природу планети. І важлива проблема полягає у тому, що різні суспільства, країни і держави ставляться до власної екологічної відповідальності з різним рівнем її усвідомлення. Якщо в розвинених країнах сформовано достатньо високий рівень екологічної культури і свідомості, а також сформовано потужну екологічну політику, то в багатьох країнах, що розвиваються, природоохоронній проблематиці надають другорядного значення. В Україні ці два фактори накладаються один на інший. З одного боку, ми маємо значні проблеми із забрудненням навколишнього середовища та застарілу пострадянську енерго- та ресурсоємну промисловість і комунальну сферу. А з іншого, ні політики, ні державні діячі, ні навіть громадянське суспільство не розглядає екологічну проблему як пріоритетну у формування політичного порядку денного країни. Низький рівень усвідомлення на рівні громадянського суспільства та політикуму актуальності екологічної проблематики є чи не найстрашнішою загрозою для наступних поколінь українців. Саме тому не можна відкладати навіть на короткострокову перспективу прийняття ключових положень на принципів національної екологічно-політичної програми. Тільки винесення екологічної проблематики на передній план загальнодержавної політики, як показує досвід розвинених країн, уможливіє реальне покращення стану довкілля на національному та регіональному рівнях.

По-третє, здійснивши аналіз чинного законодавства України у природоохоронній сфері, відмічено, що вона має достатньо розгалужену структуру, яка охоплює як конституційне регулювання прав і обов'язків громадян, так і секторальні законодавчі акти. Більшість з них, щоправда, було прийняті ще у 90-х роках минулого століття. За останнє десятиліття розвиток екологічного законодавства значно загальмувався і обмежувався, в основному, ратифікацією міжнародних конвенцій. У 2010 році було прийнято потужний законодавчий акт, який затвердив Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Його значимість полягає у тому, що ключовою юридичною категорією в ньому стала саме «екологічна

політика». В той же час, можна стверджувати, що цей закон, не сформулювавши конкретних механізмів реалізації і контролю, став черговою декларацією державного рівня. Спеціалісти в екологічному праві постійно наголошують про необхідність кодифікації екологічного законодавства та приведення його у відповідність до європейських норм та стандартів. Однак корумпованість української політичної, економічної, промислової еліти не припускає прийняття законодавчих актів, які тією чи іншою мірою могли б припинити зловживання в певній сфері, зокрема в сфері природоохорони та ресурсокористування.

По-четверте, відмітивши небезпеку екологічної безвідповідальності як масового явища, доведено, що в Україні цей недолік є однією з найбільш гострих проблем, що вразили наше суспільство. Безвідповідальність царює на всіх рівнях: політичному, чиновницькому, виробничому, муніципальному тощо. Однак найстрашніше те, що і громадяни у своїй загальній масі мають дуже низький рівень екологічної культури і свідомості. Це означає, що в країні ще тривалий час перед політиками не буде поставлено завдання по створенню ефективної екологічної політики європейського зразка. Наше суспільство потребує потужного екологічно-просвітницького руху, щоб хоча б наступні покоління змогли почати виправляти ті помилки, які робляться зараз. Поки що ж в питаннях природоохорони та ресурсовикористання продовжує домінувати корупційна складова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Барановська Н.П. Чорнобиль в новітній історії України: влада і суспільство: автореф. дис... д. іст. наук. Київ, 2006. 37 с.
2. Биркович В.І. Екологічна політика України та проблеми сталого розвитку. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. Київ: АМУ, 2015. Випуск 1. С. 82-89.
3. Борщук Є.М. Основи стійкого розвитку еколого-економічних систем. Львів: «Растр-7», 2007. 436 с.
4. Браєвич І.М. Сучасні вимоги до державної системи моніторингу довкілля. *Екологічний моніторинг. Серія «Стан навколишнього природного середовища»*, січень 2008. № 1. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. С. 15–17.
5. Браун Л.Р. Виклик нового століття. Стан світу 2000. Інститут сталого розвитку; Пер. з англ. Київ: Інтелсфера, 2000. 327 с.
6. Бульбенюк С.С. Неоліберальні моделі модернізації у суспільствах перехідного типу: автореф. дис. ...канд. політ. наук. Київ, 2012. 20 с.
7. Варзар І.М. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 354 с.
8. Вернадський В.И. Размышление натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетарное явление. Москва: Наука, 1975. 191 с.
9. Волинець В. Екологічна функція в системі функцій сучасної держави: проблеми правового забезпечення в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 4-11.
10. Власюк О.С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньо-політичні аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 5–13.

11. Вольвач Ф.В. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: навчальний посібник / Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов та ін.; за ред. М.І. Дробнохода. Київ: МАУП, 2002. 104 с.

1. Гаращук Є.В. Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2015. 20 с.

2. Гардашук Т.В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. Київ: ТОВ «ВПЦ «Техпринт», 2000. 126 с.

12. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 200 с.

13. Гончаренко М.М. Екологічна криза як чинник трансформації соціоприродної системи (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2005. 17 с.

14. Громадянська оцінка національної екологічної політики за 2015 рік. Доповідь НУО / Ред. С. Шапаренка. Київ: ФОП «Клименко», 2016. 78 с.

15. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія, Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ: Знання України, 2002. 580 с.

16. Гусак С.Г. Екологія: зб. завдань. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 197 с.

17. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. 436 с.

18. Данилишин Б.М. Економіка природокористування / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. Київ: Кондор, 2009. 465 с.

19. Денисюк С.Г. Культурологічні виміри політичної комунікації: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 392 с.

20. Деркач В. Трансформація поняття "екологія" в сучасному світоглядному контексті. *Концептуальні виміри екологічної свідомості*: монографія. Київ: Вид. Парапан, 2003. С. 70–109.

21. Деркач О.К. Структура та напрями реалізації екологічної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. політичн. наук. Чернівці, 2010. 22 с.

22. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності. Харків: Майдан, 2010. 260 с.

23. Екологічні проблеми Київських водойм і прилеглих територій / О. В. Романенко, О. М. Арсан, Л. С. Кіпніс, Ю. М. Ситник; за ред. О. В. Романенка; НАН України, Ін-т гідробіології. Київ : Наук. думка, 2015. 189, [2] с.

24. Екологічні проблеми навколишнього середовища та раціонального природокористування в контексті сталого розвитку: Міжнародна науково-практична конференція: до 60-річчя від дня народж. д-ра с.-г. наук, проф. Пилипенка Ю. В. : 25-26 жовт. 2018 р., м. Херсон : [зб. тез доп.]. Херсон: Олді-плюс, 2018. 583 с.

25. Екологічні проблеми природокористування та охорона навколишнього середовища: зб. наук. пр. Другої Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю : (Рівне, 21-23 жовт. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, М-во екології та природ. ресурсів України [та ін.]; [редкол.: Лико Д. В. (голова) та ін.]. Рівне: РДГУ, 2015. 210 с

26. Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні / за ред. В.А. Смолія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2000. 224 с.

27. Екологічні, економічні та соціальні проблеми розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (4–5 листоп. 2015 р.) : / Міністерство освіти і науки України, Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва; [редкол.: В. К. Пузік (голов. ред.) та ін.]. Харків: ХНАУ, 2015. 257 с.

28. Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців: Міжнародна наукова конференція молодих вчених: Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених: 29–30 черв. 2017 р., Одеса, Україна. Харків: Панов А. М., 2017. 148 с.

29. Екологія і ресурси: Науковий звіт Українського інституту досліджень навколишнього середовища і ресурсів / Редкол.: В.Я. Шевчук (голов. ред) та ін. Київ: АВС, 2001. 234 с.

30. Загорський В.С., Борщук Є.М. Індикатори стійкого розвитку еколого-економічної системи. *Вісник економічної науки України*. 2007. № 2. С. 45-49.

31. Закон України про громадські об'єднання (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. (дата звернення: 01.04.2019).

32. Закон України про охорону навколишнього природного середовища. *Екологічне законодавство України: Законодавчі акти*. Ч.1 / Під ред. В.І. Андрейцева. Полтава: Полтавський літератор, 1997. С. 11–78.

33. Зарубинский О. Как улучшить экологическую ситуацию в Украине? / О. Зарубинский, В. Кафарский, С. Шевчук, А. Яцик. *Наш край*. 2005. №1. С. 2-3.

34. Іванова Т.В. Формування стратегії екологічної безпеки в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Збірник наукових праць*. Серія «Управління». К.: Академія муніципального управління, 2012. Випуск 4. С. 26-32.

35. Кишко-Єрлі О.Б. Адаптація екологічного законодавства України до права навколишнього середовища Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 215-219.

36. Колєнов О.М. Напрямки вдосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць*. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. № 1 (45). С. 80-86.

37. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

38. Коренюк П.І. Менеджмент навколишнього природного середовища. Дніпропетровськ: Національна гірнича академія України, 2001. 222 с.

39. Крук В.Ю. Механізм реалізації державної екологічної політики в аспекті охорони довкілля на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. наук з державн.о управління. Одеса, 2009. 20 с.

40. Лазор О.Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: автореф. дис. ... д. наук з державн. управління. Київ, 2004. 29 с.

41. Малиш Н.А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: Монографія. Київ: К.І.С., 2011. 348 с.

42. Малюга В.М., Юхновський В.Ю. Принципи формування екологічної мережі України. *Лісове і садово-паркове господарство*. Електронний науковий журнал. 2012. № 1. http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgos_2012_1_10

43. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку: Документ підготовлено в рамках проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні», <http://www.un.org.ua>.

44. Основи права України: Навчальний посібник для студентів неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. В.Л. Ортинського. Львів: Оріяна-Нова, 2005. 368 с.

45. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Затверджено Законом України від 21.12. 2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

46. Паламарчук В.О. Еколого-економічні та соціальні нариси з проблем природокористування / В.О. Паламарчук, Є.В. Мішенін, П.І. Коренюк. Дніпропетровськ: Пороги, 2004. 258 с.

47. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

48. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки: Закон України. *Орієнтир*. – 2000. № 207. С. 3-16.

49. Стасюк Л.Л. Політичне забезпечення збалансованого екологічного розвитку сучасного суспільства: автореф. дис. ... канд. політичн. наук. Київ, 2009. 18 с.

50. Стефанків О. Фінансово-екологічна політика держави у сфері природокористування. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 1 (40). С. 106-112.

51. Стецюк В. Екологічна геоморфологія України (теорія і практика регіональної екологічної геоморфології) / В. Стецюк, Т. Ткаченко. Київ: Стафед-2, 2004. 224 с.

52. Тимощук К.А. Екологізація політики в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 97-102.

53. Топоровський Д.В. Екологічна складова політичної культури українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політичн. наук. Київ, 2010. 16 с.

54. Хвесик М.А. Інституціональне середовище сталого водокористування в умовах ринкових відносин: національні та регіональні виміри: Монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик. Київ: Книжкове видавництво НАУ, 2005. 180 с.

55. Якушев Д. Сучасні тенденції державної екологічної політики в Україні в контексті концепції сталого розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць*. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2016. Випуск 4 (31). С. 92-97.

56. Farmer A. *Managing Environmental Pollution*. New York: Routledge, 2005, 281 p.

57. Shafi S.M. *Environmental Pollution*. New Delhi: Atlantic Publishers & Dist, 2005, 456 p.

58. Terepyshchyi S. *Modern Theories and Models of Decision Making at Education Policy*. *Gileya: Scientific Bulletin*. 2015. Т. 96. С. 334-339.

РОЗДІЛ 3.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

Український соціум характеризується як екологічно небезпечний, загрозливий. В його основі три причини: по-перше, слабкість і розмитість принципів та вимог екологічної політики держави; по-друге, безвідповідальність суб'єктів господарювання щодо своєї діяльності; по-третє, низький рівень екологічної культури всіх учасників суспільної життєдіяльності – від керівників підприємств та державних службовців і до пересічної особистості. Останнє потребує невідкладного аналізу та виправлення. Зупинимось на цьому більш детально.

Для вибудовування структури дослідження політичної стратегії держави в аспекті екологічної безпеки насамперед необхідно визначити саме це поняття. Екологічна безпека – категорія, що має цілу низку вимірів: природознавчий, соціологічний, економіко-екологічний, філософсько-гуманітарний. Найважливішим є розуміння взаємозалежності цих вимірів, адже сама проблематика екологічної безпеки починається там, де природні зв'язки і баланси порушуються через втручання людини і соціуму. Екологічна ж безпека є станом максимальної збалансованості у коеволюції природи, людини і суспільства. «Екологічна безпека – це сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до серйозних збитків (або загроз таких збитків), що завдають природному середовищу, окремим людям і людству загалом; комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та політично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство» [11, с. 8]. Таким чином, екологічна безпека – це не просто збереження природного середовища, але такий стан взаємодії природи

і суспільства, коли перша не отримує критичної шкоди, а друге має достатньо ресурсів для прогресивного розвитку. «Екологічну безпеку визначають також як сукупність певних властивостей навколишнього середовища і створюваних цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я та життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і наступних поколінь» [12, с. 72]. В Україні така сукупність властивостей навколишнього середовища вже давно втрачена. Ми не можемо сподіватися на благополуччя майбутніх поколінь за умови збереження того стану довкілля і рівня антропогенного тиску на нього, які існують сьогодні. В плані питань екологічної безпеки державна політика вже має бути не зберігаючою, але відновлювальною. А враховуючи те, що вона й сьогодні залишається споживацькою, загроза поглиблення екологічної кризи, за якої відбудуться незворотні зміни у здоров'ї та генофонді населення, вже стала реальністю.

Чи робить щось українська держава на політично-стратегічному рівні для виправлення цієї кризової ситуації? Проведений нами аналіз чинного законодавства та програм екобезпечного розвитку України в контексті їх реальних суперечностей та недоліків показує, що на загальнодекларативному рівні держава в особі законодавців начебто стурбована проблематикою екологічного забезпечення країни. Тут можна відзначити, що на законодавчому рівні чітко визначені ключові принципи, якими керуватиметься держава і громадянське суспільство в процесі подолання кризових тенденцій в національній екологічній сфері. А основними принципами національної екологічної політики, згідно з Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», є: «1) посилення ролі екологічного управління в системі державного

управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку; 2) врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку; 3) міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін; 4) запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища; 5) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; 6) відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь; 7) участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства; 8) невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; 9) пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»; 10) відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації; 11) доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації; 12) державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище» [35]. Можна говорити про те, що смисло-ціннісний базис екологічної безпеки як основи політичної стратегії держави дійсно існує. Більше того, держава показує, що вона здатна адекватно оцінити той кризовий стан, в якому перебувають на сьогодні взаємовідносини між українським суспільством та природним середовищем.

Далі в тексті даного Закону також деталізуються основні стратегічні цілі і завдання національної екологічної політики, серед яких: «1) Підвищення рівня суспільної екологічної свідомості. 2) Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки. 3) Досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища. 4) Інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління. 5) Припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі. 6) Забезпечення екологічно збалансованого природокористування. 7) Удосконалення регіональної екологічної політики» [35]. Здавалося б, принципи і цілі стратегічної екобезпечної політики визначені на загальнонаціональному законодавчому рівні. Існує, як було показано в попередньому розділі, і розгалужене спеціалізоване законодавство у сфері природоохорони. Що ж не дозволяє Україні як державі, громадянському соціуму та регіональній громаді реалізувати зазначені принципи та досягти визначених цілей? Зупинимося на розгляді цього питання більш детально.

Обставини прийняття базових природоохоронних законів, що й сформувавши поточну екобезпекову політику в нашій країні, полягали в тому, що це був пострадянський період. Стиль управління всіма сферами соціального життя залишався у 90-і роки державоцентричним, що не оминуло і екологічну проблематику. Вона була актуальна (особливо через наслідки чорнобильської аварії), але вирішення її не відповідало прогресивним нормам. Держава на законодавчому рівні брала на себе більшу частину відповідальності, замість того, щоб вибудовувати партнерські стосунки з іншими суб'єктами – виробниками, громадами, громадянським суспільством. «В Україні ще не сформувалася національна система екологічного управління в її європейській системній цілісності державного, громадського і корпоративного (бізнесового) екологічного управління. Нині домінує державна система управління у галузі охорони навколишнього природного середовища, повноваження і функції якої визначені Законом України «Про

охорону навколишнього природного середовища». Держава фактично «монополізувала» екологічну відповідальність, що призвело до послаблення відповідальності природокористувачів – суб'єктів господарювання і власників землі, основних фондів. Є певні суперечності між масштабами зміни власності (приватизації) і збереженням, домінуванням адміністративної відповідальності за екологічну шкоду. Цей визначальний чинник стримує процес формування національної системи екологічного управління на європейських засадах» [28, с. 10]. Фактично, можна стверджувати, що українське законодавство в екобезпековій сфері є достатньо розгалуженим, але в той же час обмежує горизонт можливостей розвитку екологічної політики через надмірну етатизованість, переобтяження саме державною відповідальністю та неврахуванням значного природоохоронного потенціалу громадянського суспільства.

Більше того, розгалужене і достатньо широке законодавство в сфері охорони природи мало відповідає тим кризовим економічним реаліям, що складаються в нашій країні. Фактично, в принципах екологічної політики держави відсутня безпосередня прив'язка до необхідності інноваційного переформатування національної економіки. «Перед економікою України стоїть завдання її глибокої реструктуризації та оновлення, створення умов для прискореного технологічного переозброєння виробництва, забезпечення конкурентоспроможності продукції, водночас зменшуючи рівень негативних впливів на довкілля. Економічна політика може бути ефективною тільки за умови збереження довкілля з одночасною оптимізацією процесів прийняття рішень у різних секторах (галузях) економіки» [3, с. 13]. Поки що ж виробники задовольняються старим технологічним базисом, а проблеми із забрудненням навколишнього середовища вирішують за рахунок корупційної складової. В цьому й полягає небезпека надмірного «одержавнення» законодавства в сфері екологічної безпеки. Виробники просто відкупаються від державних бюрократів, а громадськість фактично не має жодних важелів захистити своє право на чисте довкілля.

Деталізація, опредметнення та реалізація законодавства в сфері екологічної безпеки в Україні відбувається лише в діяльності органів виконавчої влади, тоді як в розвинених країнах така відповідальність покладається на різні організаційні структури, в тому числі і на громадські. Забюрократизованість та однобокість виконавчої системи в Україні призводить до неефективності державної екологічної політики навіть за умов використання значних урядово-адміністративних ресурсів. «Опредметнення політико-правових рішень держави відбувається у сфері виконавчої влади, тобто Кабінетом Міністрів та його відповідними структурами на регіональному та місцевому рівнях. На виконання прийнятих рішень Кабінет Міністрів оприлюднює нормативні акти, які носять характер постанов Кабінету Міністрів України. Серед цих актів необхідно відзначити державні екологічні програми. Серед прийнятих програм такого чину можна назвати Державну програму переробки радіаційних відходів, Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами, Державну програму охорони та відтворення Азовського та Чорного морів, Кліматичну програму України, Національну програму перспективного розвитку природоохоронних територій, Національну програму екологічного оздоровлення Дніпра та поліпшення якості питної води, Програму припинення в Україні виробництва та використання озонових речовин, Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі та деякі інші. Названі програми мають комплексний характер, причому комплексність досягається за рахунок, з одного боку, узгодження виконавчих структур, які залучають до виконання таких програм державні інспекційні органи, виробничі структури, транспортні засоби і т.ін., а з іншого – вирішення проблеми як певного цілісного об'єкту, якщо мова йде про річкову, морську системи та систему природоохоронних територій або в цілому про клімат України. Тобто коли сам характер об'єкта вимагає комплексного підходу із залученням зусиль багатьох структур, організацій і т.п.» [38, с. 212 – 213]. З одного боку, виконавчо-адміністративний апарат держави дійсно здатен до акумуляції значних зусиль щодо вирішення певних проблем. З іншого, забюрократизованість української

державної машини, а також її корупційність та некомпетентність більшості службовців призводить до фактичної неможливості реалізації гарно сформульованих принципів національної політики в галузі екологічної безпеки.

Активна участь уряду, різних міністерств та державних установ на місцях безумовно є обов'язковою умовою ефективної реалізації загальнонаціональної політики екологічної безпеки. Але така участь не має бути єдиним інструментом. Вона може бути лише одним із ключових засобів формування і реалізації екополітики. Так, «позитивні урядові участі полягають у тому, що кабмінівські рішення конкретизуються як правила і порядок дій певних конкретних міністерств і відомств, у цьому контексті можна чітко визначити ті обов'язки і функції, які покладаються на конкретне міністерство. Негативні фактори у тому, що нерідко те чи інше міністерство, відомство адаптує до себе постанову Кабінету Міністрів України з тим, щоб мати для себе якісь особисті, (відомчі) переваги, пріоритети, прибутки, податкові пільги і т. ін. Внаслідок цього загальнодержавна програма починає розриватися на відомчі блоки, зникає координація між різними виконавцями тих чи інших програм, постанов, в результаті чого проблема залишається нерозв'язаною. Це одна з головних проблем виконавчої влади по втіленню в життя політико-правових рішень вищої законодавчої влади і президентських рішень» [38, с. 213]. Головною ж проблемою, з нашої точки зору, залишається корупція. Саме вона дозволяє продовжувати нищівне використання природних ресурсів та не зважати на ту шкоду, яка наноситься більшістю виробників навколишньому середовищу. Багато в чому саме бажання урядовців та зацікавлених суб'єктів у збереженні цієї корупційної складової і є причиною того, що в державній екологічній політиці не передбачається активна участь громадськості у формування екобезпечного порядку денного, адже відомо, що тільки активна робота громадянського соціуму щодо вирішення певної проблеми веде до значного зменшення корупційної складової в тій чи іншій сфері.

Варто також підкреслити, що державоцентрична екологічна політика є сьогодні згубною для України ще й тому, що вона мало відповідає устремлінням українців до налагодження європейських стандартів життя. Також необхідно зазначити, що на сьогодні в Україні поступово, нехай навіть повільними темпами, формується усвідомлення відповідальності бізнесу, промисловості, чиновництва за ту екологічну ситуацію, яка склалася на сьогодні, а також в її перспективі. Важливо, щоб держава змогла адекватно підтримати, заохотити та спрямувати розвиток такої тенденції. «У цьому контексті важливим є вдосконалення національного законодавчого та нормативно-правового забезпечення вільного доступу громадян до екологічної інформації з метою підвищення можливостей реалізації конституційних прав громадян на отримання екологічної інформації, ролі громадськості у процесі забезпечення та реалізації права на безпечне довкілля» [7, с. 198]. З нашої точки зору, саме забезпечення активної участі громадянського суспільства, громадських організацій та асоціацій, місцевих громад та активістських груп у формуванні та реалізації екобезпекової політики є єдиним можливим шляхом виходу України зі статусу безперспективної пострадянської держави до країни, яка має перспективи сталого розвитку.

Також спеціалісти в галузі екологічного права та політики екологічної безпеки постійно підкреслюють, що в Україні не існує сучасного законодавства, а отже і розвиненої практики економічного стимулювання господарюючих суб'єктів до вибору саме екобезпечних форм діяльності та виробництва. Як зазначає М. Хвесик: «в Україні в нинішній системі економічного механізму екологічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологоконструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм впливу субсидування на формування екологічної інфраструктури, «зеленої» індустрії, національного ринку екологічних послуг тощо, в тому числі ні екологічний аудит, а ні екологічне страхування» [42, с. 298]. М. Хвесик наголошує: «Уряду України для

підтримання сталого розвитку необхідно, враховуючи прогресивний і перевірений європейський досвід, стимулювати раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища шляхом:

- 1) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні і ресурсо-енергозберігаючі технології, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;
- 2) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових кредитів для забезпечення раціонального використання природних ресурсів;
- 3) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;
- 4) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам і громадянам;
- 5) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;
- 6) сприяння природному відновленню рослинного покриву;
- 7) запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності;
- 8) зупиненням (тимчасовим) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих земель» [42, с. 298].

Всі ці механізми є давно розробленими і успішно використовуються в багатьох країнах світу. Однак за останнє десятиліття українськими урядовцями та законодавцями здійснено мінімум зусиль для вивчення такого позитивного досвіду та його запровадження. Пояснюється така недолуга екологічна політика знову ж таки некомпетентністю та корумпованістю українських можновладців.

Окрім того, одним з найболючіших недоліків українського законодавства в сфері екологічної безпеки є повна відсутність визначення маркетингових та управлінських механізмів стимулювання екобезпечної господарської діяльності та виробництва. А саме на ці механізми в розвинених країнах покладено чи не найвагомішу відповідальність щодо забезпечення сталого

розвитку соціуму, виробничої сфери, економіки і державного апарату. «Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграють інструменти еколого-економічного управління, що складаються з фінансово-економічних та організаційно-економічних, у складі яких знаходиться екологічний маркетинг. Практика провідних екологічно орієнтованих компаній і розвинених держав підтверджує ефективніше (порівняно з інструментами примусово-обмежувального характеру) використання можливостей, що відкриває екологічний маркетинг як для окремих компаній і споживачів, так і для урядів країн і суспільства в цілому. Витрати, що пов'язані з екологічними заходами, більш розглядаються як інвестиції у майбутнє і як засіб досягнення конкурентної переваги. Екологічному маркетингу приділяється все більше уваги як до ефективного механізму, що дозволяє інтегрувати екологічні пріоритети у стратегії економічного розвитку» [40, с. 86]. В Україні цей механізм майже зовсім не використовується. Більше того, він відсутній у стратегії розвитку державної екологічної політики. Саме тут, з нашої точки зору, й проявляється найбезпосереднішим чином несучасність, відсталість та пострадянськість української політики екологічної безпеки, що й надалі продовжує концентруватися на примусово-обмежувальних засобах (неефективних через корупцію), а не на заохочувальних управлінсько-маркетингових механізмах.

В контексті нашого дослідження необхідно висловити певні рекомендації, що стосуються усунення суперечностей і недоліків чинного законодавства екобезпечного розвитку України. Тут можна поради використати плідний досвід розвинених країн, в яких активно використовуються загальнонаціональні, регіональні, секторальні, місцеві програми екобезпечного розвитку, в яких гармонійно поєднуються адміністративно-примусові, економіко-стимулюючі та громадянсько-активницькі механізми забезпечення сталої взаємодії між соціумом та природою а принципах ощадливості та безпечності.

Як зазначає Д. Зеркалов: «Розроблення та використання однієї чи кількох програм управління довкіллям є головним елементом успішного впровадження і функціонування системи управління навколишнім середовищем. Програма повинна описувати, яким чином будуть досягнуті цілі та завдання організації, включаючи відповідний період часу, ресурси, а також персонал, відповідальний за реалізацію екологічної політики організації. Ця програма може бути достатньо деталізованою для того, щоб охопити конкретні елементи функціонування організації. Програма повинна включати перевірку дотримання екологічних вимог під час впровадження нових видів діяльності, продукції та/чи послуг» [6, с. 201]. Такі програми показують значну ефективність як на рівні окремих підприємств, так і на рівні регіональних екосистем і цілих держав. Водночас, для формування, впровадження і реалізації таких ефективних програм в Україні необхідно не просто змінювати чинне законодавство в галузі екологічної безпеки, але й формувати екологічну культуру нового рівня, виводити на нові обрії усвідомлення важливості екобезпекової проблематики серед всіх верств населення.

Підсумовуючи аналіз чинного законодавства та програм екобезпечного розвитку України в їх реальних суперечностях і недоліках, підкреслимо, що ключовою небезпекою є те, що наші закони і програми є відсталими та однобічними (занадто одержавленими та забюрократизованими). Як слушно робить висновок Д. Зеркалов: «Успіх екологічного законодавства залежить від того, наскільки добре екологічне законодавство віддзеркалює природоохоронні пріоритети, сумісне з іншим існуючим законодавством і взагалі з правовою системою (з історичною адміністративною та інституційною основою) і наскільки реальне його застосування та впровадження з допомогою примусових засобів» [6, с 185 – 186]. Більше того, воно має передбачати не тільки і не стільки примусові заходи, як стимулюючі механізми, які дозволяли б господарюючим суб'єктам, виробникам, місцевим громадам ставитися до довкілля не як до ресурсу, що необхідно хитро

використовувати, а як до екологічного капіталу, примноження якого є базисом для успішного розвитку та сталого зростання в майбутньому.

Провівши критичний аналіз чинного законодавства та програм екобезпечного розвитку України та відмітивши їх реальні суперечності та недоліки, доцільно сконцентрувати концептуально-теоретичні зусилля на визначенні основних напрямів вдосконалення екологічної політики держави. В цьому контексті слід підкреслити, що реальне реформування цієї сфери державно-владної активності потребує комплексних та кардинальних рішень, на які, на жаль, сучасне керівництво держави та впливові політичні сили просто не наважаться. У зв'язку з цим, нам залишається тільки на теоретичному та дорадчому рівні констатувати продовження наростання кризових явищ в екологічній сфері нашої країни та визначити основні можливості гіпотетичного вирішення надскладної і майже катастрофічної ситуації.

Стало прописною істиною, що «екологічна криза в Україні продовжує розростатися й поглиблюватись, охоплюючи дедалі більші території. Як і раніше, бракує асигнувань на серйозні природоохоронні заходи в усіх сферах виробництва, фактично відсутній контроль за діяльністю, що завдає шкоди природі, через застарілість обладнання й технологій на виробництвах зростають кількість і сила техногенних аварій, ефективність очисних споруд дуже низька або їх узагалі немає, не створено ефективної системи державного контролю за станом довкілля й управління всією природоохоронною діяльністю, а також банку еколого-територіальних даних. Рівень екологічної освіти населення вкрай низький» [1, с. 382]. Всі ці виклики є сьогодні не просто критичними, але радикальними, адже в багатьох регіонах України та в країні в цілому склалася така об'єктивна ситуація із довколишнім середовищем, коли воно вже катастрофічним чином впливає на здоров'я, генофонд та якість життя громадян. У зв'язку з цим, існує нагальна необхідність розробки та реалізації основних напрямів вдосконалення екологічної політики держави.

При цьому, всім відповідальним суб'єктам, від яких залежить реальне реформування екобезпекової політики нашої держави, варто пам'ятати, що в світі вже вироблені та в багатьох країнах реалізовані принципи, на основі яких і здійснюється ефективна, стимулююча, інноваційна екологічна політика. Ці принципи просто необхідно адаптувати та пристосувати до тих кризових реалій, що стали справжньою загрозою для подальшого існування українського соціуму.

Н. Малиш визнає наступні складові екологічної політики в демократичному суспільстві: «належну та ефективну систему державного управління у сфері охорони, невиснажливого використання та відтворення природних ресурсів; належний державний та громадський нагляд за дотриманням чинного природоохоронного законодавства та міжнародних природоохоронних зобов'язань держави; належну інформаційну політику щодо довкілля; належний рівень екологічної експертизи екологічно небезпечних проектів; належну систему прийняття державних рішень з питань, що стосуються довкілля, яка б передбачала обов'язкове залучення громадськості; належну систему відповідальності влади, конкретних посадових осіб та громадян за порушення принципів збалансованого розвитку, норм та положень природоохоронного законодавства; належну освітню та просвітницьку діяльність» [25].

Як бачимо, всі перелічені принципи не реалізовані в Україні повністю, а впровадження деяких залишається лише планувати, якщо на те буде політична воля вищого державного керівництва. Тому, з нашої точки зору, ключовим напрямом вдосконалення екологічної політики в нашій країні має стати повсякденний, регулярний, безупинний тиск громадськості на політичних акторів щодо необхідності приділення більшої уваги екологічній проблематиці. Тільки такий потужний вплив з боку громадянського суспільства може зрушити з місця ту стагнаційну ситуацію, що спостерігається в останнє десятиліття у ставленні влади до проведення реальних екобезпекових реформ.

Саме в цьому контексті і формулюється ключовий напрям реформування та розвитку національної екологічної політики. Цей напрям полягає у значному підсиленні ролі громадянського суспільства, недержавних організацій та місцевих громад у визначенні і реалізації ключових пріоритетів та способів реалізації політики екологічної безпеки країни в цілому і кожного регіону зокрема.

Як слушно вказує Т. Іванова: «В Україні ще не сформувалася національна система екологічного управління в її європейській цілісності державного, громадського і корпоративного (бізнесового) екологічного менеджменту. Нині домінує державна система управління у галузі охорони навколишнього природного середовища. Держава фактично «монополізувала» екологічну відповідальність, що призвело до послаблення відповідальності природокористувачів, насамперед, суб'єктів господарювання та власників землі і основних фондів. Завдання державного управління екологічною політикою на найближчий час матиме подвійну спрямованість. По-перше, вдосконалення на інституційному та технологічному рівнях мають перебороти негативні тенденції розвитку виробничого комплексу в бік зменшення ресурсо- та енерговитрат. По-друге, необхідно забезпечити таку систему управління і технологічної підтримки, яка не дала б можливості посилити техногенний тиск на довкілля тоді, коли виробництво почне нормально функціонувати» [8, с. 18 – 19].

Ці завдання можна виконувати з високою мірою ефективності лише тоді, коли буде повноцінно використовуватися управлінській, інноваційний, громадський потенціал не тільки державних органів і установ, але й виробників, господарюючих суб'єктів, недержавних організацій та місцевих громадських асоціацій, що мають співпрацювати у скоординованому та цілеспрямованому режимі.

Окрім того, важливо підкреслити, що вдосконалення екологічної політики держави має носити комплексний і поліаспектний характер. Тут мають враховуватися не лише заміри стану навколишнього середовища, що постійно

погіршується. Враховуватися мають і соціально-економічні, громадянські, культурно-освітні виміри процесу поліпшення екологічної та екобезпекової політики української держави.

О. Коленов обґрунтовує наступні напрями реалізації державної екологічної політики: «1) вдосконалення існуючої нормативно-правової бази в екологічній сфері, яка побудована на системі адміністративних покарань за порушення певних екологічних норм шляхом запровадження європейського досвіду, де екологічні ризики збитків для господарюючих суб'єктів є предметом екологічного страхування; 2) сприяння розвитку економіки України на екологічній основі шляхом модернізації виробництва за рахунок підвищення ресурсо- та енергоефективності, впровадження екологобезпечних технологій, що потребує відповідних змін у податковому та бюджетному законодавстві; 3) забезпечення міжгалузевого, міжрегіонального співробітництва та партнерства між громадами, державою та бізнесом у сфері вирішення екологічних проблем; 4) формування ефективної системи державного екологічного моніторингу як складової глобальної мережі екологічного моніторингу на основі сучасних технологій; 5) формування та реалізація екологічних програм на всіх рівнях і визначення пріоритетності їх фінансування; 6) розвиток безперервної екологічної освіти та природоохоронної інформаційно-просвітньої діяльності, створення та підтримка громадських екологічних організацій в якості базових компонентів формування та реалізації державної екологічної політики» [13, с. 84 – 85]. Таким чином, сьогодні на концептуально-теоретичному існує чітке усвідомлення того, в яких напрямках має удосконалюватися та розвиватися екологічна політика нашої держави. Важливим завданням громадянського суспільства є винесення такого усвідомлення і розуміння на рівень політичної активності та реального прийняття державних рішень. Для цього має постійно відбуватися потужний тиск громадськості на органи законодавчої і виконавчої влади.

Окрім того, науковці, експерти, професіонали у здійсненні акцій з екологічної безпеки різного спрямування мають допомагати офіційним

установам у реалізації певних принципів, управлінських дій та програм, які на основі досвіду розвинених країн можуть бути успішно адаптовані до українських реалій. Наприклад, важливим інструментом формування та реалізації державної екологічної політики України має стати застосовувана в Канаді та інших екологічно успішних країнах «стратегічна екологічна оцінка (СЕО), що являє собою систематичний процес, який здійснюється для аналізу екологічних наслідків запропонованих планів, програм та інших стратегічних дій, а також для включення результатів досліджень до процесу ухвалення рішень. СЕО передбачає оцінку ймовірних екологічних наслідків (включаючи наслідки для здоров'я), що охоплює визначення завдань екологічного звіту та його підготовку, роботу з громадськістю та консультації, а також урахування екологічного звіту, результатів роботи з громадськістю та консультацій у плані або програмі» [59, с. 7]. Такі комплексні стратегічні програми дозволяють досягати помітних результатів на конкретній ділянці діяльності. Але знову ж таки, вони реалізуються за принципом тісної взаємодії і співкоординації всіх зацікавлених суб'єктів, а не лише державних органів і залежних від їхніх вимог виробників. Поки що ж в Україні ще не створена законодавча база, що гарантувала б права участі в екологічних програмах та ініціативах всіх зацікавлених суб'єктів, чия активність може позитивно вплинути на реалізацію загальних принципів екологічної політики на рівні конкретного регіону, підприємства тощо.

Реформування екологічної політики держави у напрямі підвищення її системності, комплексності та ефективності потребує також удосконалення відповідної законодавчої сфери. В цьому контексті необхідно зазначити, що спеціалісти з екологічного права постійно пропонують здійснити «кодіфікацію законодавства у сфері екологічної безпеки шляхом прийняття Екологічного кодексу України, який повинен містити: склади екологічних проступків; категоріальний апарат; перелік суб'єктів, їх прав та обов'язків; норми щодо забезпечення екологічної безпеки» [27, с. 17]. Однак для реалізації таких потужних законодавчих ініціатив має бути політична воля,

якої поки що немає, адже бюрократам набагато вигідніше наживатися на недосконалості вітчизняного законодавства, припускаючи різноманітні порушення за хабарі і відкати. Поки в українській політиці і державному управлінні продовжуватиме функціонувати потужна корупційна складова, не варто, з нашої точки зору, сподіватися на реальне вдосконалення та прогресивне реформування сфери екологічної політики та екологічної безпеки державного управління.

Як показує досвід країн, що мають позитивний досвід подолання значного рівня корупції в екологічній сфері, ефективною тут може бути лише реальна зміна та осучаснення економічних правил та систем заохочень: моніторингова оцінка природокористування, екологічне страхування, інвестиції в реалізації ощадливих технологій тощо. «Стійкість системи державного регулювання природоресурсної та природоохоронної частин природокористування забезпечується безперервністю екологічного супроводження будь-якої діяльності суб'єктів природокористування. Концептуальні, нормативно-правові, комплексно-територіальні основи державного регулювання природокористування повинні враховувати фактор співвідносності соціально-економічних програм раціонального природокористування та природних умов розвитку національної економіки. Для забезпечення організаційно-правових передумов практичної реалізації прав громадян на сприятливе навколишнє середовище і сталу екологічну безпеку в Україні необхідно запровадити обов'язкове державне екологічне страхування» [21, с. 14]. Вироблення системи ефективних економічно-стимулюючих засобів, що підштовхуватимуть господарюючих суб'єктів до реалізації ощадливих та екобезпечних технологій, є одним з ключових напрямів, на яких необхідно сконцентруватися при виробленні та реалізації нової екологічної політики нашої держави.

Підкресливши необхідність радикальної модернізації та реформування національної екологічної політики, звернемося до визначення принципів екобезпечного розвитку та особливості їх практичного впровадження. Тут

важливо дати чітке концептуально-теоретичне визначення категорії «екологічна безпека», сутнісна структура якої і містить всі принципові положення, врахування яких є безумовно необхідним для формулювання і впровадження нової за змістом і формою екологічної політики держави. «Суттєвим для дослідження екобезпечного розвитку є розуміння того, що більшість дослідників, і вітчизняних у тому числі, акцентують увагу саме на екологічній безпеці як базовій умові екобезпечного розвитку. Екологічна безпека – це сукупність певних властивостей навколишнього середовища і умов, що створюються цілеспрямованою діяльністю людини, за яких, з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери, утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на довкілля і негативні зміни, які відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я і життєдіяльності людей, а також виключаються віддалені наслідки цього впливу для сучасного і наступних поколінь» [36, с. 278]. Саме ці вимоги до екобезпечного середовища і можна назвати принциповими орієнтирами для національної екологічної політики. Для їх практичного забезпечення необхідно значно знижувати антропогенний і техногенний вплив на довкілля, хоча цього буде й замало. Іншими напрямками реалізації національної екологічної політики мають стати впровадження інноваційних технологій на виробництві та значне підвищення екологічної грамотності та культури населення.

Необхідно також усвідомлювати, що особлива відповідальність лягає на людину і суспільство в тому плані, що природні системи при втраті первинних динамічних балансів можуть дуже швидко і незворотно деградувати і руйнуватися. А екобезпечний розвиток суспільства, громади, країни залежить від декількох таких тендітних балансових показників. «Екологічна безпека базується на збереженні таких чотирьох взаємопов'язаних динамічних балансів: 1) між людським населенням, що постійно збільшує рівень споживання, та можливості природи забезпечувати відповідну ресурсну базу;

2) між людським населенням та патогенними мікроорганізмами; 3) між людським населенням та дикою флорою і фауною; 4) між людськими спільнотами. Небезпека збільшується, коли в будь-який з цих балансів порушується через людську поведінку чи природні чинники» [53, с. 4]. В останні десятиліття ключовими чинниками руйнування кожного з цих балансів стають саме людські дії. Через це просто необхідно формувати і впроваджувати такі принципи національної екобезпекової політики, які б повноцінно враховували потреби теперішні і майбутніх поколінь у гідному, чистому та безпечному довкіллі.

Варто зазначити, що не лише в Україні існує проблема недотримання принципів екобезпечного розвитку. Особливості практичного впровадження таких принципів полягають у необхідності пошуку абсолютно нових економічних та виробничих схем та відносин. Більше того, навіть соціальні та культурні відносини мають виходити на новий інноваційний рівень. І це є проблемою не лише відсталих, але й провідних країн світу. Науковці в усьому світі постійно підкреслюють необхідність створення «нової парадигми екологічної безпеки, в якій би принципи економічного зростання були б підпорядковані домінанті збереження безпечного навколишнього середовища для наступних поколінь. Поки що ж така парадигма не стала провідною навіть у розвинених країнах. Екологічна безпека має стати ключовою проблемою для урядів та міжнародних суб'єктів, від яких реально залежить можливість створення нових правил природо- та ресурсокористування» [57, с. 226]. Якщо ж брати до уваги таку відсталу країну, як Україну, то маємо констатувати той факт, що в політичній сфері, в державному управлінні, в соціально-громадянському просторі питання екології не набувають і сьогодні належної актуальності та принциповості. Декларативно заявляються певні принципи екобезпечного розвитку, для практичного впровадження яких здійснюється мінімум зусиль.

Багато в чому це є наслідком вкрай низької екологічної і громадянської культури українців, а держава, що наскрізь пронизана корупцією, не прагне

привносити навіть трохи цивілізованості в сферу екологічної безпеки. Натомість, досвід розвинених країн світу показує, що навіть поступові контролюючі кроки допомагають розпочинати формувати в країні актуальний екологічний порядок денний. Наприклад, можна розпочати з ефективної боротьби проти неефективного використання виробниками природних ресурсів. «Домінування екологічно «агресивних» видів діяльності у промисловості України визначається відсутністю належної ринкової оцінки природних ресурсів. Необхідною передумовою для екологічних структурних змін є запровадження механізмів, які дають можливість її вилучати у неефективних природоексплуатуючих виробників. До таких механізмів належить внутрішня торгівля викидами забруднюючих речовин та екологічне оподаткування» [25]. Економічні методи контролю та стимуляції екобезпечного виробництва і господарчої діяльності зарекомендували себе з найкращого боку в розвинених країнах світу. В той же час, необхідно підкреслити, що для їх застосування в Україні не існує ні належного законодавства, ні компетентних спеціалістів, ні належної інфраструктури, ні політичної волі для впровадження. Через це важко сподіватися на те, що в наступне десятиліття наша країна здійснить хоча б якийсь поступ у практичному впровадженні навіть необхідних базових принципів екобезпечного розвитку.

Таке відставання може стати критичним. Як показує досвід розвинених країн, формування і впровадження принципової стратегії екобезпечного розвитку є тривалим процесом, що має здійснюватися поетапно і планомірно. Принцип поетапності і системності реформ є необхідною умовою розвитку екополітичної сфери українського державотворення. При цьому екологічна політика має визнаватися державою і громадянським суспільством в якості одного з ключових пріоритетів подальшого розвитку нашої країни. «Важливе значення в розробці довготривалої політики створення екологічної безпеки в Україні має визначення етапів її реалізації в тісному взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком. На першому нинішньому етапі, в умовах

економічної кризи, коли спостерігається спад виробництва і відчувається дефіцит для країни життєвонеобхідного, екологічна політика в основному має ґрунтуватися на принципі «не нашкодь». Важливо хоча б припинити процес подальшого руйнування природних комплексів. Основним змістом другого етапу має стати впровадження природоуправлінських і природовідновлюваних проєктів. Третій етап має охоплювати період післякризового відновлення і сталого розвитку, сенсом якого стане відновлення природного середовища, екологічна реконструкція» [44, с. 19]. Цими етапами, звичайно, описується оптимістична перспектива, на яку сьогодні важко сподіватися. В той же час, саме таке стратегічне панування має стати основою для конкретизації і реальної імплементації ключових принципів екобезпечного розвитку, які зрештою є необхідними для банального збереження української державності та виживання українців як нації.

Якщо повноцінна реалізація ключових принципів екобезпечного розвитку є для нашої держави і суспільства лише перспективним пріоритетом, то безпосередньо в найближчі роки екологічна ситуація може поліпшуватися виключно через усвідомлення всіх зацікавлених суб'єктів того, що сьогодні і економічний успіх досягається виключно через виконання ключових принципів екологічної безпеки. «Зрозуміло, що утвердження екологічних пріоритетів у суспільному розвитку відбувається переважно за умов високої економічної культури та ділової активності» [37, с. 22]. Саме від виробників, підприємців, господарюючих суб'єктів залежить значним чином перехід на рейки екобезпечного розвитку не просто держави, а й суспільства, особливо його ключової економічно-ініціативної, прогресивної частини. «У зв'язку з цим набуває актуальності процес розвитку екологізації підприємництва, в еволюційному контексті якого простежуються аспекти екологічної безпеки та їх синергійність впливу на результати соціально-економічної ефективності суспільного відтворення. Адже у самому генезисі підприємництва еволюційно закладено матеріальні та моральні стимули до його екологізації – саморозвитку, відтворення, генерації нових ідей, що передбачають

збалансування взаємодії природи та суспільства» [2, с. 60]. Екологізація підприємницької діяльності має стати одним з ключових пріоритетів для держави у справі розвитку екологічного законодавства і формування соціально значущого порядку денного у сфері впровадження базових принципів екологічної безпеки.

Поки що ж механізми екологічного стимулювання застосовуються в українській екобезпековій сфері вкрай обмежено. З нашої точки зору, це є, з одного боку, значною перепорою на шляху реального впровадження принципів екобезпечного розвитку в нашій країні, а з іншого – дійсно гальмівним фактором в процесі становлення і розвитку інноваційно орієнтованої національної економіки і підприємництва. Основними принципами екобезпечного розвитку України та окремих її регіонів, за оцінками експертів можуть бути стратегічні орієнтири на: екологічно орієнтовану науково-технічну, інноваційну, інвестиційну політику, розвиток економічних методів регулювання природокористування і вирішення природоохоронних проблем за рахунок об'єктів господарювання; зниження техногенного тиску на природу, перехід на нові методи антропогенної діяльності, екобезпечні технології, формування ринку екопослуг, збалансованої сфери споживання, в основі якої лежать принципи раціональності і безвідходності; створення систем моніторингу довкілля, систем екологічного інформування населення; сприяння розвитку легкої промисловості, виходячи із забезпеченості місцевими ресурсами, а також залучаючи вторинні сировинні ресурси, що дасть змогу швидко наситити споживчий ринок відповідного регіону; реорганізацію галузевої структури регіональних господарських комплексів, особливо старопромислових районів України з обмеженням нового будівництва, якщо воно не пов'язане із забезпеченням населення товарами широкого споживання – поліпшенням умов життя, оздоровленням, відпочинком [10, с. 70]. Таким чином, існує ціла низка невідкладних заходів, реалізація яких дійсно сприятиме реальному впровадженню принципів екобезпечного розвитку в нашій країні. Однак, поки

екологічна політика не стала пріоритетом державотворчих процесів в Україні, перспективи реалізації пропонованих експертами заходів щодо забезпечення стосунків соціуму із навколишнім середовищем залишаються в нашій країні досить примарними.

Якщо ж прогнозувати те, що в найближчій перспективі українська держава перейметься найтіснішим чином екобезпековою проблематикою, то важливо на концептуально-теоретичному рівні пов'язувати її із реалізацією принципів сталого розвитку. Як показує досвід країн-лідерів, сталий розвиток економіки, промисловості, суспільства передбачає не просто врахування проблематики екологічної безпеки, але її іманентну присутність в кожному структурно-функціональному та темпорально-реалізаційному елементі даної моделі соціально-економічного прогресу. «Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення; раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів; підтримання сприятливих для здоров'я людини екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та ресурсного потенціалу суспільного виробництва» [39, с. 319]. Інакше кажучи, «сталий розвиток – це насамперед економічне зростання, за якого ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля» [41, с. 20]. Саме такий розвиток, на наше глибоке переконання, має бути взятий за принципову модель подальшого екобезпечного шляху українського державотворення. Без такого орієнтиру жодна країна не може стати успішною в сучасному світі. Надала ж, як прогнозують експерти, успішність країни ще більше визначатиметься такими критеріями, як чисте довкілля і вміння віднайти коеволюційний баланс, за якого соціум розвивається на інноваційних основах, при цьому зберігаючи природні ресурси і довкілля для наступних поколінь.

Саме така стратегія екобезпечного і сталого розвитку перетворилася на суспільний ідеал в багатьох розвинених країнах світу, серед яких особливо виділяються Швеція, Канада, Фінляндія, Данія та ін. В цих державах екологічна безпека в безпосередньому поєднанні із сталим розвитком визначена ключовим пріоритетом державної політики і соціально-економічного поступу. Для його успіху приймаються відповідні закони, застосовуються економічні заохочувальні механізми, значні ресурси спрямовуються на просвітницьку діяльність, яка дозволяє підтримувати на високому рівні екологічну культуру і свідомість громадян. «Досвід ряду країн (Швеції, Фінляндії, Канади, Японії та інших) показує, що екологічна політика повинна ґрунтуватись на таких принципах, як реалізація практичних природоохоронних заходів на основі новітніх досягнень науки і технологій; оптимізація матеріально-фінансових ресурсів для природоохоронної діяльності; раціоналізація еколого-економічних та моральних важелів у системі управління ресурсокористуванням; динамічне забезпечення екологічного права; високий рівень екологічної освіти; активізація громадськості» [26, с. 397]. Здається, що всі перелічені пункти складають звичайну «абетку» цивілізованої екополітики. Однак, як показує досвід, дійсно реалізувати на основі цих принципів ефективну політику екобезпеки спромоглося не так вже й багато держав. Справа в тому, що всі перелічені пункти обов'язкові для виконання і мають бути реалізовані у системному взаємозв'язку. А тут вже необхідна чітка і цілеспрямована взаємодія законодавців, державних управлінців, виробників, спеціалізованих недержавних організацій і найширших кіл громадськості.

Такої цілісної взаємодії не вдається досягти навіть в деяких розвинених державах. Дуже часто пріоритетними стають не екобезпекові пріоритети в діяльності та розвитку тієї чи іншої держави. Ідеали екобезпечного розвитку закріпилися далеко не в усіх навіть розвинених країнах світу. «Дуже часто проблематика національної безпеки відсуває на другий план питання безпеки екологічної. Такі глобальні країни, як США і Китай, а також регіональні –

Росія, Індія, Бразилія та ін., заради економічного, соціокультурного, військового домінування у світі чи регіоні поступаються багатьма принциповими позиціями щодо забезпечення регіональної і глобальної екологічної безпеки» [45, р. 119]. Враховуючи те, що в останнє десятиліття у світі відбувається зростання напруження між ключовими глобальними акторами і гравцями, в найближчий час важко сподіватися на те, що екологічна та екобезпекова проблематика перетвориться на ключову у міжнародних відносинах. В той же час, Україні варто орієнтуватися не на великі держави, а на таких лідерів у сфері екології, як Фінляндія чи Канада, які активно застосовують найновітніші стратегії локального екобезпечного розвитку та забезпечення високої якості життя і чистоти довкілля, яка сприяє покращенню здоров'я і тривалості життя громадян.

Максимально ефективним механізмом забезпечення високого рівня екологічної безпеки держави в багатьох розвинених країнах стало визнання екологічних та ресурсних показників ландшафту та надр природним капіталом. Інвестиції в такий капітал становлять достатньо великі суми, які в подальшому залучаються до модернізації виробничих потужностей, проведення екологічних просвітницьких програм, реалізації соціальних проектів тощо. «Сьогодні в багатьох країнах світу лідери все частіше визнають екосистеми в якості природного капіталу, що є фундаментом національного благополуччя та забезпечення населення необхідними для якісного життя ресурсами. В таких ситуаціях найважливіше завдання полягає у перетворенні такого визнання на конкретні інструменти, нормативи та інституції, що спрямують широкі інвестиції в такий природний капітал, що в свою чергу максимізує його привабливість та забезпечить безпечно-сталий розвиток» [58, р. 54]. Держава ж в свою чергу отримує можливість залучення додаткових коштів (достатньо великих) для реалізації значних екобезпечових і соціальних проектів. На жаль, В Україні поки що немає сенсу говорити про використання такого виду капіталу, як екологічний, адже наша промисловість продовжує діяти на основі застарілих, малоефективних та ресурсоємних

технологій, що значно знижують рівень екологічної безпеки нашої держави, соціуму, окремих регіонів.

Не готовий український бізнес вкладувати кошти в екологічний капітал ще й через те, що він окупається в достатньо великій перспективі. В Україні робити такі капіталовкладення немає сенсу, адже держава не сформувала перспективну екобезпекову стратегію, через що екологічний капітал має достатньо непередбачувані перспективи. А от «інвестиції в екологію в розвинутих європейських країнах сьогодні є однією з потенційно найвигідніших форм вкладення капіталу в довгостроковій перспективі. Всі великі та успішні компанії так чи інакше залучені до цього процесу. Бізнес, що запізнився з переходом до екологічного виробництва, залишається в числі аутсайдерів, зустрічаючись із систематичними перепонами з боку державного апарату та втрачає довіру споживачів» [43]. Така схема ведення бізнесу, заохочувана державою та суспільством, стала в розвинених країнах потужним механізмом підвищення рівня екологічної безпеки. У поєднанні із іншими економічно-стимулюючими та законодавчо-обмежувальними інструментами концепція екологічного капіталу дає потужний результат щодо захисту та поліпшення стану довкілля в багатьох розвинених державах.

В контексті нашого дослідження також важливо перелічити ключові принципи екологічної безпеки, що застосовуються провідними європейськими країнами. Ці принципи є різноспрямованими, орієнтованими як на безпосереднє зниження антропогенного і техногенного впливу на ландшафти, так і на управлінські рішення, які залежать безпосередньо від прийнятої державою екологічної політики.

Дослідники виділяють наступні принципи європейської системи екологічного управління: «1) комплексний міжсередовищний підхід на відміну від традиційного, що полягає у вирішенні проблем кожного окремого природного середовища (атмосфери, водного середовища, ґрунту тощо); 2) регламентований розподіл екологічної відповідальності між державою, суспільством і бізнесом (корпораціями), задокументований у відповідних

екологічних політиках; 3) регламентація (стандартизація) функцій екологічного управління і планування політики; 4) системність, комплексність стратегічних екологічних оцінок; 5) постійне оновлення та адаптація управлінського стилю до ситуативних змін методом «навчання у процесі виконання та діяльності»; 6) постійне зміцнення довіри між суб'єктами екологічного управління (урядовими, громадськими, корпоративними, місцевими); 7) прозорість і універсальність критеріїв відбору й оцінки інструментів екологічної політики на всіх ієрархічних рівнях управління; 8) узгодженість інтересів за допомогою укладання добровільних екологічних угод як засіб подолання традиційних управлінських підходів, стимулювання екологічних інновацій; 9) збалансованість адміністративно-контрольних і ринкових інструментів екологічного регулювання і стимулювання; 10) передача повноважень охорони навколишнього природного середовища на регіональний і місцевий рівень» [28, с. 10]. Таким чином, політика екологічної безпеки має поєднувати в собі цілу низку механізмів і принципів, за допомогою яких держава, громадськість, промислові виробники та інші господарюючі суб'єкти, а також кожний окремий громадянин, ознайомлений із екополітичною стратегією своєї держави і громади могли б на практиці реалізовувати свої права на чисте довкілля та ощадливо ставитися до використовуваних ресурсів заради їх достатнього збереження для наступних поколінь.

Сьогодні Україна як держава навряд чи може реалізовувати такий комплексний і збалансований підхід до формування і реалізації політики екологічної безпеки. Для нашої держави і громадянського соціуму це поки що лише перспективний орієнтир, що носить скоріше аксіологічний, ніж практичний характер. В той же час, існують і реальні моменти, що могла б вже сьогодні впроваджувати українська держава, адаптуючи досвід розвинених країн Європи. «У країнах європейського типу Україна може взяти позитивний досвід: закони із захисту навколишнього середовища, безвідхідні виробництва, вторинне використання ресурсів, технології виробництва

екологічно чистих товарів тощо» [4, с. 14]. Але для всього цього в нашій країні повинні народитися воля політиків, відповідальність промисловців і підприємців, екоцентричний тип мислення національної громади тощо. Сучасний стан цих показників викликає велику долю песимізму. Позитивні зміни, з нашої точки зору, можуть розпочатися лише на основі ініціативної активності громадян та їх об'єднань. Державам корупційного типу дуже складно даються реформи в будь-якій сфері без потужного тиску з боку громадянського суспільства. Тільки коли населення України реально усвідомить небезпеку тієї катастрофічної екологічної ситуації, що склалася в нашій країні, і почне тиснути на владу, політика екологічної безпеки держави почне поступово трансформуватися і модернізуватися в правильному напрямку.

Ще одним важливим моментом, який значно гальмує реалізацію екобезпекових принципів і цілей в Україні, є відсутність справжньої судової системи. Українські суди наскрізь корумповані, через що громадянам годі сподіватися на прийняття законних судових рішень у справах, де вони можуть виступати проти великих виробників, які наносять шкоду довкіллю. А в багатьох розвинених країнах саме на судову гілку влади багато в чому покладається відповідальність за дотримання екологічного законодавства та захист прав громадян на чисте і якісне довкілля.

Як стверджує Д. Зеркалов: «...особливу роль в юридичній системі екологічного управління відіграють суди. Ступінь їх впливу на проведення в життя екологічної політики в різних країнах є різною: у Великобританії, Німеччині та Франції цей вплив незначний; у Нідерландах і Швеції – дещо більший. Навпаки, у США розгляд в судах екологічних позовів є дуже частим, а через це кожний юридичний крок, який робить законодавець, адміністратор або зацікавлена приватна особа, має враховувати можливу реакцію на нього з боку суду. Проте судовий розгляд справ часто тягне за собою значну витрату часу та зростання витрат на впровадження рішень, тому все більше визнання отримує вирішення розбіжностей шляхом переговорів і досягнення угоди між

регулюючими органами та природокористувачами» [6, с. 186]. Але в Україні і переговорні механізми реалізації екобезпекової політики не можуть бути ефективними, адже у вітчизняній політичній культурі майже відсутня традиція консенсусності. Кожен суб'єкт вважає за необхідне досягати власних цілей, перемагаючи опонентів. Такого не може бути в цивілізованій демократії, де на кожному етапі і рівні політичного життя конкуренти, опоненти, представники різних політичних партій чи господарюючих суб'єктів прагнуть відшукувати консенсусні рішення з метою мирного та взаємовигідного співіснування.

Зрештою, в політиці екологічної безпеки має домінувати та безумовно виконуватися принцип комплексного управління, за якого екологічна проблематика визнається інтегральною для всієї системи соціального функціонування. В Україні це сьогодні неможливо, адже в нашій країні навіть не існує цілісного політичного порядку денного, орієнтованого на екобезпекову проблематику. Натомість, у Німеччині, Швеції, Фінляндії, Данії, наприклад, для забезпечення загальної національної безпеки використовується «принцип широкої безпеки, що охоплює весь комплекс політичних, економічних, екологічних, соціальних і культурних складових безпеки» [5, с. 18]. При цьому екологічна безпека відіграє невід'ємну та інтегральну роль у розробці, законодавчому закріпленні та реалізації будь-яких програм національної безпеки. Тільки орієнтація на таку принципову роль екобезпекового порядку денного в загальнонаціональній політиці безпеки України може призвести до реального реформування і підвищення ефективності екологічної політики нашої держави.

Важливо розуміти, що з кожним роком ми все більше відстаємо від розвинених країн в питаннях екобезпеки, як і в технологічній, економічній, державно-управлінській сферах. Вже сьогодні експерти зазначають, що «на даний момент найбільших успіхів у забезпеченні сталого екологічного розвитку можуть досягти лише високорозвинені країни, а лідерство у цьому процесі є досить стабільною характеристикою» [9, с. 31].

Інтегральні показники соціального функціонування – законодавство, економіка, соціальна сфера, екологічна культура, якість життя – все це у розвинених країнах перебуває на зовсім іншому якісному рівні, який наздогнати важко, але орієнтуватися на нього однозначно необхідно. Тільки за таких орієнтирів у Україні з’явиться шанс на потенційне подолання катастрофічної екологічної ситуації, яка для нас вже стала реальністю. Отже, проаналізувавши різні виміри екологічної безпеки як основи політичної стратегії держави, а також дослідивши особливості стратегічних програм екобезпечного розвитку розвинених країн, можемо зробити низку взаємопов’язаних висновків про основні напрями вдосконалення екологічної політики української держави, в контексті загальних принципів екобезпечного розвитку сучасного цивілізованого суспільства.

Отже, сучасна екологія є міждисциплінарною галуззю яка поєднує в собі біологічні, політичні та економічні аспекти взаємодії Людини і Природи, а також формування сценаріїв бажаного, або небажаного майбутнього. При чому наріжним каменем, першопричиною, а також єдиним шляхом вирішення екологічних проблем сучасна наука розглядає свідомість людини. Формується особлива галузь індивідуальної і масової свідомості, яка відображає взаємодію індивіда та природи і яка відповідальна за поведінку людини у природному середовищі, що може бути названа екологічною свідомістю.

Екологічна свідомість є дуже давнім феноменом, бо є підстави вважати, що з часу виникнення людини розумної як виду нею почалися усвідомлюватися важливі чинники, які відрізняють хороше сприятливе довкілля від агресивного несприятливого.

Ще на початку історії відбувається важливий процес виділення людини з лона природи, з одного боку первісна людина відчувала себе частиною природи, але водночас відчувала і свою несхожість з природою, виокремлювала себе і свою діяльність нарівні самосвідомості як дещо відмінне від природи. У свідомості первісної людини існувало уявлення про природу як могутню силу, яка може дати життя, а може і забрати, з одного

боку природа була джерелом задоволення фізіологічних потреб (їжа, вода, житло) і водночас була джерелом потенційної небезпеки (хижі звірі, стихія, тощо).

Людина була слабшою за природу, а тому залежала від її зміни, що проявлялося в уявленні про «добрі» і «злі» духи природи. Часто людина надавала їм антропоморфних рис, а природні катаклізми чи навпаки сприятливі для урожаю природні умови пояснювалися волею надприродних сил, таким чином первісна екологічна свідомість мала міфологічну основу.

З часом міфологічні уявлення почали доповнюватися релігійними – це проявлялося в трансформації спілкування між людиною і вищими силами, які ототожнювалися з певними божествами, якщо раніше вважалося. Що на волю богів вплинути неможливо, то поступово виникло вірування, що між людиною і богами можливий діалог і взаємодія, наприклад через жертвування первісні люди (і отримували) сприятливі для полювання чи урожаю умови.

Ще однією особливістю первісної екологічної свідомості була необхідність постійних міграцій, зміна місця проживання, яке було обумовлено пошуками кращих природних умов, які змогли задовольнити зростаючі потреби певного племені чи народності. Ситуація зміни місця проживання докорінно вплинула на екологічну свідомість первісної людини через момент пристосування, пошуку нових форм взаємодії з незнайомими раніше рослинами, тваринами тощо. Виникає такий важливий елемент екологічної свідомості як активність. Якщо раніше існували пасивні форми пристосування до елементів природи вони доповнюються активними формами впливу на природу, таким чином людина розуміє, що можна не лише втікати від несприятливих факторів та шукати більш сприятливих, але й самостійно їх змінювати, робити придатними для життя раніше недоступні ареали (наприклад, через запровадження зрошувального землеробства).

Екологічна свідомість народів, які емігрували з одного боку включала в себе елемент пристосування до змін, а з іншого боку характеризувалася спробами зберегти традиційні форми взаємовідносин з природою прикладом

цього можна вважати розповсюдження культурних форм рослин, яке частково чи повністю співпадає з шляхами переселення народів.

На ранньому етапі зародження перших цивілізацій таких як шумерська, давньоєгипетська, критська, простежується зв'язок між зміною природніх умов та розвитком перших міст, формами сільського господарства і через це, опосередковано на їх звичаї та культуру, відбувається перехід в екологічній свідомості від пристосування до необхідності протистояння природі. Наприклад в давньому Єгипті де, як відомо, усе життя було пов'язане з розливами Нілу, а поступово розвинулася система зрошення, що змінило вектор екологічної свідомості у напрямку від пристосування до втручання у природній процес. Екологічна свідомість отримала практичний вимір, оскільки була спрямована на вирішення життєвих проблем.

Людина зрозуміла, що силою свого розуму (через знання астрономії, математики, будівництва) вона може якщо і не повністю змінитися від влади природи, то суттєво на неї вплинути, змінити природу для своїх потреб. Деякими вченими це розглядається як протонаукова екологічна свідомість, зокрема для неї характерний ще один елемент, а саме передбачення майбутніх змін природніх явищ. Безліч історичних прикладів у розвитку давніх цивілізацій демонструє закономірність, що розвиток народу багато вчому залежить від його ставлення до природи, вміння використати сили природи для задоволення потреб людини, що в свою чергу залежить від масової екологічної свідомості.

Висновки до третього розділу

По-перше, проаналізувавши чинне законодавство та програми екобезпечного розвитку України в їх реальних суперечностях та недоліках, підкреслено значний рівень задержавлення та забюрократизованості як самих законодавчих норм і принципів, так і процедур їх реалізації. Продовжуючи пострадянську тенденцію етатизму та патерналізму, що в свою чергу породжує високий рівень корупції, держава створює примусово-заборонне

законодавство в галузі природоохорони і переймає на себе майже всю відповідальність за політику екобезпеки, залишаючи на периферії таких важливих суб'єктів, як виробників, місцеві громади, активістські організації, громадянське суспільство в цілому. Окрім того, законодавство мало відповідає існуючим економічним реаліям. Замість того, щоб стимулювати інноваційний поступ економіки, воно відкриває двері для широких корупційних можливостей у відносинах між державно-бюрократичною машиною і виробниками. Громадськість в більшості випадків не володіє жодними законодавчими пріоритетами у захисті власних прав на чисте і безпечне довкілля. А як відомо, корупція долається тільки громадянською участю, в напрямі чого і необхідно розвивати екобезпекове законодавство. Зрештою, треба також підкреслити, що в українському законодавстві майже не передбачається управлінська та маркетингова стимуляція екобезпечного виробництва та іншої господарської діяльності. А як показує досвід розвинених країн, успіх екобезпекової політики приходить лише тоді, коли стимулюючі інструменти переважають примусово-каральні. Тому в Україні існує нагальна необхідність як реформування екобезпекового законодавства, так і впровадження загальнонаціональних, регіональних, секторальних та індивідуально-суб'єктних екологічних програм, які поєднували б адміністративно-примусові, економіко-стимулюючі та громадянсько-активницькі механізми забезпечення екобезпечного, сталого розвитку нашої країни.

По-друге, визначивши основні напрями вдосконалення екологічної політики держави, обґрунтовано необхідність сконцентрувати законодавчі, управлінські, регулюючі зусилля державних органів на цілій низці принципів і дій, що вже мають позитивну практику використання в країнах із ефективною екобезпековою політикою. Насамперед в Україні необхідно набагато активніше використовувати активність громадськості, виробників, господарюючих суб'єктів, а не покладати всю відповідальність виключно на контролюючі державні органи. Окрім того, політика екологічної безпеки в

нашій державі має позбутися притаманної їй фрагментованості і стати більш комплексною та системною, тобто взаємопов'язано охоплювати сфери політики, економіки, виробництва, соціального та громадського функціонування, а також підвищення екологічної освіти і культури всіх верств населення, особливо державних службовців і управлінців. Наступним напрямом і етапом вдосконалення екологічної політики держави має стати кодифікація законодавства, на основі якої і відбудуватиметься систематизація ролі держави, громадянського суспільства, господарюючих суб'єктів у формуванні та реалізації національного та регіонального екобезпекового порядку денного. Зрештою, важливим напрямом вдосконалення екологічної політики держави має стати законодавча розробка розгалужених інструментів економічного стимулювання екобезпечних форм і технологій виробництва та іншої господарської діяльності.

По-третє, сформулювавши ключові принципи екобезпечного розвитку та вивчивши особливості їх практичного впровадження, доведено, що в умовах сучасного державотворчого процесу в Україні не здійснюється належної імплементації навіть базових принципів екологічної безпеки на політичному та соціально-громадянському рівні. На концептуально-теоретичному рівні визначено принципові позиції, реалізація яких є нагальною необхідністю в нашій країні. Насамперед, необхідно здійснити низку законодавчих, управлінських, соціально-економічних, адміністративних заходів, щоб підтримувати антропогенний і техногенний вплив на довкілля на мінімальному ризиковому рівні. Інший фундаментальний принцип полягає у необхідності збереження балансу між соціумом і природою в контексті збереження біорізноманіття. Ще один принцип утверджує важливість забезпечення високої якості життя населення. В цьому контексті, задовільний стан довкілля дозволяє не наносити шкоду здоров'ю людей та не погіршує генофонд нації. Реалізація перелічених принципів і орієнтирів вимагає цілеспрямованої та потужної екологічної політики та чіткої екобезпекової стратегії, яких поки що просто немає в державотворчій перспективі сучасної

України. І якщо для формування реально діючої стратегії дійсно може знадобитися не один рік, то вже сьогодні є можливість використовувати механізми економічного стимулювання екобезпечної господарської, виробничої, економічної, громадської діяльності. Особливу роль на перших етапах розбудови ефективної політики екологічної безпеки може відіграти так звана тактика екологізації підприємництва, яка найкращим чином зарекомендувала себе в розвинених країнах світу, де активно застосовується вже протягом декількох десятиліть.

По-четверте, показавши, що стратегія екобезпечного розвитку може розглядатися в якості суспільного ідеалу (на досвіді деяких розвинених країн – Швеції, Канади, Фінляндії та ін.), виявлено ключові принципи і орієнтири, що дозволяють значно підвищувати рівень екологічної безпеки в конкретній країні. Серед таких принципів виділяються динамічне забезпечення екологічного законодавства, раціоналізоване та інноваційне державно-громадське управління національною та регіональною екобезпековою сферою, залучення громадянського суспільства на всіх рівнях екобезпекової активності, постійне нарощування рівня екологічної свідомості та культури громадян за рахунок активної просвітницької діяльності. Існують і виключно прагматичні засоби. Наприклад, в розвинених країнах екологічні та ресурсні показники ландшафтів і надр визнаються за так званий «екологічний капітал». Інвестування в такий капітал вважається доволі прибутковим, хоча має лише перспективні прибуткові стратегії. Авторитетні та амбітні компанії та корпорації обов'язково формують пакети екологічних капіталовкладень. В Україні такий досвід застосувати вкрай складно, адже в нашій державі навіть не сформульовано перспективну стратегію екологічної безпеки. У зв'язку з цим інвестори ще довго не вкладатимуть кошти в український екологічний капітал. У поєднанні з іншими показниками, за яких ми відстаємо від розвинених країн, можна сказати, що Україна перебуває в катастрофічному стані щодо державно-управлінського, соціально-економічного та виробничо-технологічного забезпечення екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. Білявський Г., Фурдуй Р., Костіков І. Основи екології. Київ: Либідь, 2005. 408 с.
2. Бохан А. Екологізація підприємництва – визначальна складова безпеки розвитку суспільства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету: Науковий журнал*. 2009. № 6. С. 60-67.
3. Буркинський Б. Екологічно чисте виробництво. Наукові засади впровадження та розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 5. С. 11-17.
4. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2006. 21 с.
5. Вовк О.О. Теоретико-правовий погляд на принципи забезпечення національної безпеки. *Наше право*. 2013. № 9. С. 13-19.
6. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека та охорона довкілля. Київ: Основа, 2012, 514 с.
7. Єгоров Ю.В. Екологічна складова у структурі національної безпеки України: державно-управлінський аспект взаємодії. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 4 (13). С. 191-199.
8. Іванова Т.В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України: автореф. дис. ... д. наук з держав. управління. Київ, 2011. 37 с.
9. Іщенко О.В. Особливості країн-лідерів рейтингів сталого розвитку. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2 (26). С. 27-31.
10. Какутич Е.Ю. Устойчивое развитие как концептуальная основа трансформации мировой экономики. *Механізм регулювання економіки*. 2010. №1. С. 62-74.

11. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. Київ: НІСД, 2001. 312 с.

12. Качинський А.Б., Єгоров Ю.В. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації. *Національна безпека: український вимір*. 2009. № 4 (23). С. 71-79.

13. Колєнов О.М. Напрями вдосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць*. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. № 1 (45). С. 80-86.

14. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля; Упорядник: Тимочко Т.В. Ніжин: ТОВ Вид. «Аспект-Поліграф», 2007. 34 с.

15. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Київ: Велес, 2005. 48 с.

16. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. Київ: НІСД, 2005. 368 с.

17. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. Київ: "МП Леся", 2009. 364 с.

18. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. Київ: «Знання», 2001. 598 с.

19. Кулик В. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі «опозиції всередині режиму» перших років перебудови. *Сучасність*. 1998. №1. С. 3–12.

20. Куруленко С.С. Діяльність державної системи моніторингу довкілля. *Екологічний моніторинг. Серія «Стан навколишнього природного середовища», січень 2008, № 1*. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. С. 3–5.

21. Линник С.О. Державне регулювання природокористування на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. наук з державн. управління. Харків, 2006. 20 с.

22. Лутаєв В.В., Циганчук А.С. Соціально-політичні цінності та життєві орієнтації студентської молоді (за матеріалами конкретно-соціологічних досліджень у Національному університеті водного господарства та природокористування 2001–2010 рр.): монографія. Рівне: НУВГП, 2011. 209 с.

23. Лютий Т., Ярош О. Ідеологія: матриця ілюзій дискурсів та влади. Київ:[НаУКМА], 2017. 482 с.

24. Малишева Н.Р., Єрофєєв М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. 416 с.

25. Малиш Н.А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. *Державне управління: теорія та практика*. 2009. № 2 (10). http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Malysh.pdf

26. Мокрий В.І., Янович Д.О., Сухорська О.П., Гончарук В.Є. Концепція формування культури екологічної безпеки в контексті екологічної політики. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького*. Серії: «Сільськогосподарські науки» та «Ветеринарні науки». Львів, 2013. Том 15, № 3 (57). Частина 3. С. 397-400.

27. Москаленко С.І. Адміністративно-правове забезпечення сфери екологічної безпеки: автореф. дис. ... канд. юридичн. наук. Запоріжжя, 2011. 23 с.

28. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. Київ: ПРООН Україна, 2007. 186 с.

29. Морен Е. Шлях за майбутнє людства; пер. з фр. Є. Маричева. Київ: Ніка-Центр, 2014. 256 с.

30. Мороз А.І. Трансформація політичних цінностей та орієнтацій молоді України: зовнішньополітичний аспект: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2012. 20 с.

31. Науменко Г.Г. Екологічна культура молоді. Київ: Абрис, 2010. 192 с.

32. Новакова О.В. Роль міжнародних неурядових організацій як суб'єктів світової політики. *Політологічні записки: Збірник наукових праць*. Вип. 3. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Дали, 2011. С. 25–36.
33. Новакова О. Тренд популізму у сучасному політичному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету*, 2017. № 1. С.137–145.
34. Новакова О. Формування нової ідеології політичної участі українців. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 2015. № 5. С. 194–200.
35. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Затверджено Законом України від 21.12. 2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.
36. Попова І. Сутність і теоретичні моделі екобезпечного розвитку суспільства. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць*. Педагогіка, психологія, філософія. Переяслав-Хмельницький, 2015. Випуск 36. С. 273-285.
37. Попова І.В. Трансформаційне суспільство як середовище екобезпечного розвитку. *Нова парадигма: Журнал наукових праць*. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Випуск 126. С. 15-25.
38. Прутько С. Механізми політико-правового забезпечення екобезпечного розвитку в Україні. *Українознавство*. 2006. № 2. С. 211-218.
39. Стегней М.І. Стратегічні важелі та орієнтири екологічно сталого розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 6 (156). С. 316-321.
40. Татаринів А.В. Екологічна безпека та сталий розвиток у сучасному світі. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 83-88.
41. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 2. С. 16-25.
42. Хвесик М.А., Степанюк Н.А. Особливості раціонального природокористування в Україні. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Перший Всеукраїнський з'їзд екологів (ECOLOGY-*

2006)», м. Вінниця, 4 – 7 жовтня 2006 р. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. С. 298.

43. Экология и инновации. Актуальные тренды развития экологически ориентированной экономики (доклад). Официальный сайт движения ЭКА – Зеленая цивилизация. <http://www.eca-planet.com/zhizn/mnenie/ekologiya-i-innovatsii-polnaya-versiya-doklada.html>

44. Юрченко Л.І. Екологічна культура як системотворчий чинник екологічної безпеки. автореф. дис. ... д. філос. наук. Харків, 2009. 32 с.

45. Barnett J. The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era. London: Zed Books, 2001. 184 p.

46. Bazaluk O., Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Structural-functional models of integration and reintegration of Ukrainian educational landscape. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2017, Issue 5, pp. 163-168.

47. Berry T. Evening Thoughts. Reflecting on Earth as Sacred Community. URL: <http://www.creationspirituality.info/TBerry1.html> (дата звернення: 01.04.2019).

48. Buttel F. Ecological modernization as social theory. *Geoforum*. 2000. Vol.31. Issue 1. P. 57–65.

49. Corburn J. Bringing Local Knowledge into Environmental Decision Making. Improving Urban Planning for Communities at Risk. *Journal of Planning Education and Research*. 2003. Vol. 22. P. 420–433.

50. Drengson A. Ecophilosophy, Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview. URL: <http://www.ecospherics.net/pages/DrengEcophil.html>. (дата звернення: 01.04.2019).

51. Dunlap R.E., Rosa E.A. Environmental Sociology // Borgatta E.F., Montgomery R.J.V. (eds.). *Encyclopedia of Sociology*. Vol. 2. New York, 2000. P. 800–813.

52. Fisher Dana R. From the treadmill of production to ecological modernization? Applying a Habermasian framework to society-environment

relations. *Research in Social Problems and Public. Special Issue on The Environmental State Under Pressure*. Vol. 10. 2002. P. 53–64.

53. From Resource Scarcity to Ecological Security: Exploring New Limits to Growth. Edited by Dennis Pirages and Ken Cousins. New Delhi: Academic Foundation, 2008. 280 p.

54. Gibbs D. Ecological modernization, regional economic development and regional development agencies. *Geoforum* 2000. Vol. 31. Issue 1. P. 9–19.

55. Gillham P.F. Participation in the environmental movement: Analysis of the European Union. *International sociology*. 2008. Vol. 23, N1. P. 67–93.

56. Gomilko O., Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Hybridity in the Higher Education of Ukraine: Global Logic or Local Idiosyncrasy? *Philosophy and Cosmology*, Vol.17, 2016, pp. 177-199.

57. Pirages D., DeGeest T.M. Ecological security: an evolutionary perspective on globalization and environment. Lanham: Rowman & Littlefield publishers, 2004. 285 p.

58. Staes J., Vrebos D., Meire P. A Framework for Ecosystem Services Planning. *Achieving Environmental Security: Ecosystem Services and Human Welfare*. Amsterdam: IOS Press, 2010. P. 53 – 71.

59. Strategic Environmental Assessment of Policy, Plan, and Program Proposals: CIDA Handbook. Toronto: Canadian International Development Agency, 2004. 19 p.

60. Terepyshchyi S. Educational Landscape as a Concept of Philosophy of Education. *Studia Warmińskie*. 2017. Vol. 54. P. 373-383.

РОЗДІЛ 4.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ

Зміни довкілля можуть бути як поступовими так і різкими, катастрофічними. Перші як правило носять регулярний циклічний характер, який, можливо, і потрібно прогнозувати, то другі – принципово не передбачувані і часто пов'язані з втручанням вищих сил. При чому не лише в давні часи, але й в XXI столітті багато людей вірять. Що катастрофічні явища природи такі як смерті, цунамі, виверження вулканів, землетруси є карою Божою за гріхи. Спостерігається цікава картина, коли з одного боку ріст наукових знань дозволяє опанувати людині природу, а з іншого не усуває із її свідомості елементів первісних, міфологічно-релігійних уявлень про світ.

Корінь успіху чи проблемності ситуації в екологічному, як і в будь-якому іншому вимірі, знаходиться в людині, її свідомості, вихованості, сумлінні та культурі. Вихована, духовно і морально багата особистість ніколи не піде на перекір власному сумлінню й не створить ситуацію, яка становитиме загрозу природі і людям. Хіба що в результаті прикрої помилки. І навпаки, особистість, яка керується мотивами збагачення, безпідставного успіху чи забезпечення власного комфорту, на створення такої ситуації піде цілеспрямовано й свідомо. Відповідь на питання про те, «бути чи не бути» екобезпечному стану суспільства в Україні (власне, як в Європі і у світі), знаходиться в людині – її культурі і вихованні. Формування екологічної культури особистості і суспільства є головним завданням досягнення екобезпечного розвитку суспільства. Воно має політичний характер і потребує невідкладного теоретичного розгляду, на чому необхідно зупинитися більш детально.

Сприйняття екологічної проблематики окремими індивідами і соціальними спільнотами відбувається достатньо специфічно. В кожному окремому випадку така специфіка обумовлюється об'єктивними обставинами, регіональним станом навколишнього середовища, рівнем життя населення, соціально-економічними показниками та рівнем демократичності управління соціумом. Екологічна культура також залежить від значної кількості сутнісних і формальних факторів. У зв'язку з цим і концептуально-теоретичний аналіз категорії та феномену «екологічної культури» існує в сучасному науково-теоретичному і філософсько-світоглядному дискурсі у широкому контекстному різноманітті концепцій, теорій, ідеологічних поглядів. «Об'єктивна складність і багатоаспектність екологічної проблематики, неоднозначність її суб'єктивного сприйняття окремими індивідами та цілими людськими спільнотами породжують розмаїття підходів до її аналізу та широкий спектр ідейно-світоглядних і теоретико-філософських рефлексій, форм і способів її переживання й осмислення, вироблення шляхів розв'язання конкретних проблем, розбіжності у визначенні засадничих принципів побудови стратегічних програм і практичних проектів задля розв'язання суперечностей у системі координат «людина – природа» та «суспільство – довкілля» [6, с. 3]. Враховуючи це, в контексті проблематики формування нової, сучасної, ефективної екологічної політики нашої держави особливу увагу необхідно приділити формуванню екологічної культури як невід'ємного елемента політичного виховання суспільства та особистості. Саме цій проблемі і присвячується даний розділ нашого дисертаційного дослідження. Насамперед розглянемо та проаналізуємо поняття та основні складники екологічної культури суспільства та особистості.

За самою своєю природою та внутрішньою сутністю екологічна проблематика є культурною, адже її феноменологічний фундамент полягає у розгляді співвідношення природи зі світом, створеним людиною, із тим соціокультурним середовищем, що складається в певній громаді, регіоні, країні або ж навіть на глобальному рівні, у вимірі людства в цілому та його

культурно-цивілізаційного потенціалу. «Зв'язок культурологічної проблеми і екології обумовлений хоча б тим, що природа є неодмінною основою розвитку культури, а ступінь освоєння природи людиною є одним з важливих показників рівня розвитку людського суспільства, його культури. В свою чергу, взаємодія з природою визначається особливостями культури, через яку транслуються, реалізуються цінності певного суспільства. Тому в літературі поширюється думка, що культура є специфічним, властивим людині, цілісним способом адаптації до природного оточення» [27, с. 366]. Таким чином, можна говорити про те, що екологічна культура є невід'ємним структурно-функціональним, світоглядно-ідейним та життєво-практичним елементом культури людини, соціуму і людства загалом. Особливо в останні десятиліття, коли антропогенний вплив на природу досяг критичних показників, дослідження феномену «екологічна культура» стали особливо актуальними і необхідними.

Визначаючи екологічну культуру як концептуально-теоретичну категорію та феномен людської культури загалом, важливо підкреслити специфіку цього поняття, яка сьогодні полягає в тому, що елемент екологічності в свідомості, мисленні, діяльності людини є не просто виміром ставлення до навколишнього природного середовища. Сьогодні екологічна культура також охоплює критеріальну складову, яка визначає наскільки культурна людина може впливати на природу, щоб не шкодити як останній, так і самій собі. «Екологічна культура – це тип життєдіяльності людини та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. Основоположним принципом екологічної культури можна вважати принцип відповідності соціального та природного в рамках єдиної системи. Встановлення цієї відповідності в усіх сферах суспільного життя сприяє, з одного боку, його екологізації, а з іншого – гармонізації самої суспільної системи. Екологічна культура виражає міру

освоєння суб'єктом природоперетворювальної діяльності, відповідності соціального та природного як складових єдиної системи. Вона сприяє також гармонізації взаємовідносин суспільства та природи і формуванню нового типу особистості – людини епохи ноосфери. Найважливішим показником екологічної культури є визнання багатоманітної матеріальної, етично-естетичної і пізнавальної цінності природи» [9, с. 234]. Саме виховання в суспільстві та в кожному громадянininі глибинного та невід'ємного відчуття такої багатовимірної цінності природного середовища є одним з ключових завдань, що постає в тому числі і перед державою в контексті політичного виховання суспільства і особистості в напрямку утвердження високого рівня екологічної та природоцентричної свідомості, мислення, способу діяльності.

Важливим аспектом вивчення категорії «екологічна культура» є те, що в даному феномені закладається не лише об'єктивна багатовимірність, але й суб'єктивна, особистісна інтегративність. Екологічний компонент особистісної феноменологічної структури поєднує в собі всі без виключення індивідуальні особливості людської психіки, етико-естетичного світосприйняття, здатності до несення особистісної відповідальності тощо. В сучасній соціальній філософії, культурології, педагогіці і теорії виховання екологічна культура розуміється «як складна категорія, що інтегрує комплекс якостей особистості, котрі знаходяться у відповідному співвідношенні й трансформуються через аксіологічні переконання в активну майбутню природовідтворювальну діяльність» [7, с. 16].

Враховуючи це, особливої актуальності набуває вивчення виховної складової в контексті формування високого рівня екологічної культури в українському суспільстві. В тому числі, у вітчизняному науково-теоретичному дискурсі недостатньо, з нашої точки зору, висвітлена проблематика формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства та особистості. А саме низький рівень екологічної культури населення в нашій країні є одним з факторів відсутності та незатребуваності сучасної ефективної політики екологічної безпеки європейського типу.

Складність такого виховання полягає ще й у тому, що екологічна культура безпосередньо залежить і від інших соціокультурних, політичних, громадянських виявів особистості і суспільства. Екологічна культура безпосередньо пов'язана чи навіть взаємоінтегрована із культурою політичною, побутовою, громадянською тощо. «Культура екологічна – культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи. Тому екологічна культура включає коло питань пов'язаних із знанням та розумінням екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Вона є складовою частиною світової культури, в якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. Свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочатись з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури» [20, с. 255]. Екологічна свідомість, тип мислення, щоденна поведінка та життєво-стратегічне планування зароджуються і засвоюються кожною особистістю в межах індивідуальних форм виховання і життєтворчості. Суспільство має забезпечити такий виховний вплив, який сприятиме формуванню громадянина з високою долею відповідальності за стан навколишнього середовища та здатністю захистити своє невід'ємне право на проживання у чистому довкіллі і на високий рівень якості життя.

Кожна дія будь-якої людини в тій чи іншій мірі проявляє рівень її екологічної культури, спосіб ставлення до природи та інших людей, можливість нести моральну відповідальність за найближче оточення та глобальний стан планети. Екологічна культура проявляється в усіх сферах особистісної та соціальної життєдіяльності у формі «символів, інтерпретацій та практик, що відносяться та обумовлюються зрозумілими, раціональними та загальноприйнятими екологічними принципами» [37, р. 25]. Кожен з нас постійно споживає природні ресурси, здійснюючи найпростіші дії (дихання,

пиття, споживання їжі тощо). І тільки ми несемо відповідальність за якість тих ресурсів, що самі й споживаємо. Від рівня екологічної культури залежить не лише правильність споживання, але й здатність добитися забезпечення себе й суспільства якісними ресурсами. На думку В. Крисаченка, «екологічна культура як діяльність є відтворенням умов людського існування в довколишньому природному світі, зокрема й антропогенно зміненому. Це передбачає спрямування зусиль людини на формування певних структур та систем, використання потенцій наявних природних об'єктів та процесів, акумуляцію та нарощення їхньої якості та кількості, що потребує відповідних умінь, засобів, технологій, знарядь, предметів тощо, тобто передбачає певну операціонально-субстанційну компоненту. Водночас екологічна культура започатковується створюється, зберігається і відтворюється у сфері інтелектуально-духовної свідомості. Завдяки цьому забезпечується її неперервність, спадкоємність та розвиток. Таким чином, поєднуються субстанційна та інформативна складові, а в екологічній культурі засобом цього є людська діяльність» [15, с. 7].

Отже, екологічна культура високого рівня потребує виявлення всіх особистісно-сутнісних сил людини: пізнавальної і творчої діяльності, духовного напруження і моральнісної відповідальності, цілеспрямованої діяльності та осмисленості кожного вчинку. Щоб поєднати всі ці прояви життєтворчості, людина має володіти потужним особистісним потенціалом, що з'являється виключно під впливом гуманістичного виховання та просвітництва.

Багато вчених і філософів навіть наполягають на тому, що в екологічній культурі сьогодні домінантними виховними чинниками є саме особистісно-моральнісний, а не інформаційно-пізнавальний компонент. Ми сьогодні багато знаємо про природу і фактори її забруднення чи збереження, проте продовжуємо чинити на неї надмірний та нераціональний антропогенний та техногенний тиск. «Проблема полягає не тільки і не стільки у накопиченні нових знань про природу і створенні нових технологій. Набагато важливішим

є розвиток екологічної культури, в якій домінантою будуть цінності та усвідомлення значущості позалюдського оточення, а також нашої абсолютної залежності від нього. Ми маємо бути спроможними приймати гарні рішення щодо збереження та життєвого контакту з цим оточенням, а не лише щодо його експлуататорського використання, яке було невід'ємною складовою всієї західної культури аж до наших днів» [39, р. 3]. Пройшовши цей культурно-цивілізаційний рубіж, розвинені західні країни змогли сформувати у критичної маси населення усвідомлення нових екологічних пріоритетів. Подекуди навіть в розвинених країнах ці пріоритети важко реалізувати на практиці, в рамках різних сфер соціальної життєдіяльності. В нашій же країні поки що навіть не склався громадський запит на широкі дії держави у сфері виховання нового типу екологічної культури, що й призводить до песимістичних прогнозів щодо поліпшення екологічної ситуації в Україні в найближчі десятиліття.

Ще одним приводом для песимізму є стан загальної культури та соціально-політичної свідомості українців як громадян пострадянської, посттоталітарної країни. Політичний клас корумпований, корисливий і цікавиться лише власними інтересами. У суспільстві відсутнє почуття довіри, відповідальності, справедливості, законності тощо. А саме впевненість у таких соціально-етичних феноменах є невід'ємним елементом фундаменту сучасної та прогресивної екологічної культури. «Довіра – це одна з основних категорій екологічної культури, яка відображає стан світосприйняття людини на основі терпимості й шанобливого діалогу; стан конструктивної комунікації між природою і суспільством, між людьми, між акторами й інститутами, між людиною й владою, між народами й державами; стан з наявністю волі й енергії для досягнення необхідних компромісів» [18, с. 11]. Такі соціальні феномени, як відчуття довіри та взаємовідповідальності, формуються лише за умов високої комунікативної культури у певної критичної маси населення. В Україні ж поки що домінує конфронтаційний стиль комунікації, що в останні два десятиліття активно підтримувався політиками, більшість з яких в

боротьбі за власний електорат відверто розколювали суспільство. Можливо саме тому, у більшості політичних партій в Україні екологічна проблематика відсутня загалом чи згадується виключно у формальній формі, адже екологічні питання скоріше поєднують, ніж роз'єднують громадян.

Обставини складаються таким чином, що екологічні проблеми в нашій країні відійшли на другий план. Україна перебуває в глибокій кризі. Президент втрачає довіру українського народу, і для відновлення цієї довіри він повинен діяти рішуче. Він повинен негайно реалізувати всі необхідні рішення для виведення російських сил з України. Ми не повинні забувати, що населення України - це не те саме населення, яке мав Радянський Союз. Це суспільство без будь-якого почуття громадянського зобов'язання та без поваги до закону. Це суспільство, де люди бояться бути правдивими та чесними. Як результат, ця війна на Донбасі – це не що інше, як військова операція, це війна проти народу, який вже страждає від внутрішніх проблем. Це війна проти народу, який розділений і не може вирішити власні проблеми, це війна агресії, війна проти української нації. Український народ, включаючи молоде покоління, освічене покоління, і все українське суспільство, перебувають у найважчій ситуації, вони перебувають у паніці.

Як би там не було, з держави ніхто не знімав відповідальності щодо створення потужної просвітницької системи екологічного виховання та освіти. Професіонали в цій сфері мають чітко усвідомлювати і розуміти сутність поняття та основні складники екологічної культури суспільства та особистості. З психолого-педагогічної точки зору, структурно екологічна культура складається з «інформаційної, мотиваційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної компоненти» [8, с. 37].

Враховуючи це, в державній системі освіти, а також в рамках діяльності недержавних просвітницьких установ і організацій має враховуватися така багатовимірна виховна сутність екологічної культури. Інноваційно-гуманістичний педагогічно-виховний процес має бути орієнтований як на пізнавально-практичну, так і на моральнісно-виховну та естетично-смакову

складову формування особистості людини певного віку. Загалом в структурі екологічної культури можна виділити такі сутнісно-функціональні компоненти: «1) пізнавальний компонент включає систему знань, яка сприяє розумінню цілісності та системності навколишнього світу, сприяє формуванню екологічного мислення, умінь і навичок практичної екологічно обґрунтованої діяльності. Однак наявність знань це ще не світогляд. Перетворення знань у світогляд відбувається тоді, коли вони відображаються у свідомості людини і стають керівним фактором в його діях і вчинках; 2) ціннісно-нормативний і морально-етичний компоненти переплітаються між собою. Так, ціннісно-нормативний компонент відображає нормативну функцію екологічної культури, включає цінності та ідеали, соціальні норми і правила, що регулюють діяльність людини. Морально-етичний компонент відображає цивілізаційну і гуманістичні функції екологічної культури. В його основі знаходиться моральний імператив, мірилом якого є мораль, моральність, етика. Саме етичні норми, які виробило людство за тисячоліття свого існування, і служать регуляторами поведінки особистості в суспільстві; 3) особливе місце в структурі екологічного світогляду займає чуттєво-вольовий компонент, який сприяє емоційно-чуттєвому освоєнню навколишньої дійсності. Емоції є регуляторами пізнання, сприяють формуванню усвідомленого ставлення до навколишнього світу» [10, с. 164].

В пострадянській Україні в перші роки значну увагу приділяли екологічному просвітництву, а люди самі цікавилися станом довкілля через емоційне сприйняття наслідків чорнобильської катастрофи. Поступово такий імпульс зійшов нанівець і сьогодні надзвичайно мало уваги приділяється справді ефективному екологічному вихованню і просвітництву. Більшість освітніх програм акцентує увагу на тривіальних речах, наприклад що Земля є «матір'ю», що ми є частиною природи, що наш внесок у зміну клімату є проблемою, яку ми можемо вирішити, що ми можемо використовувати технології, щоб зменшити свій вплив на навколишнє середовище, і що нам потрібно вжити необхідних заходів для відновлення довкілля та допомоги у

захисті від шкоди. Але, щоб по-справжньому захистити навколишнє середовище, нам потрібно комплексно підійти до виховання майбутніх поколінь.

Поки ми продовжуємо знищувати цю одну планету, єдині, хто отримає користь від подальшої експлуатації планети, – це корпорації, які контролюють нашу політичну систему та її гроші. Поки є прибуток від постійного знищення планети, люди, які контролюють політичну систему, будуть робити це. Поки є люди, які можуть зайнятися міфом про «прогрес», ми продовжуватимемо руйнувати навколишнє середовище, щоб продовжувати спосіб життя, який є все більш дорогим. Люди, які контролюють політичну систему, продовжать говорити нам, що якщо ми не приймемо їхню версію прогресу, то наш спосіб життя буде порушено. Люди, які контролюють політичну систему, заподіяли б нам і планеті набагато менше шкоди, ніж якби ми зараз припинили руйнувати планету.

Перший крок – це позбавити корпорації можливості виготовляти та використовувати продукцію, не піклуючись про наслідки. Корпорації можуть продати вам кондиціонер, який виходить з ладу за кілька тижнів і небезпечний для навколишнього середовища, і ви маєте придбати новий. Корпорації можуть придбати землю в країні, що розвивається, і перетворити її на пустелю, а продукція буде постачатися по всьому світу для отримання прибутку. І в системі, яка стала настільки залежною від мотивів прибутку, корпорації можуть використовувати свій вплив для того, щоб змінити закони та змусити уряд втілити їх бачення.

Чому навіть в розвинених західних країнах, де просвітництвом найчастіше займаються недержавні організації, значна відповідальність за виховне формування екологічної культури громадян несе все ж таки відповідальність держава. Справа в тому, що екологічна проблематика визнана критично важливою, що й змушує суспільство покладатися в цьому питанні саме а державу, адже «в умовах сучасної кризи екологічна культура вперше в історії людства виконує нову функцію – самозбереження суспільства. Виховання і

формування екологічної культури є комплексною соціальною проблемою» [11, с. 223]. При цьому екологічний вимір всіх рівнів освіти постійно посилюється. Екологічне виховання визнається одним з ключових пріоритетів, від якого залежить не просто рівень загальної культурної розвиненості населення, але й сама можливість подальшого сталого розвитку як окремих соціумів, так і людства в цілому.

А. Траверсо вважає: «у міру того, як наше розуміння взаємовідносин діяльності людини і проблем навколишнього середовища поглиблюється, основні принципи освіти в галузі оточуючого середовища, якщо вони правильно вироблені, можуть цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти, вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства і природи» [32, с. 179]. На сьогодні в різних регіонах світу спостерігається значна різниця у рівні екологічного виховання, свідомості і культури. Значною мірою ці показники залежать від усталених політичних режимів, політичної культури, способів державного управління як екологічною, так і освітньою сферою. Україна в цих аспектах, на жаль, перебуває в списках відвертих аутсайдерів. Тому сьогодні надзвичайно важко вивести проблему формування екологічної культури на рівень державно-суспільного політичного завдання.

Немає іншого способу побудувати суспільство, який не стане здобиччю логіки ринку. Для цього необхідно розкрити неоліберальний проект глобалізації та ідеологічну основу, яку він створив. Нам потрібно боротися з цим і викривати його. Неоліберальний проект є дуже небезпечним і базується на трьох опорах: (1) приватизація державних служб, включаючи державну освіту; (2) розвиток глобалізованих ринків, які перетворили кожен сектор суспільства на світовий товар; (3) приватизація соціальних цінностей та втрата публічної сфери. Це основні шляхи, які використовує глобальний капітал у своєму прагненні до експлуатації, колонізації та панування над світом. Сьогодні вони є центральними компонентами неоліберальної ідеології.

Неоліберальний проект має два основні аспекти. По-перше, існує тенденція до приватизації та знищення конкуренції. Це основна стратегія капіталу для збільшення власного прибутку та потужності. По-друге, соціально-демократичні проекти, що реалізовувалися в західних країнах, були орієнтовані на розвиток продуктивних сил з метою отримання надприбутків.

В цьому контексті слід підкреслити, що в Україні на декларативно-програмному рівні існують документи високої статусності, за якими саме на державу покладається найширша відповідальність щодо забезпечення громадян достатнім в сучасних умовах рівнем екологічної освіти і виховання. Так, у відповідності з Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою указом Президента України, «державна повинна забезпечувати екологічну освіту» [26]. В цьому ж документі зазначається, що «національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [26]. Отже екологічна культура стоїть в одному ряду з іншими навчально-виховними пріоритетами, які визнаються необхідними для формування гідних духовно-моральнісних та пізнавально-практичних компетентностей української молоді. На практиці ж слід визнати відверту недостатність тих виховних та навчальних зусиль, що спрямовуються на формування хоча б мінімального рівня екологічної культури сучасних українців.

Більше того, сучасна українська держава звертає критично мало уваги на формування необхідного ідеологічного базису для зацікавлення громадян у підвищенні їх екологічної культури. А це вже не просто питання навчання і виховання, але важливий елемент національної безпеки, без врахування якого не функціонує жодна розвинена країна, яка прагне досягти високих показників сталого розвитку. Експерти відзначають, що «під ідеологічним механізмом

необхідно розуміти передбачену екологічною політикою держави систему знань, цінностей та орієнтирів, спрямованих на формування суспільної поваги екологічних прав та обов'язків людини й громадянина, яка реалізується в результаті формування в суспільстві належного рівня еколого-правової культури шляхом проведення заходів щодо розвитку екологічного просвітництва, виховання та освіти» [31, с. 63]. Таким чином, в процесі освітньої реформи, що відбувається сьогодні в Україні, необхідно передбачити потужний екологічний компонент. Більше того, екологізація освіти має прийняти комплексний та інтегративний характер, а не проявлятися формально у вивченні окремих курсів екології, як це відбувається в українських навчальних закладах різного рівня акредитації. Сам зміст освіти має набувати екологічного спрямування, перетворюючись на потужний засіб просування в суспільну свідомість потужних феноменологічно-аксіологічних та когнітивно-психологічних чинників, які є базисом для підняття загального рівня екологічної культури в нашій країні.

Іншим виміром процесу формування екологічної культури як державного і суспільно-політичного завдання є підвищення громадянської свідомості та культури населення. В розвинених країнах екологічна культура набула високого рівня та безумовної актуальності саме тому, що там її пріоритетність було визнано на рівні широкої громадськості. Іншими словами, необхідною умовою формування екологічної культури є високий рівень культури громадянського мислення, ініціативності, участі. Звичайно, «умови суспільства, що трансформується, так званого перехідного періоду, диктують свою логіку розвитку: з одного боку, збільшуючи кризові явища і підсилюючи існуючу невизначеність екополітики, і як доктрини, і як політичної практики, але, з іншого боку, надаючи можливість переорієнтувати її зміст з адміністративної моделі прийняття (що не виправдує себе) рішень на активне залучення суспільства в цей процес. У такій ситуації особливу значимість набуває саме громадянська позиція, суспільна думка, тобто від того, яким чином поведе себе громадськість, багато в чому буде залежати і вектор

напрямку подальшого розвитку. Екологічна модернізація передбачає не тільки високий ступінь стурбованості і зацікавленості цими питаннями, але, насамперед, наявність політичних можливостей суспільної самоорганізації, широких можливостей політичної участі в процесі прийняття владних рішень, розвиток позиції громадянської відповідальності за свої дії. А така постановка питання вимагає вивчення не тільки інституціональної рефлексії, але і політико-культурних основ взаємин суспільства і навколишнього природного середовища. Тим більше, що сформовані на даний час інституціональна і нормативно-правова основи управління охороною навколишнього середовища і природокористування недостатньо ефективні» [33, с. 3].

Отже, українській державі варто активніше співпрацювати з громадськістю у справі організації просвітницької та виховної діяльності, орієнтованої на формування вищого рівня екологічної культури. Без цього неможливо сподіватися на екологізації суспільної свідомості, яка просто необхідна для українського соціуму, який вже реально перебуває на межі екологічної катастрофи. Сьогодні стає все більш очевидним те, що її неможливо уникнути без досягнення належного рівня екологічної культури певною критичною кількістю громадян України.

Формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості безпосередньо пов'язане з рівнем громадянської свідомості та ініціативності населення країни. Екологічні проблеми потребують активницької зацікавленості і висування перед державою чітких громадянських вимог щодо дотримання прав людини на проживання в чистому довкіллі для забезпечення гідного рівня якості життя і гарного здоров'я. Як показує практика, «...одним з ключових факторів формування високого рівня екологічної культури у населення є високий рівень культури громадської та політичної участі. Тільки громадяни, які реально вміють впливати на прийняття соціально та політично значущих рішень, беруть на себе відповідальність за збереження для себе і своїх нащадків якісного та безпечного навколишнього середовища» [41, р. 155]. Сьогодні в Україні

відзначається значний сплеск громадянської активності. Однак в державах з потужною корупційною складовою такі сплески мають хвилеподібний характер. Поступово громадяни починають звикати до кризовості власного існування і віддають перевагу корупційному вирішенню тих чи інших питань. Сьогодні перед українцями стоїть історичний виклик, який полягає у виборі між розбудовою потужного громадянського соціуму з реформованою європейською державністю та стагнаційним сценарієм продовження корупційного існування в рамках пострадянської державно-суспільної матриці.

Від подальшого розвитку громадянського суспільства і громадянської культури кожного українця значною мірою залежать і темпи формування сучасного рівня екологічної культури. Тим більше, що в розвинених країнах значний пласт освітніх зусиль екологічно спрямованості покладається саме на недержавні інституції та організації. «Підвищення екологічної освіченості населення в більшості країн здійснюється в системі формальної й неформальної освіти. До першої належать усі види освітніх закладів (школи, коледжі, університети), включаючи курси підвищення кваліфікації. До другої – установи, що забезпечують екологічну підготовку на громадських засадах (громадські рухи, фонди, музеї тощо), а також засоби масової інформації» [12, с. 432]. З нашої точки зору, в Україні обидва цих напрями поки що діють недостатньо ефективно. Саме тому особливу увагу необхідно приділити як неформальним просвітницько-виховним інструментам, так і вивченню і посиленню тієї ролі, яку відіграють школи і вузи у формуванні екологічної культури української молоді.

Найважливішою проблемою сучасної екологічної освіти в школі та університеті, з нашої точки зору, є обмеженість та окремішність курсів екології. Фактично, учні і студенти отримують по одному формальному курсу екологічних знань, якій не залишає в їх особистісній структурі пізнавального, емоційного, мотиваційного чи практично-орієнтованого результату. Насправді ж необхідно зрозуміти, що «екологічна освіта – це не спеціалізована

дисципліна в навчальному плані школярів чи студентів. Це практика соціального навчання та отримання знань протягом всього життя, яка стосується всіх сфер соціальної та індивідуальної життєдіяльності. Іншими словами, це громадська освіта, що надає можливість кожній людині адекватно сприймати екологічні проблеми конкретного регіону проживання та вписувати їх в глобальний екологічний контекст, а також у власне драматичне передбачення майбутнього» [38, р. 3].

Екологічна освіченість – справа всього життя, фундамент якої має бути закладений саме в шкільні та університетські роки. Для цього екологічні знання мають бути не ізольованими, а гармонійно інтегрованими в загальний навчально-виховний процес. Екології має надаватися «статус інтегруючого міждисциплінарного знання з питань управління станом природного довкілля та його оцінки, що виступає при цьому стимулом для актуалізації світоглядного, гносеологічного та етико-морального потенціалу в розв'язанні кризових проблем» [28, с. 3]. Отже, екологічна освіта і виховання в школі і університеті мають охоплювати цілу низку різноспрямованих тенденцій. Тут має бути і природознавчий, і суспільствознавчий, і філософський, і економічний, і технологічний елемент. Окрім того, виховання високого рівня екологічної культури має відбуватися на основі інноваційно-гуманістичних педагогічних технологій, орієнтованих на формування в людській особистості відчуття відповідальності, миролюбства, комунікативності, консенсусності, духовної сили для відстоювання власних переконань тощо.

Екологічна освіта як і освіта загалом в останні десятиріччя суттєво змінюється. Екологія як наука вийшла за межі біології, а тому і екологічна освіта існує не лише на природничих факультетах. Цей вид освіти перетворився в колосальний за обсягом міждисциплінарний конгломерат. А дослідники та викладачі, які займаються екологічними проблемами мають настільки широку спеціалізацію, що подекуди не знають чим займаються їх колеги. Екологічна освіта стала універсальною наблизившись до всеохопної системи, яка містить у собі природниче, соціальне та гуманітарне знання.

Більшість дослідників схилиються до думки, що звичний нам університет з його факультетами, строгим поділом на дисципліни, чіткими часовими рамками залишиться у минулому. У цьому контексті можна виділити три фактори трансформації екологічної освіти:

1. Трансдисциплінарний характер екологічної освіти. Практичні проблеми сучасного світу, насамперед екологічні позбавили нас чітко розмежувати наукові дисципліни. Йдеться не лише про міждисциплінарний зв'язок споріднених наук, наприклад біології та хімії (біохімія) чи біології та географії (біогеографія), а саме про трансдисциплінарне поєднання раніше несумісних, далеких між собою дисциплін. Наприклад, екологія і філологія, біологія і мистецтво. Варто зазначити, що трансдисциплінарний підхід не є альтернативою традиційній дисциплінарній структурі науки, проте трансдисциплінарність стає окремою формою дослідження, яке особливо розвивається в університеті, оскільки сема тут можлива комунікація різних за фахом учених;

2. Масовий характер екологічної освіти. Високі результати, які отриманні останнім часом у сфері пізнання природи спонукають долучати до екологічних досліджень все більшу кількість студентів та молодих науковців. Сама природа екологічного знання вимагає залучення до нього практично всіх професійних спільнот: від теоретиків до інженерів, від політиків до бізнесменів.

Тому елітарний характер екологічної освіти, якою займалися лише окремі біологи змінився на масовий. Через це неминуче розширилася функціональна роль університету. Більше того самі університети почали конкурувати між собою за звання «найбільш екологічних». З'явилася концепція так званого «зеленого університету». Якщо раніше окремі дослідники з різних університетів охоче ділилися своїми напрацюваннями, то нині між ними загострилася конкуренція, що у свою чергу веде до зниження рівня ефективності міждисциплінарної комунікації. У результаті формуються певні наукові центри, які знані у міжнародному просторі, а інші наукові установи

стають провінційними і не цікавими. З часом цей антагонізм наростає, у результаті чого більшість студентів не отримують доступу до передових досліджень в галузі екології, створюється небезпечна ілюзія, що масова освіта може бути якісною;

3. Молодіжний характер екологічних досліджень. Ця особливість полягає в тому, що сучасні нові проривні дослідження здійснюються вченими до 35 років. Звичайно більш зрілі вчені здатні народжувати нові ідеї, проте деякі перепони, наприклад низька академічна мобільність, страх втратити репутацію, замученість до «паперової роботи» тощо, знижують рівень ефективності наукової роботи. Зрілий вчений зазвичай визначився вже з галуззю своїх досліджень, натомість молодий вчений лише шукає свою нішу часто змінюючи наукові напрями і спеціальності. Саме цей пошук є джерелом новизни та є надзвичайно продуктивним. Це одна з причин чому заклади вищої освіти мають перевагу над суто науковими інститутами.

Україна у працях багатьох сучасних авторів описується як зона екологічного лиха. Дійсно у результаті природних та антропогенних факторів екологічний стан в різних куточках нашої країни неоднаковий. Причому більшість території має загрозливий екологічний стан. Серед несприятливих антропогенних процесів є фізичні, хімічні зміни природних ландшафтів та екосистем. З метою з'ясування реального стану довкілля слід використовувати екологічний моніторинг, прогнозування. Велике значення набуває знання та дотримання природоохоронного законодавства. Кожен громадянин нашої держави має не просто знати екологічне право, але й дотримуватися його у своїй повсякденній практиці. Визначальну роль у формуванні екологічної свідомості наших громадян відіграє екологічна освіта заснована на бережливому ставленні до довкілля. Наразі українське суспільство не усвідомлює масштабів екологічного лиха, яке відбувається в нашій державі. Промислове виробництво та сільське господарство має перейти від концепції екстенсивного розвитку до концепції сталого розвитку. Ключовим пріоритетом будівництва нових промислових об'єктів та освоєння

сільськогосподарських земель має стати визначальним фактором екологічної безпеки.

Мета реформування екологічної освіти має полягати у формуванні сучасних уявлень про закони взаємодії суспільства та природи, де відштовхуючись від знання про біосферу студент розумітиме її тісний зв'язок із соєю. Майбутньою професією про потенційні загрози, а також про шляхи їх уникнення. Освітній процес заснований на екологічному принципі має бути системним та проектно-орієнтованим. Формування здатності системного бачення екологічних викликів включає в себе широкий комплекс ціннісних, правових і соціально-економічних факторів. У своїй єдності вони детермінують державну екологічну політику, яка тісно пов'язана із освітньою та гуманітарною політикою.

Екологічна свідомість має базуватися на принципах біоетики. Як відомо біоетика – це частина етики, яка займається питаннями взаємовідносин людини та інших видів. У основі біоетики лежить принцип турботи про будь-яку живу істоту. Вважається, що ставлення до живого показує рівень духовного розвитку людини. Разом з цим існує поняття емпатії, тобто здатності співпереживати не лише іншим людям, але й тваринам і рослинам. Емпатія базується на таких якостях людини, як чистота помислів, милосердя та гармонія.

За останніми даними тварини як і люди теж можуть відчувати, спілкуватися між собою, обмінюватися інформацією. Однак завдяки наявності свідомості саме на людину покладається особлива відповідальність за всі живі істоти на нашій планеті, бо тварини не можуть бути гуманними. Говорячи категоріями етики добро полягає в тому, щоб оберігати життя, а зло – у знищенні життя. У цьому контексті розглядаються дві діаметрально-протилежні настанови: антропоцентризм та біоцентризм. Перший ставить у центр людину, вважаючи її господарем на планеті, що в свою чергу дозволяє їй використовувати всі природні ресурси для задоволення своїх безмежних

потреб, а другий – вчить, що в основі цивілізованого ставлення до життя є центральне становище природи як колиски всього живого.

В екологічному суспільстві вчителі, які мають екологічний світогляд, повинні усвідомлювати свої обов'язки перед суспільством, перед своїми учнями та перед самим суспільством. Екологічну перспективу освіти слід використовувати для оцінювання освітніх програм та навчальних програм закладів та для вирішення, чи можна вдосконалити ці програми. Щоб зрозуміти важливість освіти в екологічному суспільстві, ми повинні розуміти концепцію освіти як розвитку. Навчання в екологічному суспільстві відбувається шляхом формування нових можливостей та нових установок. Щоб бути активною частиною цього процесу, людина повинна усвідомлювати своє довкілля та його важливість для свого існування.

Це означає, що завданням освіти має бути створення нового способу життя, який є стійким, екологічно чистим та справедливим у соціальному плані. Для того, щоб система освіти відповідала цим цілям, екологічна освіта є необхідним доповненням до загальної освіти. Протягом багатьох років українська система освіти базувалася на припущенні, що існує «науковий метод» навчання, який можна застосувати до всіх дітей, і що всі діти мають можливість вчитися. Але розвиток суспільства змінив парадигму у навчанні. Науковий метод зарекомендував себе як поганий інструмент для навчання дітей, особливо маленьких дітей, а це означає, що науковий метод не забезпечить необхідними інструментами для створення ціннісної екологічної освіти для всіх дітей. Щоб вирішити цю проблему, фахівці з освіти намагаються знайти нові інструменти, які б доповнили і розширили науковий метод.

Ідея «доброго життя» настільки популярна сьогодні для більшості людей, що здається такою простою, але насправді вона включає стільки принципів. Головний принцип полягає у визнанні того, що у вчителів немає завдання навчити вас добре жити. Це не їхня роль. Роль вчителя полягає в тому, щоб навчити вас добре жити в певному суспільстві, а не як добре жити загалом.

Мета вчителя – ознайомити вас із способами, як можна добре жити у своїй культурі. Так, наприклад, якщо ви перебуваєте в суспільстві, де існує величезна проблема з екологією, і якщо немає можливості змінити ситуацію, мета вчителя – навчити вас мати позитивніший світогляд. Мета вчителя навчити вас добре жити у вашій конкретній ситуації, і найефективніший спосіб цього – не бути негативним щодо поточної ситуації.

Це важлива і необхідна відповідальність, не можна виховувати людей самоцентрично і думати, що вони не відповідають за світові проблеми. Є мільйони людей, які зацікавлені в тому, щоб змінити ситуацію, але вони просто не знають, як це зробити. Є мільйони людей, які думають, що на них є всі відповіді, але вони не знають, як дійти до людей, яким потрібні рішення. Тому роль екологічної освіти якраз і полягає у загальному просвітництві та налагодженні комунікації між цими двома групами людей.

В сучасному світовому та вітчизняному освітньо-педагогічному дискурсі міцно вкоренилося переконання у необхідності планомірного включення в усі етапи та структурні елементи педагогічного процесу потужної екологічної навчально-виховної складової. Освіта має бути спрямована на виховання відповідального громадянина світу, що несе особистісну відповідальність за стан планети. Отже, «однією з умов ноосферизації людського мислення, одним із головних інститутів, що може запропонувати шляхи виходу з кризи, стає екологічна освіта. Сучасна система освіти та виховання потребує впровадження нової моделі, що, у свою чергу, зумовлює звернення науковців у галузі освіти до філософії та екології. Це потрібно для того, щоб екологізувати освіту і виховання, зробити їх екологістськими (а не екологічними) через два взаємопов'язані напрямки – теоретичне знання про природу та практичне знання про межі й наслідки людської діяльності» [13, с. 15 – 16]. Звідси витікає необхідність формування нових навчально-методичних підходів, які дозволяли б педагогам ефективно розвивати в дітях та молоді потужний екологістичний потенціал, який і є суттєвим базисом

подальшої екологічної життєтворчості на особистому рівні та високого рівня екологічної культури – на суспільному.

Екологічна культура повинна бути спрямована на заохочення зусиль людини жити і працювати над поліпшенням довкілля. Вона повинна бути спрямована на розвиток і просування духу, виховання моралі, сприяння особистій свободі та щастю людей. Першочерговою метою виховання повинно бути формування культури толерантності та розуміння, культури поваги до інших, культури відповідальності та праці та культури відповідальності, мужності та самостійності. Іншими словами, наша система освіти повинна бути спрямована на те, щоб дати найкращу освіту уміл людям і підготувати їх до відповідального громадянства.

Зрозуміло, що екологічні знання мають сьогодні ставати важливою основою світогляду людини. Як можна на це впливати з боку держави, з боку політичної сфери? Найефективнішим засобом впливу є, безумовно, система освіти, яка володіє всіма необхідними інструментами для прищеплення молодому поколінню певних стійких світоглядно-ціннісних орієнтирів та пріоритетів. «Дієвим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання і екологічна діяльність. Метою екологічної освіти і виховання є формування особистості, що має високий рівень екологічної культури, тобто володіє новою екологічною свідомістю, екологічним світоглядом, згідно з яким людина має взаємодіяти зі світом природи на основі розуміння його законів, співробітничати з природою, а не керувати нею. Вирішення проблеми підвищення екологічної культури лежить у площині освіти. Визнано, що формування екологічної культури в процесі навчання – це оптимальний шлях екологічного виховання» [17, с. 223]. Українські освітяни, чиновники від освіти, безпосередньо керівники навчальних закладів і педагоги мають взяти на себе високу відповідальність щодо розробки сучасного навчально-виховного інноваційно-гуманістичного інструментарію, за допомогою якого вдалося б розвинути всеохоплюючу систему екологічної освіти і виховання. При цьому вона має стати іманентним,

інтегруючим чинником реформування української національної системи освіти в цілому.

Одним з найважливіших вимірів екологічної освіти і виховання у загальноосвітніх і вищих навчальних закладів є повноцінний інформаційно-науковий супровід. Вчителі і викладачі, учні і студенти мають володіти всією повнотою інформації, яка є базисом для безперервної екологічної освіти на всіх етапах становлення освіченої та культурної особистості. При цьому така поінформованість має відігравати системно-формуючу роль щодо постійного зростання екологічної культури особистості і суспільства. «В сучасних умовах слід запропонувати комплексний підхід інформаційного забезпечення неперервної екологічної освіти, який може бути реалізованим на чотирьох рівнях (всезагальному, шкільному, вузівському, спеціальному) і за трьома напрямками (пізнавальним, моніторингово-інформаційним, заповідним). Специфіка такого підходу базується на принципі «випереджаючого відображення», тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як нинішніх, так і майбутніх» [36, с. 358]. Постійна інформаційна підтримка навчально-виховного процесу в контексті його екологізації допомагає кожному суб'єкту навчання і виховання сформувати власні світоглядні переконання, орієнтовані на ощадливе ставлення до природи, повагу до оточуючих людей, перспективне світобачення, в якому б чітко проявлялася відповідальність за долю наступних поколінь.

Держава не повинна витратити гроші платників податків на не ефективні навчальні заклади, які не допомагають виховати громадянина. Ми повинні зосередитись на наданні знань та навчанні не лише заради особистості, але й для розвитку нації. Це завдання для наших майбутніх поколінь. Освіта, яку ми надаємо нашим дітям, повинна відповідати викликам XXI століття. Їм слід отримати відповідну освіту, щоб вони могли вести гідне життя. Молодих людей слід заохочувати брати участь у роботі екологічних організацій. Це важливо для них, оскільки добробут і виживання нації, залежатиме від цього.

Екологічна освіта – це особлива форма освіти, яка стосується взаємодії між індивідом та середовищем, і яка має на меті розвинути ціннісне розуміння природного та соціального світу. Перший крок екологічної освіти полягає в тому, щоб учні/студенти усвідомили свою залежність від природного середовища. Тому довкілля має вивчатися не лише шляхом опису природного середовища, але шляхом опису його змін шляхом вивчення історії, культури, їх коеволюції за допомогою наукових досліджень та інших засобів. Для студентів це означає, що їх слід навчати тому, що довкілля постійно змінюється.

Другий крок екологічної освіти – це самі зміни суспільної думки. Немає легкої відповіді, але ми можемо почати з найбільш очевидного – змінити свою поведінку. Більшість людей у країнах, що розвиваються навіть не мають доступу до основних засобів, необхідних для здорового та продуктивного життя. Нам потрібно позбутися мислення «збереження», де ми боїмося того, чого не розуміємо чи не маємо достатньо знань. Нам також потрібно заохочувати правильне використання технологій. Нині ми живемо в суспільстві, де ми настільки залежні від техніки і технології взагалі, що не в змозі зробити правильний вибір або не в змозі адаптуватися до змін, неминучих у нашому середовищі. Ми не можемо очікувати, що люди зрозуміють, як навколишнє середовище впливає на їх повсякденне життя, якщо ми спочатку не навчимо їх.

Третій крок екологічної освіти – це освіта людей щодо їх власної поведінки. Хто з нас знає про наслідки вживання нездорової їжі? І скільки з нас готові змінити свою поведінку? Нам потрібно навчити людей приймати відповідальність за власну поведінку, наприклад перестати вживати нездорову їжу чи сортувати відходи. Це один з найважливіших аспектів екологічної освіти, оскільки він показує людям, як вони впливають на навколишнє середовище та як вони можуть внести позитивні зміни у повсякденне життя. Існує багато чудових способів розпочати власну екологічну освіту. Програми

та заходи з екологічної освіти можуть здійснюватися через екологічну НГО або через місцеву громаду.

Четвертим кроком екологічної освіти є використання таких інструментів, як екологічні плакати, інформаційні брошури для заохочення участі дітей, батьків та вчителів у широкому спектрі екологічних заходів. Ці матеріали можуть бути розповсюджені не лише серед початкових та середніх шкіл, підприємств та організацій, а також серед окремих людей та груп. Використання екологічних плакатів та брошур є важливим для формування ціннісного ставлення до природи. Матеріали з питань екологічної освіти повинні бути розроблені таким чином, щоб вони були привабливими та зрозумілими. Для розвитку використання екологічних навчальних матеріалів можна використовувати програму «Зелені школи» для презентації уроків з екологічної тематики по всій країні.

П'ятий крок екологічної освіти – інтеграція екологічної освіти з іншими предметами та позакласними заходами. Екологічне виховання може поєднуватися з іншими шкільними предметами, позакласними заходами та іншими навчальними цілями. Екологічна просвітницька діяльність може включати ознайомлення з низкою інших питань. Наприклад, якщо студент дізнається про вплив забруднення повітря на здоров'я та благополуччя дітей, він може також дізнатися про економічні витрати на лікування астми. Уряд повинен вжити заходів, щоб включити екологічну освіту до навчальної програми та надати студентам можливість вивчати проблеми, що викликають занепокоєння в галузі екологічної науки, політики та управління, через проекти чи презентації, які сприяють екологічній обізнаності. Школи повинні мати ширші права брати участь у програмі партнерства з екологічної освіти. Для участі в цій програмі Міністерство освіти і науки України повинно розробити план, який включає такі компоненти: опис екологічних питань, які потрібно вирішити; опис питань, які мають вирішуватися в шкільному середовищі, і як вони будуть вирішуватися в навчальному процесі; план, що включає оцінку плану; опис можливостей учнів/студентів взаємодіяти з

іншими людьми поза навчальний процесом в галузі екологічних досліджень та розробок; опис класів з екологічних досліджень, пропонує у школі/університеті.

Нарешті, шостим етапом екологічної освіти є реалізація екологічних програм на рівні громади. Існує багато способів впровадження екологічної освіти на рівні громади. Наприклад, екологічна освіта на базі громади може зосереджуватись на екологічному здоров'ї громади та взаємовідносинах між людьми та землею. Такі програми можуть також орієнтуватися на екологічну грамотність дітей та необхідність усвідомлення ними своїх дій. Ці програми можуть бути реалізовані на рівні громади через органи місцевого самоврядування, місцеві школи та локальні громадські організації. Цей етап освіти полягає у створенні громадської думки щодо охорони навколишнього середовища. Громадянам важливо брати участь у екологічній освіті, щоб проблема не розглядалася як індивідуальна проблема, а натомість як колективне питання, яке потребує уваги всіх людей. Важлива частина цього етапу – це імплементація природоохоронних норм на благо громади. Для цього уряд повинен взяти на себе відповідальність за імплементацію екологічних норм на рівні громади.

Екологічна освіта має також декілька смислових та спеціалізованих вимірів. Найважливішим з них, на нашу думку, є масове культурно-екологічне просвітництво, що має впливати на всіх громадян, особливо на молодь, а також на чиновництво, що є суб'єктом впливу на сфери, від яких залежить чистота і збереження довкілля. Другим виміром є підготовка наукових кадрів і професіоналів у сфері екології, розробки ресурсощадних технологій, захисту довкілля тощо. Зрештою, третім важливим напрямом, який необхідно реалізовувати буквально негайно, є підготовка педагогів нового покоління, професійні компетентності яких будуть іманентно екологістичними та гуманістично орієнтованими. «Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової

системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізації навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту. Предметом екологічної педагогіки є проблема екологічного виховання та освіти, а предметом екології культури – проблема впливу природи на культуру, у вузькому розумінні – питання збереження культурного середовища. Екологічна педагогіка та екологія культури є важливою ланкою освіти фахівців народного господарства, тому що допомагають формувати наступність та відтворюваність екологічних знань» [22, с. 11. Тому особливу роль має відіграти загальноосвітня школа і вищі навчальні заклади, для чого держава має провести відповідні освітні реформи, переводячи сферу освіти в інноваційно-гуманістичний та екологістично орієнтований режим роботи.

Не менша відповідальність покладається і на педагогічну та наукову спільноту України. Вчителі, методисти, науково-педагогічні кадри мають докласти максимум зусиль для створення в національній освітній сфері культурного простору, який виховував би в молоді екологоцентричний тип світогляду. Без цього, на нашу думку, годі сподіватися якихось реальних зрушень в майбутній екологічній політиці держави. «Формування екологічної культури молоді, особливо студентів, належить до найбільш відповідальних і актуальних завдань сучасної соціально-філософської теорії і практики саме тому, що від свідомості, цінностей і культури студентської молоді – майбутніх керманців виробництва, вчителів та вихователів – буде, (коли б чи не в першу чергу), залежати якість і безпечність виробничих процесів і життєвого середовища, самопочуття людини, ефективність використання природних ресурсів, тривалість життя людства як цивілізації» [16, с. 3]. Світоглядно-ціннісна та психологічно-мотиваційна складова надзвичайно важливі у функціонально-структурній системі особистісної та суспільної екологічної культури. Саме виховання такого феноменологічно-аксіологічного базису

екологічної культури і є одним з найважливіших завдань, що ставляться сьогодні перед національною середньою та вищою освітою в Україні як державі, що перебуває на етапі кардинальних соціальних трансформацій, але прагне до сталого розвитку.

Важливою проблемою сучасної освіти в Україні є те, що екологічна проблематика в ній з'являється виключно у фрагментарному та обмеженому вигляді. Не відбулося наскрізної екологізації навчальних програм і курсів. В них вводяться лише окремі предмети, орієнтовані на екологічну проблематику. Цього вочевидь недостатньо. Випускники шкіл і навіть університетів мають віддалені уявлення про те, яким чином сьогодні можна захищати власні політичні, громадянські, людські права на чисте довкілля.

Як зазначає Р. Харитонов, «необхідно вести мову про екологізацію системи освіти, зокрема вищої й подальшої професійної діяльності майбутніх фахівців поза залежністю від професійного вибору, а також їх активному включенню за допомогою використання інноваційних освітніх технологій у вирішення екологічних ситуацій різного рівня. Це стимулюватиме формування екологоорієнтованої особистості, здатної здійснювати свою життєдіяльність з позицій екологічної доцільності» [34, с. 3]. Таким чином, роль школи і вузу у формуванні екологічної культури полягає у вихованні екологоорієнтованої особистості, яка в будь-яких життєтворчих, професійних, буденних чи громадсько-політичних формах діяльності буде постійно відстоювати власні права на проживання у чистому довкіллі, на високий рівень якості життя, захист власного здоров'я тощо. В цьому й полягає висока місія сучасної української освіти.

Багато українських спеціалістів з філософії освіти підкреслюють, що екологізація навчально-виховного процесу може стати тим рушійним фактором, що дійсно призведе до реальних перетворень, реформ і модернізації українського освітнього поля. Екологічна проблематика поєднує в собі багато важливих ознак: актуальність, наукоцентричність, гуманістичність, світоглядність, моральність та естетичність тощо. Саме тому, на думку Г.

Науменко, «освіта з питань навколишнього середовища не повинна бути лише ще одним предметом, який підлягає включенню в існуючі шкільні та вузівські плани і програми, а повинна стати каталізатором в процесі оновлення навчання. Успіх освіти з питань навколишнього середовища полягає не тільки в тому, щоб досягти деяких змін в системі і методах навчання; це завдання потребує використання нових концепцій і нових методів навчання. Система екологічної освіти в Україні продовжує бути фрагментарною, несистематизованою, слабкою в концептуальному відношенні, багато в чому декларативною, а отже й неефективною. Вона фактично тримається на ентузіастах, котрі нерідко працюють без належного ресурсного забезпечення, що не може задовольнити вимоги сьогодення» [21, с. 10]. Необхідність же полягає в тому, щоб екологоцентричні смисли і цінності проникли в сам навчально-виховний процес на всіх його формальних та змістовних рівнях. Це зумовить значне підвищення якості самої освіти. Але для виконання такого надскладного і системно-перетворюючого завдання необхідна критична кількість компетентних педагогів нового покоління, модернізованої генерації. На жаль, кадровий потенціал української освіти в цьому плані залишає бажати набагато кращого.

Для ефективного виховання високого рівня екологічної освіти важливо розробляти такі інноваційно-гуманістичні методики і технології, які б передбачали комплексний навчально-виховний вплив на особистість дитини та молодшої людини. Необхідно в екологоцентричному контексті поєднувати весь спектр виховного впливу на формування та життєтворчість особистості, що розвивається. Важливим, на думку Н. Шевченко, є «принцип комплексності, згідно з яким екологічна освіта ґрунтується на засадах «комплексної екології», яка пов'язує природні (фізичні і біологічні явища) і соціально-культурні (в широкому розумінні, включаючи політичні, економічні, технологічні тощо) чинники. Це дозволяє, по-перше, поширити зміст і форми екологічної освіти на діяльність різноманітних гуртків за інтересами, аматорських колективів тощо, а по-друге, змістовно поєднати

екологічний, естетичний, фізичний та інші напрями виховання особистості. Принцип інтеграції зусиль передбачає поєднання можливостей школи і позашкільних установ, в тому числі з огляду на безперервність навчально-виховного процесу і соціалізацію особистості протягом усього життя» [35, с. 10].

Таким чином, сьогодні існує концептуально-теоретичні та науково-практичні обґрунтування того, яким саме чином в школі і вузі має відбуватися виховання екологічної культури молоді. Водночас для імплементації таких принципів важливо провести реальну, а не декларативну модернізацію української освіти, яка поки що відверто гальмує.

На конкретному практичному педагогічному рівні екологічна освіта також має орієнтуватися на комплексний і гуманістичний вплив на особистість учня чи студента. В цьому контексті важливо дотримуватися полікомпонентного спрямування навчально-виховного процесу. «Реалізацію екологоспрямованої освіти складають три компоненти: 1) інформаційний; 2) мотиваційно-ціннісний; 3) поведінково-діяльнісний» [2, с. 10]. А враховуючи те, що екологічна проблематика та її прояв у громадському, соціальному, політичному житті є вкрай актуальною, важливим компонентом екологічної освіти та виховання стає ще й прогностичний.

О. Салтовський відзначає, що «...специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі «випереджаючого відображення». Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх. Екологічна освіта покликана допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати шлях їх попередження. Філософія виживання людства спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для довкілля» [29, с. 178]. Саме тому держава повинна постійно підвищувати та модернізувати роль шкільної та вузівської освіти у формуванні екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства та особистості. Така модернізація має стати невід'ємним елементом екологічної політики, що має

бути зафіксовано у законодавчих актах та стратегічних документах, які визначають національну політику безпеки в Україні.

Таким чином, проаналізувавши ту роль, яку може відігравати загальноосвітня школа та університетська освіта у формуванні екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості, можемо сконцентруватися на концептуально-теоретичному визначенні ключових принципів, на основі яких має функціонувати ефективна, інноваційна, гуманістична та особистісно орієнтована екологічна політика.

В. Андронов справедливо визначає такі принципи державної політики в галузі екологічної освіти: «1) розповсюдження системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп і професійних категорій; 2) комплексності екологічної освіти та виховання; 3) неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки. Тому основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, а з іншого – виконує інтегративну роль у всій системі освіти. Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань і вдосконалення практичної діяльності» [3, с. 23]. В той же час варто додати, що освіта, в тому числі й екологічна, не може бути відокремленою від загального культурного контексту держави, країни і соціуму. Саме тому на концептуально-теоретичному рівні необхідно актуалізувати проблематику, пов'язану із підвищенням ефективності і модернізацією державної політики участі засобів масової інформації та культури у формуванні екологічної культури особистості і суспільства. Зупинимося на розгляді цього аспекту формування екологічної культури

соціуму та окремої людини більш детально з метою подальшої актуалізації піднятої нами тематики.

Щодо екологічного просвітництва в засобах масової інформації (ЗМІ) в Україні склалася досить суперечлива ситуація. З одного боку, завдяки достатньо широкій свободі слова журналісти мають можливість піднімати важливі питання, що стосуються шкідливих виробництв, відсутності належного забезпечення чистоти навколишнього середовища. З іншого – у вітчизняних ЗМІ склалася згубна практика, коли редакційна політика визначається виключно з огляду того, хто є власником конкретної газети, журналу, телеканалу чи інформаційного сайту. Через це відсутні прозорі правила того, як діють журналісти та як забезпечується прозорість інформації, що подається в ЗМІ.

Як стверджує І. Ліпич, «...екологічну інформацію від ЗМІ суспільство одержує переважно у вигляді випадкових повідомлень про екологічні катастрофи, аварії, стихійні лиха. Разом з тим у ЗМІ олігархічними структурами дуже позитивно рекламуються екологічно небезпечні проекти. Основну увагу приділяють створенню нових робочих місць і, відповідно, обіцянкам високої заробітної плати. Такій рекламі сприяють владні структури, які з легкістю надають різні податкові пільги проектам і виробникам, що здебільшого є екологічно небезпечними. Часто з метою вироблення необхідної громадської думки спекулюють на патріотизмі та непоінформованості громадян. Необхідність впровадження екологічно небезпечних проектів подається з точки зору інтересів національної безпеки, економічної і соціальної необхідності. Об'єктивна інформація, результати проведення незалежних екологічних, соціальних та економічних експертних таких проектів замовчуються» [19, с. 19].

З нашої точки зору, держава в рамках політики екологічної безпеки має не лише забезпечувати повноту права на свободу слова, але й жорстко контролювати інформацію, що подається тенденційно або ж навіть фальсифіковано. Викривлення інформації в сфері захисту навколишнього

середовище становить реальну небезпеку країні, у зв'язку з чим журналісти, що працюють в цій галузі, мають відчувати всю повноту відповідальності за свою діяльність.

Загалом, українська держава не в повній мірі виконує свої безпосередні обов'язки щодо впорядкування і відкритості інформаційного середовища, спрямованого на повноцінне інформування широких верств населення і зацікавлених суб'єктів щодо стану довкілля в конкретних регіонах і місцевостях, шкідливих виробництвах, заходах щодо поліпшення стану довкілля тощо.

Ми солідаризуємось із І. Поповою, що «...першочерговими завданнями в цій галузі є: розширення доступу зацікавлених осіб до інформації з екопроектів і рішень; інформаційна пропаганда і підтримка екопроектів і екоакцій; висвітлення питань екополітики в ЗМІ; публікації матеріалів, що стосуються екопроектів, результатів дебатів та обговорень за їх результатами тощо» [25, с. 45]. Таким чином, відповідальні державні органи мають докласти максимум зусиль щодо впорядкування ситуації в екологічно-інформаційній сфері. Це призведе в свою чергу і до встановлення певних правил і норм щодо висвітлення екологічної інформації в ЗМІ.

Варто розуміти також, що формування екологічної культури в контексті політичного виховання особистості та суспільства залежить не лише від поінформованості, але й від багатьох інших культурних факторів, зокрема мистецько-естетичних виховних впливів. Спеціалісти з питань виховання екологічної культури зазначають, що «джерелом формування естетико-екологічної культури виступає як естетичне в природі, так і відбиття природної краси й гармонії в мистецтві. Найважливішою умовою реалізації специфічного шляху формування естетико-екологічної культури особистості є використання мистецтва, взаємодії різних його видів. Особливе виховне значення мистецтва обумовлене його цілісним впливом на інтелектуальну й емоційно-вольову сфери людини. Естетико-екологічне відношення виникає тоді, коли природа з'являється для суб'єкта як естетична цінність» [14, с. 85].

У зв'язку з цим, держава має спрямовувати достатні ресурси для підтримки тих культурних закладів та ініціатив, які здійснюють екологічно-виховний вплив на громадян, особливо на молоде покоління. Прищеплення дітям і молоді глибинного відчуття краси і цінності природи справляє значний вплив на формування гуманістичної, естетично орієнтованої, ощадливої екологічної культури.

Зрештою, необхідно підкреслити, що сьогодні українська держава абсолютно неповноцінно використовує засоби культури для здійснення виховного впливу на населення. Результатом цього, наприклад, стало уможливлення закордонної інформаційно-культурної агресії, яка призвела до конфлікту в нашій країні. Схожа ситуація складається і в екологічній сфері, коли недостатня культурно-виховна активність призводить до зниження екологічної культури, а значить, і до поглиблення катастрофічної ситуації зі станом навколишнього середовища. А як відомо, «метою розвитку сфери культури є її орієнтація на створення об'єктивних матеріальних передумов розвитку суспільства і усебічного розвитку кожної особистості. При цьому найважливішим напрямом розвитку сфери культури стає забезпечення виробництва соціально-значимих послуг в галузях нематеріальної сфери. Продукт цих галузей не лише має самостійну цінність для безпосередніх споживачів, але і приносить соціальний вигравш для суспільства в цілому, будучи інвестиціями в людський капітал. Нині в розвинених країнах сфера культури є не просто сукупністю галузей, що відповідають вибраній класифікації, а є механізмом захисту, який охоплює основну частину населення і забезпечує його соціально-економічну безпеку» [23, с. 314 – 315]. Таким чином, держава має всебічно розвивати і посилювати позитивний культурний та інформаційний вплив на процес формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості. В той же час, маємо зупинитися і на такому питанні, як екологічне самовиховання особистості, адже від нього також значною мірою залежить загальний стан екологічної культури українського соціуму.

Самовиховання є важливим і невід'ємним етапом формування і розвитку особистості. Цей індивідуально-психологічний феномен достатньо широко досліджений в психологічній та педагогічній літературі. З нашої точки зору необхідно актуалізувати його і в аспекті формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості. «Самовиховання, характеризуючи певний етап у відношеннях суспільства і особистості, саме формується в процесі розвитку цих відносин, у ході зміни позиції особистості при її взаємодії із зовнішнім світом, у процесі розвитку самосвідомості. Під розвитком самовиховання ми будемо розуміти появу в ньому якісних зрушень, становлення і зміну рівнів розвитку самовиховання. Зачатки самовиховання можна виявити вже в процесі безпосереднього пристосування дитини до зовнішніх вимог, в самовиправленні вчинків, що характеризується прагненням дитини змінити конкретні форми своєї поведінки, але не якості особистості. Дитина, вирішуючи виправитися, не має ще на увазі необхідність зміни власних властивостей, а має на увазі лише здійснення визначених вчинків або відмови від них: не ображати товаришів, не розмовляти на уроках, готувати домашнє завдання, займатися працею з самообслуговування тощо. Вона ще не встановлює зв'язку між поведінкою і своїми достоїнствами чи недоліками, не усвідомлює своїх якостей. Однак, хоча такий зв'язок ще не встановлюється, дитина завдяки оцінці дорослих знає, за які вчинки її називають «гарною», схвалюють, а за які – засуджують. Тому, виправляючи свою поведінку, щоб стати «гарною», вона, по суті, є спонукаємою неусвідомленим бажанням змінити себе, що вносить до самовиправлення вчинків зачатки самовиховання» [30, с. 179]. По суті, з точки зору гуманістичної філософії, кожна людина сама прагне до самовдосконалення в моральному, естетичному, пізнавальному смислі, а вже такі інституції, як сім'я, громада, школа, суспільство і держава просто мають створювати відповідні умови і не чинити перепони на шляху особистісного самовиховання, в тому числі й екологічно спрямованого.

Існує декілька структурно-функціональних компонентів процесу самовиховання. Перший з них – це самопізнання, когнітивно-рефлексійна діяльність особистості. «Знання суб'єкта про його власний соціальний статус, внутрішні потенції та зовнішні акції є найважливішим способом функціонування його екологічної самосвідомості. Само-свідомість у вигляді знання суб'єкта про себе безпосередньо зумовлена розумовою діяльністю, спрямованою на нього самого, виступаючи як пізнавальна самосвідомість. З іншого боку, самопізнання передбачає певний рівень самосвідомості, в якій особа виділяє себе в якості предмета пізнання» [5, с. 121]. Після самопізнавальної функції, самовиховання виконує такий важливий акт, як самооцінка. «Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей. Самооцінка має комплексний характер, оскільки розповсюджується на різні прояви особистості – інтелект, зовнішні дані, успішність у спілкуванні тощо. Вона також є динамічною, так як може змінюватись впродовж життя» [4, с. 208]. Самооцінка дозволяє визначити межі припустимої поведінки, в тому числі і щодо оточуючого природного середовища. Далі вона реалізується на практиці завдяки наступному етапові самовиховання – саморегуляції. «Моральне самопізнання, самоствавлення цінні не стільки самі по собі, оскільки в контексті життєдіяльності людини як найважливіші фактори її моральної саморегуляції і самовдосконалення. Моральна самосвідомість, по суті, виступає як практично-вольова, визначальна і спрямовуюча моральна активність особистості в якості її суб'єктивного регулятора. Вона не є ні абсолютно пасивним епіфеноменом, у супереч думці необіхевіористів, ні цілком спонтанним двигуном поведінки, як стверджують екзистенціалісти. Самосвідомість – ззовні зумовлена, відносно автономна внутрішня детермінанта моральної діяльності особи. Ефективність соціального регулювання моральних відносин у сучасному світі є тим вищою, чим більше останнє спирається на саморегуляцію поведінки кожної особи [5, с. 122]. Екологічне самовиховання особистості складається з перелічених етапів і компонентів. Соціум в різних проявах, в тому числі

державно-політичному і суспільно-громадянському, може чинити вплив і корегувати даний процес. Важливо, об таке коригування носило гуманістичний та екологістичний характер.

Ставлення людини до оточуючого природного середовища є невід'ємним елементом розвитку її свідомості, духовності, особистості. А в процесі такого розвитку, як відомо, фундаментальну роль відіграє рефлексійне самовідношення, саморозуміння, самозацікавленість та самопізнання. Зрештою, навчаючись розуміти і оцінювати себе, особистість навчається емпатично ставитися до навколишньої дійсності, особливо живої природи і інших людей. «Рефлексія свого внутрішнього світу передбачає самооцінку та самопізнання, отже, екологічне самовиховання та такі його складові, як самопізнання, самооцінка, самоконтроль є невід'ємними органічними частинами процесу екологічного виховання особистості» [1, с. 67]. Окрім того, екологічне самовиховання відіграє значну роль у формуванні креативних, творчих компонентів людської свідомості. «Екологічне самовиховання ґрунтується на принципах суб'єкт-суб'єктного підходу. Носій екологічної свідомості, яка формується у процесі виховання, виступає не пасивним об'єктом виховного впливу, а як його суб'єкт. Екологічне самовиховання є засобом розвитку самостійної творчої особистості» [1, с. 68]. Таким чином, в сім'ї, школі, в рамках соціальних інституцій важливо створювати умови для повноцінного творчого розвитку особистості дитини чи молодій людини. Тільки справді творча особистість може володіти високим рівнем індивідуальної екологічної культури і сприяти зростанню такого рівня у суспільному вимірі.

Глобальний екологічний рух розвинув сильний глобальний політичний голос. В умовах зміни клімату він наполягав на сильних національних та міжнародних угодах щодо скорочення викидів парникових газів, які сприяють глобальному потеплінню. Громадськість стає все більш політично усвідомленою необхідністю охорони навколишнього середовища, особливо, коли економічна активність падає і більше світової економічної сили

переноситься на невідновлювані джерела. Як показує щорічний звіт Світового банку про сталий розвиток, більшість населення світу займається глобальною торгівлею. Зростаюча частка цієї торгівлі включає товари зі значним впливом на навколишнє середовище. Для подолання загрози втрати та деградації середовища проживання Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) підтримує зусилля країн щодо сприяння сталому використанню природних ресурсів, допомагаючи країнам зміцнювати свій потенціал.

Нарешті, проводячи концептуально-теоретичний аналіз процесу формування екологічної культури в контексті політичного виховання особистості та суспільства, важливо підкреслити особливе значення створення для кожної людини середовища повноцінної творчої самореалізації. Тільки вільне суспільство, в якому повноцінно забезпечуються громадянські свободи, може сприяти позитивним результатам екологічного самовиховання особистості. «Особистість має величезну кількість взаємопов'язаних суспільно цінних рис. Серед них розум, мудрість, емоції, воля, рішучість, навички, вміння, установки, переконання, інтуїція, здатність до самоаналізу, самооцінки, наслідування, тощо. Із численних моральних якостей можна виділити, ввічливість, добрі манери, працелюбність, уважність, благородство, великодушність, скромність, вдячність, честь, свідомість, сором'язливість, переконання, миролюбство, справедливість, вірність, відповідальність, гуманізм, людяність, доброту, милосердя, совість, терпимість, ідейність, патріотизм, принциповість. Усі ці соціально значущі якості є продуктом впливу суспільства, школи, суспільних угруповань, окремих людей на дану особистість, а також продуктом самовиховання» [24, с. 193 – 194]. Всі ці фактори впливу мають складати комплекс гуманістичного, екологоцентричного виховання, якщо в українському суспільстві і державі все ж таки ставиться завдання підвищення екологічної культури населення. Отже, розглянувши основні риси і характеристики процесу формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків як про концептуально-

теоретичний зміст самої категорії «екологічна культура», так і про значущість даного феномену у розвитку політичної стратегії екологічно орієнтованого державотворення.

Висновки до четвертого розділу

По-перше, визначивши поняття та основні складники екологічної культури суспільства та особистості, доведено багатовимірність даного феномену, що поєднує в собі феноменологічно-аксіологічні, індивідуально-особистісні, щоденно-побутові, соціально-функціональні, економічно-споживацькі, політично-громадські та державно-управлінські елементи. По самій своїй суті екологічна культура спрямована на декілька сутнісних пріоритетів, що полягають в ощадливому ставленні до навколишнього природного середовища і ресурсної бази, у прагненні до збереження здоров'я, якості життя, генофонду індивідів і соціумів, у можливості забезпечити сталий соціально-економічний розвиток громади, регіону, країни, людства. Таким чином, в дослідженні доведено сутнісно-формальну інтегративність категорії і феномену екологічної культури. Сьогодні вона являє собою єднальний фактор, що пов'язує індивідів із соціумом, виборців із політичними партіями, громадян із державою тощо. І це лише політико-інтегративний вимір екологічної культури. В психолого-педагогічному розумінні феномену важливо підкреслити поєднання в ньому інформаційно-пізнавальної, діяльнісно-практичної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-психологічної, естетико-смакової складових. Все це необхідно враховувати при вибудовуванні нової інноваційно-гуманістичної системи державно-громадського виховання і просвітництва в Україні. Поки що мусимо визнавати значну відсталість наших громадян в плані особистісної і суспільної екологічної культури від відповідних показників, притаманних громадянам розвинених західних країн.

По-друге, обґрунтувавши формування екологічної культури в якості державного та суспільно-громадського політичного завдання, визначено ключові напрями його виконання в сучасних українських соціально-

політичних реаліях. Насамперед доведено необхідність активізації державно-управлінських та реформаційних зусиль в освітній сфері, на основі яких навчання і виховання стануть дійсно екологічно орієнтованими. Саме екологічна проблематика може стати інтегральним чинником перетворення навчально-виховних стратегій на цілісні та безперервні комплекси. Підкреслено також велику роль, яку відіграє в розвинених країнах неформальна екологічна освіта і виховання. В Україні цей інструмент використовується недостатньо потужно. Зрештою, встановлено безпосередній зв'язок між рівнем екологічної культури населення та рівнем громадянської свідомості, освіченості та ініціативності. Тільки справжні громадяни, що знають як і вміють відстоювати власні права, спроможні до захисту права кожної людини на чисте довкілля, необхідне для забезпечення гідного рівня життя і здоров'я. Таким чином, формування екологічної культури високого європейського рівня є надзвичайно складним для України завданням, яке можливо виконати тільки в тісній співпраці та за потужної активності держави і громадянського суспільства.

По-третє, проаналізувавши роль ЗНЗ і ЗВО у формуванні екологічної культури особистості і суспільства, доведено необхідність активізації процесів реформування та модернізації вітчизняної освітньої системи в цілому. Сьогодні екологічний компонент в освіті є занадто фрагментованим і обмеженим. Найчастіше він формально представлений окремим курсом чи дисципліною. На нашу ж думку, освіта має ставати екологістичною та екологоцентричною, тобто проблематика захисту довкілля, збереження ресурсів для наступних поколінь, досягнення високого рівня якості життя має стати іманентним чинником інтеграції освітніх програм у змістовному і формальному вимірах. Сьогодні перед системою освіти постає актуальне завдання, що полягає в необхідності виховувати екологоорієнтовану особистість, критична кількість яких в майбутньому зможуть змінити ту катастрофічну ситуацію, що склалася в Україні з точки зору екологічної безпеки. Тільки тоді в цьому плані відбудеться прогрес, коли люди навчаться

захищати власні права на основі високої громадянсько-екологічної культури соціуму. Виховання таких громадянських чеснот, як екологічна відповідальність та ініціативність, значною мірою є завданням саме національної системи освіти.

По-четверте, розглянувши вітчизняну державну політику участі засобів масової інформації та культури у формуванні екологічної культури особистості і суспільства, доведено недостатність зусиль, що здійснюються в цих сферах. ЗМІ в Україні працюють достатньо вільно завдяки всебічному забезпеченню права на свободу слова. Водночас, впливові газети, телеканали, журнали, сайти належать певним корпоративним групам і орієнтуються у викладі інформації, в тому числі і екологічної, не на захист прав громадян, а на певні корпоративні інтереси. Через це екологічна інформація подається фрагментовано та не викликає довіри у більшості населення. Це призводить до того, що ЗМІ, маючи великий потенціал, не використовують його на підняття рівня екологічної культури. Також показано, наскільки сильним є естетично-виховний вплив мистецтва, щодо формування у особистості глибокого усвідомлення краси і цінності навколишнього природного середовища. Українська держава не виділяє необхідні ресурси для розвитку цієї галузі національної культури і мистецтва. Через це втрачається потенціал одного з найпотужніших екологічно-виховних інструментів, який в розвинених країнах використовується для постійного підняття рівня екологічної культури громадян, особливо дітей та молоді.

По-п'яте, довівши важливість екологічного самовиховання особистості, обґрунтовано необхідність всебічного сприяння держави даному процесу через такі засоби, як освіта, культура, мистецтво, творчість, спорт тощо. Дитина і молода людина буде набагато активніше виявляти власні внутрішні прояви любові до природи та прагнення до її захисту, якщо буде бачити для цього сприятливе середовище в оточуючому соціумі, громаді, країні. Держава має орієнтувати місцеві громади, громадянське суспільство загалом, формуючи прозору та зрозумілу інформаційну, культурну, освітню політику.

В такій ситуації людина отримує можливість відчувати власну суб'єктність та значимість власного особистісно-духовного, вольового компоненту. Самовиховання в такій ситуації активніше спрямовується на позитивні орієнтири, гуманістичні пріоритети, природозахисні мотивації тощо. Тому можна стверджувати, що навіть такий індивідуальний фактор, як самовиховання особистості, може бути плідно використаний для активізації процесу формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства і особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

1. Акопян В. Екологічне самовиховання особистості. *Вища освіта України*. 2011. № 3. С. 67-73.
2. Алмашій І.І. Особливості формування екологічної культури молоді природоцентричного типу в діяльності громадських організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2014. № 30. С. 9-13.
3. Андронов В.А., Мірошніченко Р.В. Екологічне виховання студентів вищого навчального закладу як державноуправлінська проблема. *Теорія та практика державного управління: збірник наукових праць*. Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. Випуск 4 (47). С. 21-25.
4. Винославська О.В. Психологія: Навчальний посібник / О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнецов, В.Л. Зливков та ін. Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. 352 с.
5. Вознюк Н.М. Етика: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 212 с.
6. Гардашук Т.В. Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації: автореф. дис. ... д. філос. наук. Київ, 2006. 37 с.
7. Глухова Г.Г. Аксіологічні засади формування екологічної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2008. 23 с.
8. Гоблик В., Алмашій І. Особливості формування екологічної культури студентської молоді у навчально-виховному процесі. *Міжнародний науковий журнал. Педагогічні науки*. 2015. № 8. С. 36-38.
9. Гуцол В.В. Суть екологічної культури особистості та методологічні підходи до її формування в студентів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія,*

досвід, проблеми. Збірник наукових праць. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. Випуск 26. С. 233-239.

10. Душечкіна Н. Пріоритетне місце екологічного світогляду особистості у розв'язанні екологічних проблем. *Молодь і Ринок.* 2015. № 7 (126). С. 162-166.

11. Екологічна енциклопедія: У 3-х томах / Редколегія: А.В. Толстоухов (гол. ред) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. Том 2: Є – Н. 415 с.

12. Кернична А.Є. Екологічна освіта державних службовців як компонент комплексного механізму державного управління в екологічній сфері. *Університетські наукові записки.* 2013. № 1 (45). С. 431-437.

13. Книш І.В. Екологічне знання в сучасному освітньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2008. 20 с.

14. Котєнєва І.С. Естетичне в природі як засіб формування естетико-екологічної культури особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота».* Ужгород: УжНУ, 2015. Випуск 37. С. 83-86.

15. Крисаченко В. Екологічна культура: теорія і практика: навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1996. 352 с.

16. Курняк Л.М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2007. 17 с.

17. Курняк Л.М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики. *Мультиверсум. Філософський альманах.* Київ: Центр духовної культури, 2006. № 56. С. 223-229.

18. Лесникова І.В. Культура екологічної безпеки українського суспільства як предмет філософської рефлексії: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2010. 19 с.

19. Ліпич І.І. Екологічна освіта та виховання в сучасному культурологічному дискурсі. *Наукові праці: Науково-методичний журнал.*

Випуск 165, том 177. Соціологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. С. 18-21.

20. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. Київ: Товариство Знання, КОО, 2002. 550 с.

21. Науменко Г.Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх вчителів: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2009. 20 с.

22. Онопрієнко В.П. Теоретико-методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства: автореф. дис. ... д. пед. наук. Київ, 2011. 23 с.

23. Панченко В.В. Основні засади формування державної політики підтримки сфери культури. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. Збірник наукових праць. Київ: Академія муніципального управління, 2014. Випуск 2. С. 312-318.

24. Погрібна Л. Соціокультурні засади екологічного виховання учнів початкової школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. Випуск 39. Частина 1. С. 193-197.

25. Попова І. Екологічна свідомість та культура: проблема формування у трансформаційному суспільстві. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2014. Випуск 34. С. 43-48.

26. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 860.

27. Пустовіт Н.А. Компетентнісний підхід до формування культури екологічної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. Випуск 15, книга 1. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. С. 365-373.

28. Рихліцька О.Д. Екологічна етика: традиції і сучасні тенденції: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2004. 17 с.

29. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Курс лекцій. Київ: МАУП, 1997. 168с.

30. Серга Т.О. Виховання та самовиховання як засади життєтворчості особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць. Київ: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Випуск 25. С. 176-183.

31. Старосуд І.М. Екологічна освіта та виховання як складові ідеологічного механізму екологічного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11, том 2. С. 62-64.

32. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. Київ: Знання України, 2001. 333 с.

33. Топоровський Д.В. Екологічна складова політичної культури українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політичн. наук. Київ, 2010. – 18 с.

34. Харитонов Р.Ю. Усвідомлення кліматичних змін як чинник становлення екологічної свідомості молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2010. – 24 с.

35. Шевченко Н.О. Соціально-педагогічні засади формування екологічної культури учнівської молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2008. 22 с.

36. Юрченко Л.І. Екологічна культура в період глобалізації / Любов Юрченко. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2011. Випуск 43. С. 352-359.

37. Babe R. *Culture of Ecology: Reconciling Economics and Environment*. Toronto: University of Toronto Press, 2006. 231 p.

38. Hautecoeur J.-P. Ecological Approaches in Basic Education. *Ecological Education in Everyday Life: ALPHA 2000*. Toronto: University of Toronto Press, 2002. P. 3-18.

39. Plumwood V. Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason. London: Routledge, 2005. 304 p.

40. Terepyshchyi S. The Concept of "Knowledge Society" in the Context of Information Era. *Studia Warminskie*, 2015. Vol. 53. P. 77-84.

41. Wenden A. Values for a perspective on social and ecological realities. *Educating for a Culture of Social and Ecological Peace*. Albany: State University of New York Press, 2012. P. 145-168.

ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дисертаційного дослідження є обґрунтовані підстави зробити наступні взаємопов'язані висновки:

1. Запропоновано і концептуально обґрунтовано методологічний підхід еколого-антропоцентризму як найбільш відповідний наявному філософському та суспільному дискурсу екологічних проблем. Традиційно розглядають дві діаметрально-протилежні настанови: антропоцентризм та біоцентризм. Перший ставить у центр людину, вважаючи її господарем на планеті, що в свою чергу дозволяє їй використовувати всі природні ресурси для задоволення своїх безмежних потреб, а другий – вчить, що в основі цивілізованого ставлення до життя є центральне становище природи як колиски всього живого. Еколого-антропоцентризм є спробою синтезу обох підходів та їхніх ціннісних переваг – завдяки усвідомленню особливої місії людини як частини природи.

2. Запропоновано створити Екологічний кодекс України як базовий правовий документ, здатний усунути суперечності чинного законодавства у питаннях екології, а також забезпечити узгодження окремих напрямів реалізації екологічних проектів в рамках єдиної системи екологічної політики в Україні. Створення такого Кодексу дозволить подолати фактичну відсутність цілісної, цілеспрямованої екологічної політики в Україні. Наразі активна декларативно-рекомендаційна екологічна політична діяльність має несистемний характер і недостатньо концептуалізована, що призводить до суперечливої і непослідовної екологічної політики в Україні. Результати аналізу продемонстровано з огляду на «постполітичну» парадигму та її зв'язок із існуючою системою управління та інститутами.

3. Запропоновано уточнити принципи формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства, передусім –

визначити адекватні пріоритети здійснення відповідної екологічної політики. Та обставина, що політичне керівництво України не ставило за пріоритет екологічні проблеми, перешкоджало здійсненню цілеспрямованої екологічної політики. Доведено необхідність активізації державно-управлінських та реформаційних зусиль в освітній сфері, на основі яких навчання і виховання стануть дійсно екологічно орієнтованими. Водночас показано, що впливові газети, телеканали, журнали, сайти належать певним корпоративним групам і орієнтуються у викладі інформації, в тому числі і екологічної, не на захист прав громадян, а на певні корпоративні інтереси. Ці корпоративні групи також намагаються впливати на суспільство, використовуючи різні стратегії, включаючи дезінформацію, пропаганду та різні форми маркетингу. Більшість ЗМІ мають політичний порядок денний, вони публікують новини, які служать власним інтересам і не стосуються того, що є корисним для людства. Екологічна криза, глобальне потепління, виснаження ресурсів, забруднення повітря та води – всі ці теми знаходяться поза увагою найпопулярніших українських медіа.

4. Уточнено мультидисциплінарний характер екологічних проблем, їх глобальне значення та їх потенціал для формування глобальної політики. Вони потребують всебічного та багатопрофільного підходу для подолання бар'єрів існуючих парадигм та теорій. Вони також потребують переосмислення наших концепцій та методів та необхідності їх відповідних змін. Також досліджено роль політичних суб'єктів, як внутрішніх, так і глобальних, у формуванні їх екологічної політики.

5. Завдяки уточненню моделі удосконалення екологічноспрямованої освітньої політики показано, що для вирішення екологічної кризи потрібен національний консенсус щодо припинення забруднення навколишнього середовища. Аналіз ролі ЗНЗ і ЗВО у формуванні екологічної культури особистості і суспільства продемонстрував необхідність активізації процесів реформування та модернізації вітчизняної освітньої системи в цілому. Сьогодні екологічний компонент в освіті є занадто фрагментованим і

обмеженим. Розвинуто тезу щодо важливості екологічного самовиховання особистості, наведено додаткові аргументи на користь необхідності всебічного сприяння держави даному процесу через такі засоби, як освіта, культура, мистецтво, творчість, спорт тощо. Дитина і молода людина буде набагато активніше виявляти власні внутрішні прояви любові до природи та прагнення до її захисту, якщо буде бачити для цього сприятливе середовище в оточуючому соціумі, громаді, країні. Самовиховання в такій ситуації активніше спрямовується на позитивні орієнтири, гуманістичні пріоритети, та природозахисні цінності.

6. Завдяки аналізу екологічної палітри сучасного українського державотворення доведено, що тільки винесення екологічної проблематики на передній план загальнодержавної політики в Україні є єдино можливим варіантом створення успішної екологічної політики і може радикально змінити на краще екологічну ситуацію в країні. Саме це, як показує досвід розвинених країн, уможливорює реальне покращення стану довкілля на національному та регіональному рівнях. Аналіз чинного законодавства України у природоохоронній сфері показав, що вона має достатньо розгалужену структуру, яка охоплює як конституційне регулювання прав і обов'язків громадян, так і секторальні законодавчі акти. Більшість з них, щоправда, були прийняті ще у 90-х роках минулого століття і не відповідають викликам ХХІ століття. Усвідомлення небезпеки екологічної безвідповідальності як масового явища, прояснює ситуацію, що в Україні цей недолік є однією з найболючіших проблем, які значно утруднюють її успішний розвиток.

7. Дослідивши екологічну безпеку як основу політичної стратегії держави, показано принципи, якими має керуватися уряд щодо довкілля та яким чином вони відображають необхідність охорони навколишнього середовища, включаючи різні види загроз. Державна влада повинна забезпечити повне та чітке інформування суспільства про сучасний стан довкілля та відобразити ці норми у екологічному кодексі. Проаналізувавши чинне законодавство та

програми екобезпечного розвитку України в їх реальних суперечностях та недоліках, підкреслено значний рівень задержавлення та забюрократизованості як самих законодавчих норм і принципів, так і процедур їх реалізації. Маємо відмовитись від пострадянської тенденції етатизму та патерналізму у цій сфері. Обґрунтовано необхідність сконцентрувати законодавчі, управлінські, регулюючі зусилля державних органів на цілій низці принципів і дій, що вже мають позитивну практику використання в країнах із ефективною екобезпековою політикою. Насамперед в Україні необхідно набагато активніше використовувати активність громадськості, виробників, господарюючих суб'єктів, а не покладати всю відповідальність виключно на контролюючі державні органи.

Додаток А

Список публікацій здобувача

1. Канцурак В. Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної складової в структурі української політики (сучасний філософський дискурс). *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 124 (9). С. 194 – 198.
2. Канцурак В. Екологічна ситуація держави: парадокси теорії і практики. *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 126 (11). С.336 – 339.
3. Канцурак В.В. Екологічна палітра сучасного українського державотворення. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2018. Вип. 4 (3-4). С .26 – 35.
4. Канцурак В.В. Формування екологічної культури в контексті політичного виховання суспільства та особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Філософія*. 2019. Вип. 52 (II). С.51-65.
5. Канцурак В. Ключові питання екологічної стратегії України. *Гілея. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 127. С. 213-219.
6. Канцурак В.В. Машков О.А. Бондар О.І. Науково-технічне супроводження аерокосмічних технологій для екологічного моніторингу та прогнозування стану природного середовища. *Матеріали XIV Міжнародної науково-технічної конференції «Проблеми екологічної безпеки»*. Кременчук: КрНУ, 2016. С. 21.
7. Канцурак В., Томахін М., Іваненко І., Колмаз Ю., Фишко Н., Сторожук А. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні. *Землевпорядний вісник*, 2012, №3, С. 23-29.
8. Канцурак В.В. Нащадкам маємо залишити рідкісні види флори і фауни. *Урядовий кур'єр*. 04.11.2011, <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/viktor-kancurak-nashadkam-mayemo-zalishiti-ridkisin>

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. III Міжнародна науково-практична конференція «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (м. Київ, 2014 р.);
2. II Міжнародна науково-практична конференція «Освітня політика держави; філософія, методологія, практика» (м. Київ, 2014 р.);
3. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія, суспільство, освіта: виклики сучасності» (м. Київ, 2015 р.);
4. II Міжнародна наукова конференція «Імплементація сучасних технологій навчання у навчальний процес» (м. Київ, 2016 р.);
5. Міжнародна науково-практична конференція Міжнародна науково-практична конференція «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Львів, 2016 р.);
6. XIV Міжнародна науково-технічна конференція «Проблеми екологічної безпеки» (м. Кременчук, 2016)